د. عبدالرحمن قاسملو

چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی

کورتەیەک

لە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران

چاپی سێهەم

٢٠٠٠ - ١٣٧٨

© www.pdki.org

پـێـرســت

● پێشەکی

چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی

● پێشەکیی چاپی یەکەم

● سەرەتا

فەسڵی یەکەم: دامەزران و گەشەکردنی حیزبی دێموکراتی کوردستان

● ١ـ ئاورێك بۆ سەر وەزعی گشتیی کوردستانی ئێران

● ٢ـ هەل و مەرجی نێوخۆ و نەتەوەیی

● ٣ـ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان

● ٤ـ ئاکامی ١٦٠ رۆژ تێکۆشان

فەسڵی دووهەم: کۆماری کوردستان

● ١ـ هەل و مەرجی پێك هاتنی کۆمار

● ٢ـ کارو کردەوەی کۆمار

● ٣ـ کوردستان و ئازەربایجان

● ٤ـ جەبهەی شەڕ

● ٥ـ ئاش بەتاڵ

● ٦ـ دوا ڕۆژەکانی کۆماری کوردستان

● ٧ـ دادگا

● ٨ـ بارزانییەکان

● ٩ـ هۆیەکانی تێك چوونی کۆمار

© www.pdki.org

● ١٠ـ جێگای کۆماری کوردستان له مێژوو
فەسڵی سێهەم: له رووخانی کۆمارەوه تا کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ
● ١ـ هەورازو نشێوەکانی ماوەی پاشەکشه
● ٢ـ بووژانەوەی بزووتنەوەی نیشتمانی
● ٣ـ گەشەکردنی تێکۆشانی حیزب
● ٤ـ کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ
● سەرچاوەکان

چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی

د. عەبدولڕەحمان قاسملوو

پێشەکیی چاپی یەکەم

ئەمە بەرگی یەکەمی کورتە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران پێشکەشی خوێنەرانی بەڕێز دەکەین. فەسڵی یەکەمی ئەم بەرگە پاش لێکدانەوەیەکی هەلومەرجی ئاخنراو لە رووداوی پێش سەردەمی دامەزرانی حیزب، پێویستیی مێژوویی پێکهاتنی حیزبێکی دێموکراتو شۆڕشگێڕ لە ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥ی زایینی)دا دەخاتە روو. فەسڵی دووهەم تەرخان کراوە بۆ باسی یەکێك لە لاپەڕە زێڕینەکانی رابردووی نەتەوەی کورد کە بریتی‌یە لە پێکهاتنو تەمەنی پڕ لە هەورازو نشێوی کۆماری خودموختاری کوردستان لە ساڵەکانی ١٣٢٤و ١٣٢٥ (١٩٤٥ ـ ١٩٤٦)دا.

بەرگی دووهەمی ئەم کورتە مێژووە کە بریتی دەبێ لە چوار فەسڵ، باسی خەباتی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ساڵەکانی پاشەکشەی جووڵانەوە بە دوای رووخانی کۆماری کوردستان دا، واتە دەورانی دوورودرێژی تێکۆشانی نهێنی دەکا کە ٣٢ ساڵی تەواوی خایاند. ئەم سەردەمە بە سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٣٥٧ (١٩٧٩)دا کۆتایی دێ.

بەرگی سێهەمو دوایی کورتە مێژوو سێ فەسڵ دەبێ کە لە رێبەندانی ساڵی ١٣٥٧ەوە (١٩٧٩) تا چلەمین ساڵڕۆژی دامەزرانی حیزب واتە گەلاوێژی ١٣٦٤ (١٩٨٥) دەگرێتەوە. ئەم بەشەی مێژووی حیزبی دێموکرات بێجگە لە چەند مانگ خەباتی ئاشکرا بریتی‌یە لە شەش ساڵ خەباتی چەکدارانەی خوێناوی کە ئێستاش هەر درێژەی هەیە.

© www.pdki.org

هیوادارین هەر لە ماوەی چلەمین ساڵی دامەزرانی حیزبدا، بەرگی دووهەمو سێهەمیش لە چاپ بدرێنو بگەنە دەستی خوێنەرانی بەڕێز.

ئەو پەراوێزانە کە (د)یان بە دواوەیە بیروڕای دانەری کتێبن. بە داخەوە بەهۆی لەبەردەست دا نەبوونی سەرچاوە، نەکرا لە هەموو جێگایەك ئیشارە بە ناوی نووسەرو لاپەڕو ساڵی چاپ بوونی سەرچاوەکان بکرێ.

لە نووسینی بەرگی یەکەم دا زۆر کەس یارمەتییان داوم. سوپاس بۆ هاوڕێیانی بەڕێز کە دەست نووسەکەیان خوێندۆتەوەو گەلێك ڕێنوێنیی بەسوودیان داومێ. هەروەها سوپاس بۆ هەموو ئەو خوشكو برایانە کە لە ئامادەکردنی دەست نووس دا هاوکارییان کردووم. سوپاسیش بۆ هەموو کارگێڕانی ئینتشاراتو تەبلیغاتی حیزب کە زەحمەتێکی زۆریان بۆ لە چاپ دانی ئەم کتێبە کێشاوە. بە بێ یارمەتیی هەموو ئەوانەی باسیان کرا، دەرچوونی بەرگی یەکەمی کورتە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لەم ماوە کورتەو لەم هەلومەرجە دژوارەدا نەدەگونجا.

دیارە لە تەواوی ئەو لێکدانەوەو بیروباوەڕە کە لەم کتێبەدا هاتوە، تەنیا دانەر بەرپرسە.

داوامان لە خوێنەرانی بەڕێز ئەوەیە کە هەر بیروڕاو ڕێنوێنیو ڕەخنەو پێشنیارێکیان لەسەر بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە هەیە، بۆ تەبلیغاتو ئینتشاراتی حیزب یا ڕاستەوخۆ بۆ نووسەری بنێرن. پێشەکی سوپاسیان دەکەین.

دانەر

گەلاوێژی ١٣٦٤

تێبینی: لە چاپی دووهەمی بەرگی یەکەمدا هێندێ هەڵەی چاپیی ڕاست کراونەتەوەو لە چەند جێگاش بۆ وردترو ڕوونترکردنی نێوەڕۆکی کتێبەکە دەستی تێوەردراوە.

دانەر

جۆزەردانی ١٣٦٦

© www.pdki.org

چل ساڵ لە مێژووی حیزبێکی سیاسیدا ماوەیەکی کەم نیە. بە تایبەتی ئەگەر ئەم حیزبە لەو چل ساڵەدا رێبازی گشتیی خۆی بەرنەدابێ‌و توانیبێتی بە سەر زۆر تەنگوچەڵەمەدا زاڵ بێ‌و رۆژ بەرۆژ بەهێزترو بەنفووزتر بێ‌و رێك‌وپێكتر بەرەوپێش بڕواو لە ئامانجە گشتییەکانی خۆی نێزیك بێتەوە.

ناسین‌و ناساندنی مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، لە هەل‌ومەرجی ئێستای خەباتی ئێمەدا زۆر پێویستە. حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران وەك هەموو دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی سەرەتای هەیە، هەل‌ومەرجی تایبەتی پێکهاتنی خۆی هەیەو هەروەها رێگایەکی دووروودرێژی بڕیوە تا گەیشتۆتە ئەمڕۆ. ناسین‌و ناساندنی مێژووی حیزب لە پێش هەموو شتێك دا بۆ ئەوەیە کە لە تاقی‌کردنەوەکانی خەباتی گەلەکەمان‌و حیزبەکەمان دەرس وەربگرین. ئەم دەرس وەرگرتنە دوو باری هەیە: لایەکی ئەوەیە کە خۆمان هەموو ئەو تاقی‌کردنەوە باشانە کە بە نرخێکی زۆر گران وەدەست حیزبەکەمان کەوتوون، لە دوارۆژی خەباتمان دا بەکار بێنین، بەشێوەیەك کە مێژوو نەك هەر رابردووی حیزبەکەمان روون بکاتەوە، بەڵکوو تا رادەیەکی زۆر رێ‌نیشاندەری خەباتی دوارۆژیشمان بێ. لای دیکەشی ئەوەیە کە لە دوارۆژدا لەو هەڵەو لادانە خۆمان بپارێزین کە حیزب لە رابردوودا تووشیان بووە.

لە ماوەی ئەم چل ساڵەدا دوو نەسڵی تازە لە کوردستان پێ‌گەیشتوون، پێش ئەو دوو نەسڵەش نەسڵی دامەزرێنەرانی حیزب بوون کە بە داخەوە لەوانەی حیزبی ئێمەیان دامەزراندوە، چەند کەسێك نەبێ نەماون. راستی ئەوەیە کە نەسڵی دامەزرێنەری حیزب ئێستا رۆڵێکی لە تێکۆشانی حیزبی ئێمەدا نیە. چونکە ژمارەیەکیان شەهید بوون، زۆریشیان هەر پاش تێك چوونی کۆماری کوردستان وازیان لە خەباتی سیاسی هێنا. ئەرکی ئەو نەسڵە هەر پێکهێنانی حیزب بووەو لە پاشان حیزبی بۆ نەسڵی دواتر بەجێ هێشتوە.

نەسڵی دووهەم ئەو نەسڵەیە کە لە دوای پاشەکشەی ساڵی ١٣٢٥ەوە (١٩٤٦) تا ئێستا، بڕبڕەی پشت‌و هێزی ئەسڵیی رێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بووە. ئەو نەسڵەیە کە هەڵسووڕێنەرو بەڕێوەبەری حیزب تا شۆڕشی ١٣٥٧ (١٩٧٩) بووە. هەرچەند

© www.pdki.org

بەتایبەتی پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ١٣٥٧ زۆر ئەندامو کادرو تەنانەت بەڕێوەبەری تازەش هاتوون بۆ نێو حیزب، بەڵام هەتا ئێستاش ئەوە هەر نەسڵی دووهەمە کە ڕۆڵی ئەساسیی بەڕێوەبردنی کاروباری حیزبی بە دەستەوەیە. ئەگەر نەسڵی دامەزرێنەر خۆی ئاگاداری هەلومەرجی دامەزرانی حیزبی بووە، ئەم نەسڵە، نەسڵی دووهەمو بەتایبەتی ئەوانەی پاش شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ هاتوونە ریزەکانی حیزبی دێموکرات کەمتر لە مێژووی رابردووی حیزبەکەیان ئاگادارن. بەڵام نەسڵێکی دیکەش هەیە کە نەسڵی تازەیە، ئەوانەی ئێستا تەمەنیان ٢٠ ساڵەو هاتوون بۆ نێو ریزەکانی حیزب زۆریان ئەندامی سادەنو یان پێشمەرگەن. ئەوانە ئاگادارییان لە مێژووی حیزب یەکجار زۆر کەمە. بۆیە گەلێك پێویستە کە مێژووی ئەو چل ساڵە تەنانەت بە کورتیش بێ، بخرێتە بەرچاوی هەردوو نەسڵو ئەندامانو لایەنگرانو گشت گەلی کوردو هەموو خەڵکی ئێران.

بیرەوەریی چلەمین ساڵی دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، دەرفەتێکی باشە بۆ ئەوەی لە مێژووی ئەم حیزبە بدوێینو هەر نەبێ کورتەیەك لەم مێژووە پڕ هەورازو نشێوو خوێناوییە بخەینە بەرچاو کە جێگای شانازیی هەموو گەلی کوردە. دیارە مێژووی تەکمیلی حیزب دەبێ لە پاشان لە دەرفەتێکی باشتردا بنووسرێ. ئەوەیان کورتە مێژووە. مەبەست لە کورتە مێژو زیاتر لێکدانەوەی رابردووە، نە خستنە بەرچاوی ڕووداوەکانو فاکتەکان. مێژوو فاکتۆگرافی نیە. دانانی ڕووداوەکان لە پاڵ یەکترو ریزکردنی ڕووداوەکان نیە. مێژوو دۆزینەوەی پێوەندیی لە نێو ڕووداوەکانو نیشاندانی ئەوەیە کە ئەو ڕووداوانە چۆن پەرە دەستێنن. بە تایبەتی مێژوو ڕاناوەستێو ڕانەوەستاوە. مێژوو دینامیزمی تایبەتیی خۆی هەیە، هێزی هاندەری هەیە.

مەبەست لە نووسینی کورتە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە پێش دا لێکدانەوەی بەسەرهاتی حیزبەکەمانو لێکدانەوەی وەزعو حاڵی چل ساڵی رابردووە. بۆ نووسینی مێژووی تەکمیلی حیزبەکەمان هەم زۆر کەرەستەو بەڵگەی دیکە پێویستە کە ئێستا لە هەلومەرجی خەباتی چەکدارانەدا بەدەستەوە نیە،و هەم ئەم مێژووە لە لایەن تاقە کەسێکەوە

© www.pdki.org

نانووسرێ. مێژووی حیزبێکی خاوەن رابردووی وەك حیزبی دێموکرات، ئەگەر لە هەلومەرجی شۆڕشدا بنووسرێ، تووشی دوو کەموکوڕیی گەورە دەبێ:

یەکەم: لە زەمانی شۆڕشدا وەختو فەراغەت کەمەو کەم کەس دەتوانێ هەموو وەختو ئیمکانی خۆی بۆ ئەم کارە تەرخان بکا.

دووهەم: زۆر سەرچاوە کە لە هەلومەرجی ئاساییدا بە هاسانی دەست دەکەون، لە هەلومەرجی شۆڕشو بەتایبەتی لەسەر چیاکانی کوردستان دا کەمتر لەبەردەست دان. هەر لەبەر ئەمەش ئەوەی ئێمە وەك مێژووی کورتی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران پێشکەشی دەکەین، مێژووی تەواوو تەکمیلی ئەم حیزبە نیە. رەنگە ببێ بە سەرچاوە بۆ مێژوونووسان، کە لە دوارۆژدا مێژووی تەکمیلو تەواوی حیزب بنووسن. ئەوەی لێردا پێشکەشی خوێنەران دەکرێ، زیاتر وەك کۆمەڵە یادداشتێك لەسەر مێژووی حیزب دەچێ.

لە نووسینی مێژوودا دەبێ ئەوەمان لە بیر بێ کە هەرچی لەو ماوەیە کە دەبێ لەسەری بنووسرێ دوور دەکەوینەوە گرینگیی رووداوەکان باشتر خۆ دەنوێنێ. هەتا خۆمان لە نێو مێژوو داین، هەتا خۆمان فاسیلەمان لە مێژوو نەگرتوە، ئەهمیەتی رووداوەکان بە تەواوی دیار نیە. بۆ نموونە کۆماری کوردستان لە ساڵەکانی ١٣٢٤و ١٣٢٥ (١٩٤٥ ـ ١٩٤٦)دا بۆ ئێمە گرینگیی‌یەکی مێژوویی هەیە، بەڵام رەنگە کەم کەس لەوانەی لە وەختی خۆیدا لە زەمانی کۆماری کوردستان لە نێو ئێمە یا لە نێو دەزگای کۆماردا کاریان دەکرد، ئەهمیەتی ئەم کۆمارە بەم جۆرە حاڵی بووبن کە ئەمڕۆ ئێمە لێی تێ‌دەگەین.

بەڵام ئەم دوورکەوتنەوەیە زیانیشی هەیە. ئێستا کە پاش چل ساڵ دەمانهەوێ مێژووی حیزبی دێموکراتو کۆماری کوردستان بنووسین، زۆر شت لە بیر نەماوە، زۆر بەڵگە لە بەین چوون، زۆر کەم کەس لەوانە کە وەختی خۆی لە جووڵانەوەدا بەشدار بوون زیندوون. بە تایبەتی لە کوردستانی ئێران دا لەبەر چەندین جار هێرشی پۆلیس بۆ سەر ئەندامانو لایەنگرانی حیزب زۆر بەڵگەی باش سووتێندراونو لە نێو چوون یان لە لایەن رێژیمی شاهەنشاهی‌یەوە دەستیان بەسەردا گیراوە. بە شێوەیەك کە ئەگەر رۆژێك بمانەوێ بە تەواویو تەکمیلی مێژووی حیزبی دێموکراتی

© www.pdki.org

کوردستانی ئێران بنووسین، ڕەنگە ئارشیوەکانی روکنی دووی ئەرتەش‌و ساواکی کۆن بۆ ئەم مەبەستە سەرچاوەیەکی زۆر باش بن[1].

زۆر جار بێگانە لە سەر مێژووی کوردستان، لەسەر جووڵانەوەی گەلی کورد نووسیویانە. هێندێك لەم نووسراوانە زۆر بەکەڵکن، بەڵام لەبەر نەزانینی زمان‌و نەناسینی وڵاتەکەو زۆر جاریش هەڵەو بێ‌دیقەتی‌یان تێدایە. بۆیە ئەرکی سەرشانی رووناکبیران‌و خاوەن نەزەرانی حیزبی‌یە کە لە پێشدا بۆ خۆیان مێژووی حیزبی خۆیان بنووسن. ئەم کارە ڕەنگە ببێتە هۆی پێشگیری لە زۆر هەڵەو بێ‌دیقەتی‌و هەروەها زۆر لێکدانەوەی نادروست‌و ناڕاست لەسەر رابردووی حیزبەکەمان‌و خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران بەگشتی. بەرامبەر بەوە ئەگەر کوردێك بەتایبەتی ئەندامی حیزبیش بێ، مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بنووسێ، بێگومان ئەو مەترسی‌یەی تێدایە کە بێ‌لایەنیی خۆی لە لێکدانەوەی ڕووداوەکاندا بە تەواوی نەپارێزێ. بەجێ‌یە ئەم مەسەلەیە روون بکرێتەوە کە بۆ ڕێزدانان لە زانست پێویستە ڕووداوەکان ئاوا کە روویان داوەو فاکتەکان ئاوا کە هەبوون بێنە گۆڕێ. لەم بارەوە نابێ دەسکاری بکرێن. لەوەدا بێ‌لایەنی تەواو، ئەو بێ‌لایەنی‌یە کە پێی دەڵێن "ئۆبژێکتیو" بوون دەبی بپارێزرێ. چونکە ئەگەر لە هێنانەگۆڕی ڕووداوەکان دا، ئۆبژێکتیو بوون نەپارێزرێ یا مێژوونووس بە کەیفی خۆی ڕووداوەکان بگۆڕێ، مێژوو باری زانستیی خۆی لە دەست دەدا. بەڵام لە لایەکی دیکەوە مێژوونووس کە کورد بێ‌و ئەندامی حیزبی دێموکراتیش بێ، ناتوانێ لایەنگری خەباتی خەڵکی کوردستان بۆ ئازادی‌و وەرگرتنی مافی چارەنووسی خۆی نەبێ. بۆیە بێ‌لایەن بوون لە

---

[1]ـ لە بەسەرهاتی سەردەمی دامەزرانی حیزبی دێموکرات‌و پێکهاتنی کۆماری کوردستان کە بۆخۆم شاهیدیان بووم، تەنیا چەند ڕووداوی تایبەتیم لە بیرە کە لە جێگای خۆیدا ئیشارەیان پێ دەکەم. بەڵام چونکە لە بەهاری ساڵی ۱۳۳۲ەوە ڕاستەوخۆ لە تێکۆشانی حیزبی‌دا بەشداریم کردوەو لە ئورگانەکانی بەڕێوەبەریی حیزبییشدا مەسئوولییەتم هەبوە، لە هەموو ڕووداوە گرینگەکانی ۳۲ ساڵ مێژووی حیزب لە نیزیکەوە ئاگادارم. هیوادارم لە لایەکەوە ئەوە ببێتە عامیلێکی لەبار بۆ نووسینی ئەم کورتە مێژووەو لە لایەکی دیکەشەوە نەبێتە کۆسپی سەر ڕێگای لێکدانەوەیەکی ڕەخنەگرانە لە مێژووی تێکۆشانی حیزب. (د)

© www.pdki.org

هێنانەگۆڕی ڕووداوەکانی مێژوودا ناتەبایی پێك ناهێنێ لەگەڵ لایەنگری لە خەباتی خەڵکی کوردستان کە لایەنگری لە حەق‌و ڕاستی‌یە.

مێژوو چیرۆك نیە، بۆیە ڕەنگە هێندێك جار نووسراوەکان وشك بێنە بەرچاو. مێژوو زانستە، زانستێکی کۆمەڵایەتی‌یە. ئەگەر بمانەوێ مێژوو پایەی زانستیی خۆی بپارێزێ، هەموو جارێ ڕەوان‌و سادە نانووسرێ. جا بۆیە هەرچەند زۆر هەوڵ دراوە کە مێژووی کورتی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران ڕەوان‌و سادە بنووسرێ، بەڵام جاری وا هەبووە پێویست بووە ڕەوانی‌و سادەیی فیدای زانستی‌بوون‌و وردبوون بکرێ.

مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران مێژووی چەند بەڕێوەبەرو چەند کادرو ئەندام نیە. مێژووی سەدان هەزار ئەندام‌و هەزاران شەهیدە. لەڕاستی‌دا مێژووی هەموو خەڵکی کوردستانە. چونکە حیزبی دێموکراتی کوردستان لە خەڵکی کوردستان‌و خەڵکی کوردستان لە حیزبی دێموکرات جیا ناکرێنەوە، لەمەش زیاتر مێژووی حیزبی دێموکرات بەشێکی بەرچاوی مێژووی سەرانسەری ئێرانە. گوتمان کە مێژوو دینامیزمی هەیە، هێزی هاندەری هەیە. هێزی هاندەری مێژوو کۆمەڵانی خەڵکن. بۆیە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە ڕاستی‌دا مێژووی خەباتی کۆمەڵانی خەڵکە بۆ ئازادی‌و وەرگرتنی مافی ڕەوای خۆیان.

ئەم مێژووە قارەمانی زۆرە: هەزاران شەهیدی نەمر کە گیانی خۆیان لە ڕێگای ئازادیی میللەتەکەیان دا بەخت کردوە، سەدان ڕۆڵەی فیداکار، کە ساڵەهای ساڵ بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری حیزبی زەحمەتیان کێشاوە، زۆرجار بە مانگ‌و بە ساڵ کاری نهێنی‌یان لە شارەکان کردوەو یان لە گوندەکان‌و چیاکانی کوردستان بێ‌وچان لە هاتوچۆدا بوون، هەزاران ڕۆڵەی نەبەز کە دەیان ساڵ لە زیندانەکانی ڕێژیمی شاهەنشاهی‌و ڕێژیمی خومەینی‌دا تووشی ئەشکەنجەو ئازار بوون، ئەوانە هەموو قارەمانی حیزبەکەمان‌و گەلەکەمانن. بەڵام مێژووی چل ساڵ خەبات یەك قارەمانی ئەسڵیی هەیە کە لە سەرەتاوە تاقەسواری مەیدانی خەباتە، هەورازو نشێوی زۆر دیوە، تاڵ‌و سوێری زۆر چێشتوە، تووشی شکست بووە، بەڵام ناهومێد نەبووە، سەرکەوتوو بووە، بەڵام لە خۆبایی نەبووە، کۆڵنەدەرانە درێژەی بە خەبات داوەو ئێستاش هەر سوارچاك‌و یەکەم

© www.pdki.org

قارەمانی مەیدانی خەباتە. قارەمانی هەموو قارەمانەنانی سەرانسەری ئەم مێژووە: حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانە.

© www.pdki.org

دامەزرانو گەشەکردنی حیزبی دێموکراتی کوردستان

١ـ ئاوڕێك بۆ سەر وەزعی گشتیی کوردستانی ئێران

کوردستانی ئێران بە چوار ئوستانی رۆژئاوای ئێران دەگوترێ کە بریتین لە ئازەربایجانی رۆژئاوا، کوردستان، کرماشانو ئیلام. دەوڵەتی ئێران بە رەسمی هەر ئوستانی کوردستان کە ناوەندەکەی سنەیە بە کوردستان ناو دەبا. پێوانەی کوردستان ١٢٥/٠٠٠ کیلۆمیتری چوارگۆشەیە، کە دەکاتە سەدی هەشتی (٨٪) خاکی ئێران. ژمارەی دانیشتووانی کوردستان ٧ میلیۆنە، کە حەڤدە لە سەدی هەموو دانیشتوانی ئێرانە. لەو ٧ میلیۆنە ٣ میلیۆن لە شارەکان دەژین.

لە زەمانی پێکهاتنی کۆماری کوردستان دا، ژمارەی دانیشتووانی کوردستانی ئێران ٣ میلیۆن کەس بووە، کە لەوانە ٣٠٠/٠٠٠ نەفەریان لە شارەکان ژیاون. لە ماوەی چل ساڵدا ژمارەی دانیشتوانی شارەکان دە هێندە زیادی کردوەو هێندێك شاری زۆر گەورە لە کوردستان پەیدا بوون. ئەمرۆ شاری کرماشان لە یەك میلیۆن زیاتر دانیشتووی هەیە. لە بەراورد لەگەڵ نێونجیی گشتیی ئێران ژمارەی دانیشتووانی کوردستان نیسبەت بە خاکەکەی زیاترە. ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥) هەر کیلۆمیتری چوارگۆشەی کوردستانی ئێران ٢٤ کەسی لێ بوون. ئێستا لە هەر کیلۆمیتری چوارگۆشەدا ٥٦ کەس دەژین. لە حاڵێکدا ئەم رەقەمە بۆ سەرانسەری ئێران ٢٥ کەسە.

هەوای کوردستانی ئێران وشکارۆیە چونکە لە دەریا دوورە. ئاوی بە نیسبەتی بەشەکانی دیکەی ئێران زیاترەو ئاووهەوای کوێستانیو ساڵترە. کوردستانی ئێران وڵاتێکی شاخاوییەو زنجیرە شاخەکانی زاگرۆس لە ئاراراتەوە دەست پێدەکاو تا پشتکۆ درێژە هەیە. لە بەشی سنووری ئێرانو عێراق دا زۆر لە شاخەکان لێڕەوارن. بەداخەوە بە درێژایی مێژوو کەس ئاگای لەو لێڕەوارانە نەبووە. چونکە خەڵکی کوردستان ئاوردووی دیکەیان نیە، دارەکانی ئەم لێڕەوارانە

© www.pdki.org

دەسووتێننو لە نێویان دەبەن. بەم شێوەیە سامانێکی یەکجار زۆر بەنرخی وڵاتەکەمان خەریکە لە بەین بچێ.

لە ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥)دا پتر لە سەدی ٩٥ی دانیشتووانی کوردستانی ئێران نەخوێندەوار بوون، نەخوێندەواری لە نێو ژنان دا سەدی سەد بوو. ئێستاش پاش چل ساڵ پیاوان سەدی ٦٠و ژنان سەدی ٧٥یان نەخوێندەوارن، رادەی نەخوێندەواری لە نێو ژنانی لادێدا ئێستاش دەگاتە ٩٥ لە سەد.

بە پێی ئاماری بیست ساڵ لەمەوبەر، لە کوردستان بۆ هەر ٥٠/٠٠٠ کەس یەك پزیشك هەبووە. ئێستا وەزع لەمە باشتر نیە. چونکە زۆر لە پزیشکەکان کوردستانیان بەجێ هێشتووەو بۆ دەرەوەی وڵات رۆیشتوون. ئێستاش هەروەك چل ساڵ لەمەوبەر زۆربەی گوندەکانی کوردستان بێ دوکتورو دەرمانن.

وەرزێری بەشی هەرە ئەسڵیی ئابووریی کوردستانە. سەنعەتی مۆدێرن لە کوردستاندا زۆر کەم گەشەی کردوە. سەدی هەشتای داهاتی کوردستانی ئێران لە وەرزێرییەوەیە، کە بەشێکی بەرچاوی ئەم داهاتە بەرهەمی ئاژەڵدارییە. لە هەموو پێوانەی کوردستان پێنج میلیۆن هێکتاری کێڵگەیە کە دەبێتە چل لە سەدی هەموو خاکەکە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا تەنیا ٢٤ لە سەدی کێڵگەکان یانی یەك میلیۆنو دووسەد هەزار هێکتار دەکێڵرێ کە لە سەدی دەی هەموو پێوانەی کوردستانی ئێران کەمترە. لە سەردەمی پێش دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان دا ٧٨ لە سەدی زەوی بەدەست خاوەن مڵکە گەورەکانەوە بوو، لە حاڵێك دا جووتیاران تەنیا خاوەنی ٨ لە سەدی زەوی بوون. زیاتر لە ٦٠ لە سەدی خێزانە جووتیارەکان نە کەمو نە زۆر زەوییان نەبووو ٢٣ لە سەدیان کەمتر لە هێکتارێکیان زەوی بەردەکەوت، بەڵام لە هەمان کاتدا ٥٦ لە سەدی زەوییەکان بە دەست یەك لە سەدی دانیشتووانی لادێ واتە مالیکە گەورەکانەوە بوو. وەزعی مڵکداری لادێی ئەو وەختە لەوەڕا دەردەکەوێ کە نیزیکەی چل لە سەدی هەموو زەوییەکان بە دەست کەمتر لە دوو هەزارەمی دانیشتووانی لادێوە بوو. ئەوانە مالیکە گەورەکان بوون کە هەرکامیان جاری وابوو لە دە تا سەد دێیان هەبوو.

© www.pdki.org

کوردستانی ئێران ئێستاش هەر ناوچەیەکی پاشکەوتووە لە نێو ولاتێکی پاشکەوتوودا. لەگەڵ ئەوە کە ئیمکانی تەبیعیو ئینسانیی پێشکەوتنی کوردستان زۆرە، سامانی ژێرزەوی زۆر کەم دەستی لێدراوەو لەم بارەوە دەوڵەتی مەرکەزی لە کوردستانی ئێراندا هیچی نەکردوە، بەشێوەیەك کە تا ئێستا کوردستانی ئێران رەنگە تەنیا لە یەك دوو بەشی دیکەی ئێران وەك بەلووچستان زیاتر پەرەی ئەستاندبێ. کوردستان چ لە باری پلەی پێشکەوتنەوەو چ لە باری تەرکیبی چینایەتییەوە سەردەمی دەرەبەگایەتیی بەجێ هێشتوەو ئێستا تەنیا شوێنەوارو هێندێك رێورەسمی ئەم سەردەمە لە کوردستاندا بەدی دەکرێ.

ئابووریی کوردستان وەك هەموو ئێران پێی ناوەتە قۆناخی سەرمایەداری. بەڵام سەرمایەداری لە کوردستان لە بورژوازیو وردە بورژوازیی بازرگانیدا خۆی دەنوێنێ. چونکە سەنعەت پێش نەکەوتووەو بەتایبەتی سەنعەتی مۆدێرن لە کوردستان دا پەرەی نەگرتوە، بۆیە نە بورژوازیی سەنعەتیو نە پرۆلیتاریای سەنعەتی لە کوردستان دا پەرەیان نەستاندوەو هەر لەبەر ئەوەش رۆڵی ئابووریو سیاسییان زۆر کەمە. زۆربەی زۆری دانیشتووانی کوردستان بریتین لە زەحمەتکێشانی شارو دێ. لە شارەکان چینو توێژی نێونجی واتە وردەبورژوازی زیاترن.

لە قۆناخی ئێستای خەباتی گەلی کورد بۆ ئازادیو وەرگرتنی مافی نەتەوایەتیدا هەموو ئەو چینو توێژانە بەشدارن. راستی ئەوەیە کە ئەمرۆ لە کوردستانی ئێران چینێکی بەهێزی ئەوتۆ نابینرێ کە دژی خەباتی رزگاریخوازانەی گەلی کورد بێ. رەنگە تاكو تەرا لەملاو لەولا کەسانێك هەبن کە سەر بە چینێکی تایبەتی بنو دژایەتی لەگەڵ جوولانەوەی رزگاریخوازانەی خەڵکی کوردستان بکەن. بەڵام وەك چین، وەك هێزێکی کۆمەڵایەتی، دیاردەیەکی ئەوتۆ بەرچاو ناکەوێو هەر لەبەر ئەوەشە کە ئامانجی دێموکراسیو خودموختاری لە لایەن خەڵکی کوردستانەوە بەگشتی پشتیوانیی لێ دەکرێو رێژیمی کۆنەپەرستی مەرکەزی لە کوردستان دا بە تەواوی تەریكو تەنیا ماوەتەوەو خەڵکی کوردستان بە هیچ جۆر ئامادەی هاوکاری لەگەڵ ئەم رێژیمە نین.

<u>٢ـ هەلومەرجی نێوخۆییو نێونەتەوەیی</u>

© www.pdki.org

شەڕی چاڵدران نوختە گۆڕانێکی گرینگە لە مێژووی نەتەوەی کورددا. لەم شەڕەدا کە ڕۆژی ٢٣ی ئووتی ساڵی ١٥١٤ بەرامبەری یەکی خەرمانانی ٩٢٠ی هیجری قەمەری لە نێوان لەشکری سوڵتان سەلیمی عوسمانیو شا سمایلی سەفەویدا ڕووی دا، کوردەکان یارمەتیی سوڵتان سەلیمیان کرد. لە ئاکام دا لەشکری شا سمایلی سەفەوی شکاو ئەو شکانە بوو بە سەرەتای دابەش بوونی کوردستان لە نێوان ئێرانو ئیمپراتۆریی عوسمانیدا.[1]

پاش شەڕی چاڵدران، هەر دوو دەوڵەت بەرەبەرە بەرەو پێکهێنانی دەسەڵاتێکی بەهێزی مەرکەزی ڕۆیشتن کە ئەمە بۆخۆی بوو بە هۆی بەرهەڵستیی کوردەکان کە ئامادە نەبوون دەسەڵاتی حکوومەتی مەرکەزی بە هاسانی قبووڵ بکەن. لە ساڵی ١٦٠٨دا ڕاپەڕینو بەرهەڵستیی خانی لەپ زێڕینی برادۆست لە قەڵای دمدم ڕووی دا کە چەند سەد ساڵە حەماسەکەی بۆتە ئەفسانەیەك لە قارەمانەتیو لەخۆبووردوویی لە مێژووی نەتەوەی کورددا. ئەم بەربەرەکانێیە لە لایەن شا عەبباسی سەفەوییەوە سەرکوت کرا. لە پاشان لەشکری قزڵباش دانیشتووانی کوردی ناوچەی ڕۆژئاوای ورمێی قەڵاچۆ کرد.

ساڵی ١٦٣٩ شا عەبباس پەیمانێکی لەگەڵ سوڵتان موڕادی عوسمانی بەست. بە پێی ئەم پەیمانە، دابەش بوونی کوردستان ڕەسمییەتی پەیدا کردو لەو کاتەوە تا ئێستا کە ٣٥٠ ساڵی لێ ڕادەبرێ، سنووری ئەم بەشەیکوردستان لە چوارچێوەی دەوڵەتی ئێران دا ماوەتەوەو گۆڕانێکی زۆری بەسەردا نەهاتوە.[2]

لە ماوەی ٤٧٠ ساڵدا کە لە شەڕی چاڵدران تێپەڕیوە، کورد لە ئێران دا هەموو وەختێك دژی دەسەڵاتی پێتەخت کە لە پێش دا ئیسفەهانو لە پاشان تاران بوو، بەربەرەکانیی کردوەو تا

---

[1]- هەرچەند کوردەکان کە زۆربەیان مەزهەبیان سوننی بوو، بەگشتی یارمەتیی سوڵتان سەلیمی عوسمانییان دا، بەڵام هێندێك لە کوردەکانی ئێران لە ڕیزی لەشکری سەفەویدا دژی عوسمانییەکان شەڕیان کرد. لەوانە ساروبیرە لە هەموان زیاتر بەناوبانگە کە ڕاوکەرێکی بانەیی بووو شا سمایلی لەگەڵ خۆی بردبوو. ساروبیرە لە چاڵدران شەڕێکی قارەمانانەی کردو هەر لەوێش کوژرا.(د)

[2]- پاش شەڕی یەکەمی جیهانی، ئیمپراتۆریی عوسمانی لێك بڵاو بووەوکوردەکانی عوسمانی لە نێو سێ دەوڵەتی تورکیە، عێراقو سووریەدا دابەش کران. هەروەها هێندێ لە کوردەکانیش کەوتنە خاکی یەکیەتیی سۆڤیەتی.(د)

© www.pdki.org

نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەم توانیویەتی سەربەخۆیی‌و خودموختاریی خـۆی بپـارێزێ. دوا حکوومەتی کورد لە ئێران حکوومەتی بنەماڵەی ئەردەلان بوو کە پێتەختیان سنە بووو تا ساڵی ۱۸٦٥ واتە تا ۱۲۰ ساڵ لەمەوبەر خودموختاری خۆیان پاراستبوو.

یەکێك لە گەورەترین راپەڕینەکانی کورد لە ئـاخری چـەرخی نـۆزدەدا سـاڵی ۱۸۸۰ دەسـتی پێ‌کرد. ئەم راپەڕینە بە راپەڕینی شـێخ عوبەیـدوڵڵای نـەهری بەناوبانگـە، کـە بەڕێوەبـەرێکی ئایینی‌و شەخسیەتێکی بەنفووزی سیاسی بووە. شێخ عوبەیدوڵڵا توانی تەواوی ناوچەکانی بەینی دەریاچەی ورمێ‌و وان رزگار بکا. ئەوە یەکەم راپەڕینی کورد بوو کە بـۆ مەبەسـتی پێکهێنـانی وڵاتێکی سەربەخۆی کوردستان هەوڵی دەدا. ئەم راپەڕینـە بـە هاوکـاریی دوو لەشـکری ئێـران‌و تورك سەرکوت کرا. بەڵام هەستی نەتەوەیی بووژاندەوەو تەئسـیرێکی زۆر بەرچـاوی کـردە سـەر پتەوتربوون‌و یەکگرتووبوونی نەتەوەی کورد.

لە ماوەی شەڕی یەکەمی جیهانی‌دا کوردستان بوو بە مەیدانی شەڕ لـە نێـوان لەشـکرەکانی بەشدار لەم شەڕە بەتایبەتی لەشـکری عوسمـانی‌و لەشـکری رووس دا. تورکـەکان بـۆ کزکردنـی هەستی نەتەوەیی گەلی کورد هەوڵیان دا هەستی ئایینی بـە دژی ئەوانـەی غـەیری موسـوڵمان بوون، وەك رووس‌و ئەرمەنی هان بدەن. ئەوە بوو کە توانیشیان بەشێك لە عەشـیرەتە کوردەکـان بکەن بە داردەستی خۆیان کە لە قەڵاچۆکردنی ئەرمەنی‌یەکاندا بەشداری‌یان بکەن.

دانیشتووانی کوردستانی ئێران زۆر جار تووشـی تـاڵان‌و کوشـتاری لەشـکرەکانی عوسمـانی‌و رووس بوون. پاش شەڕی یەکەمی جیهانی وڵاتێکی وێرانکراو، خـەڵکێکی دەربـەدەرو مانـدووو هەژار کە تووشی قاتی‌و نەخۆشی ببوو، بەجێ ما.

پاش ئەم شەڕە ئیمپراتۆریی عوسمانی لێـك بـڵاو بـووو ئـەم رووداوە بـوو بـەهۆی ئـەوە کـە کوردەکانی تورکیە بتوانن دەرەتانێك بۆ وەرگرتنی ئازادی‌و سەپاندنی مەوجوودییـەتی نەتـەوەیی وەدەست بێنن. بە شێوەیەك کە لـە سـاڵی ۱۹۲۰دا "پـەیمانی سـێور" مـافی گـەلی کـورد لـە تورکیەی بەڕەسمی ناسی‌و حەقی خودموختـاری‌و تەنانـەت سەربەخۆییشـی بـۆ قایـل بـوون. لـە عێراقیش بەهۆی شێخ مەحموودی حەفیدەوە کە بەڕێوەبەری جووڵانەوەی ئەودەم بوو، راپەڕینێکی بەرینی نەتەوەیی بەرپا بوو. ئەو رووداوانە لە کوردستانی ئێرانیش دا بێ‌تەئسـیر نـەبوون‌و بـوون

© www.pdki.org

بەهۆی ئەوە کە لە ساڵەکانی ١٩٢٠ تا ١٩٢٢دا سمکۆ (سمایل ئاغا) سەرۆك عەشـیرەتی شـکاك تەواوی ناوچەی شیمالی کوردستانی ئێران بخاتە ژێر دەسەڵاتی خـۆیو سـەربەخۆیی رابگەیـەنێ. بەرنامەیەکی کوردی کە داخوازەکانی جووڵانەوەی گەلی کوردی تێدا فورموولە کرابوو لە ورمـێ بڵاو بۆوە. سمکۆ بۆ یەکخستنی نەتەوەی کورد ساڵی ١٩٢٣ چوو بۆ سـلێمانیو چـاوی بـە شـێخ مـەحموود کـەوتو هـەوڵیان دا پێکـەوە جووڵانـەوەی کـورد لـە هـەردوو وڵات رێـك بخـەنو ئامانجەکانیان یەکگرتوو بکەن.

لە ساڵی ١٢٩٩دا (سەرەتای ١٩٢١ی زایینی) پاش کودیتایەکی نیزامی کـە بـە یارمـەتیی بریتانیا هاتە دی، رەزاخان هاتـە سـەرکارو سـاڵی ١٣٠٤ (١٩٢٣) لـە تـاران خـۆی بـە شـاو دامەزرێنەری سلسلەی پەهلەوی ناساند. جووڵانەوەی سمکۆ کە تا ساڵی ١٣٠٩ هەر مابوو، ببوو بە کۆسپێك لەسەر رێگای رەزاخان کە دەیهەویست دەسەڵاتێکی بەهێزی مەرکەزی لـە ئێـران دا پێك بێنـێ. بۆیـە پـاش دانـانی پیلانێـك لـە رۆژی ٣١ی جـۆزەردانی سـاڵی ١٣٠٩ (١٩٣٠ی زایینی)دا سمکۆ لە لایەن سەرهەنگێکی لەشکری ئێرانەوە بۆ وتووێژ بانگ کرایـە شـاری شـنۆو ناجوامێرانە کوژرا.[1]

راپەڕینێکی دیکە ساڵی ١٣١٠ لە جنووبی کوردستان لە لایەن جافر سوڵتانەوە بەڕێوە چـوو. ئەو راپەڕینە دەوڵەتی مەرکەزیی زۆر ترساندو هەر لەبەر ئـەوەش بـوو کـە رەزاشـا لەشـکرێکی زۆری بۆ سەرکوت کردنی ناردو بەشێوەیەکی زۆر دڕندانە سەرکوتی کرد.

حەمە رەشیدخانی بانە لە ساڵی ١٣٠٣وە تا ١٣٠٩ هێندێك عەمەلیاتی نیزامی لە ناوچـەی بانە دژی لەشکری ئێران دەست پێکرد. ئەم عەمەلیاتە هەروەك راپەڕینەکەی جافر سوڵتان بـاری عەشیرەتیی هەبووەو زیاتر دژایەتی لەگەڵ پەرەگرتنی دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزیی تێـدا بـەدی دەکرا. لە ساڵی ١٣٠٩دا حەمە رەشیدخان شکاو پەنای بۆ عێراق برد.

١ـ سمکۆ لە ماوەی راپەڕینی خۆیدا تووشی چەند هەڵەی گەورە بوو کە یەکێك لەوانە کوشتنی بەڕێوەبەری ئاسۆرییەکانی ناوچەی ورمێ مارشیمۆن لە مانگی رەشەمەی ١٢٩٦ (بەرابەری فێوریەی ١٩١٨)دا بوو کە بەم جۆرە ئاسۆرییەکانی کرد بە دوژمنی خۆی. (د)

© www.pdki.org

ڕێژیمی شاهەنشاهی بەرەبەرە توانی دەسەڵاتێکی بەهێز لە تاران پێك بێنێو بێجگە لە سەرکوت کردنی ڕاپەڕینەکانی کوردستان بەرهەڵستیی هەموو گەلە زۆرلێکراوەکانی دیکەی ئێران لە لۆڕستانو بەلووچستانو خووزستانو تورکمەن سەحراو ئازەربایجان لە نێو بەرێو ئێران بکا بە بنکەیەك بۆ بەرێوەبردنی پیلانەکانی ئیمپریالیزمی ئینگلیس لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا.

لە سەردەمی دیکتاتۆریی بیست ساڵەی ڕەزاشادا زۆرداریی نەتەوەیی گەیشتە ئەوپەڕی خۆی. شۆوینیزمی ئێرانی بوو بە سیاسەتی ڕەسمیی ڕێژیمی پەهلەویو گەلانی غەیرە فارسی ئێران خرانە ژێر توندوتیژترین ستەمی نەتەوەیی. بۆ لە نێوبردنی شوێنەواری نەتەوەییو مێژووو فەرهەنگی ئەم گەلانە بەرنامەیەکی داڕێژراو درێژخایەن بەرێوە دەچوو کە مەبەستی تواندنەوەی گەلانی غەیری فارس بوو. دەست تێوەردانی مێژووی کۆنو نوێ، گۆڕینی ناوی شارو گوندەکان، قەدەغەکردنی گەلێك ڕێورەسمی نەتەوەیی، تەنانەت لەبەرکردنی جلوبەرگی نەتەوەیی، هەموو بۆ ئەوە بوو کە نیشان بدرێ لە ئێران دا تەنیا تاقە نەتەوەیەك هەیە، ئەویش نەتەوەی فارسە. شیعرەکانی باباتاهیر شاعیری بەناوبانگ کە بە زاراوەی کۆنی لوڕی نووسراون، لە لایەن بەناو زانایانی ئەدەبەوە دەست تێوەردرانو کران بە فارسی، ڕەشیدی یاسەمی بە ئەمری وەزارەتی فەرهەنگ کتێبێکی نووسی بەناوی "کُرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او"، بۆ ئەوە ئیسپات بکا کورد نەتەوەیەکی جیاواز نینو فارسن. لەبەر دەرگای هەموو کلاسی قوتابخانەکانو ژووری ئیدارەکان نووسرابوو: "فارسی سخن بگویید" واتە "بە فارسی قسە بکەن". بەڵام هەستی کوردایەتی لە کوردستانو لە دڵی هەموو کوردێك دا ئەوەندە بەهێز بوو کە سیاسەتی ڕەزاشا بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد وەك هی مستەفا کەماڵ لە تورکیە بە تەواوی پووچەڵ بوو.[1]

بەرامبەر بەو هەموو زوڵمو زۆرە لە هێندێك ناوچەی کوردستانی ئێران ڕاپەڕینی عەشیرەتەکان ساز بوو.

ڕاپەڕینی مەحموودخانی کانیسانان ساڵی ١٣٠٥ لە ناوچەی مەریوان دەستی پێکرد. ئەم ڕاپەڕینە نێوەرۆکی سیاسیی نەبوو، زوو سەرکوت کراو مەحموود خانیش پەنای بۆ عێراق برد. لە

١ـ "ئەگەر دەرسێکی بێئەملاو ئەولا لە مێژووی کورد وەربگیرێ ئەوەیە کە تواندنەوەی ئیحتمالی نیە."
Colonel W.G Elphinston: The Kurdish question (Affairs. Jan. 1946)

© www.pdki.org

ساڵەکانی ١٣٠٧و ١٣٠٨دا عەشیرەتی مەنگوڕ لە دەوروبەری مەهاباد بە سەرۆکایەتیی مەلا خەلیل دژی سەرەڕۆیی دەوڵەتی مەرکەزیو بەتایبەتی قەدەغەکردنی جلوبەرگی کوردی راپەڕی. مەلا خەلیلو هێزە چەکدارەکەی چەند شەڕی گەورەیان لەگەڵ لەشکری ئێران کرد، بەڵام راپەڕینەکەیان لە مانگی جۆزەردانی ساڵی ١٣٠٨دا سەرکوت کرا. لە ناوچەی سوێسنایەتیی سەردەشت بە سەرۆکایەتیی کوێخا ئەمەر (ئەمەر پاشا) راپەڕینێکی دیکە ساز بوو کە ئەویش بەهۆی لەشکری ئێران تێك شکێندرا.

ساڵی ١٣٠٩ لە پێوەندی لەگەڵ راپەڕینی ئارارات دا کە بە سەرۆکایەتیی ئێحسان نووری پاشا بەڕێوە دەچوو، راپەڕینی عەشیرەتەکانی جەلالی بە سەرۆکایەتیی بیرهوو فەرزەندە پێك هات کە تا ساڵی ١٣١٠ بەردەوام بووو پاش تێکچوونی راپەڕینی ئارارات بە هاوکاریی دوو دەوڵەتی ئێرانو تورکیە سەرکوت کرا. بیرهو لە کاتی راپەڕینی ئارارات دا شەهید بووو خەڵکی ناوچە سروودێکیان بۆ دانا کە بەم شێوەیە بوو:

دی رابە بیرهو دی رابە رابە   ئارارات بۆچی هێشتت خەرابە

زوڵمو زۆری ژاندارم کە ئەو کاتە ئەمنیەیان پێ دەگوت، کۆمەڵانی خەڵکی گوندەکانی کوردستانی هەراسان کردبوو. ئەمنیەکان بە دزی لە ماڵی جووتیارانی کورد فیشەكو ماڵی قاچاغیان دەشاردەوەو پاش پشکنینو "دیتنەوەیان" بەرتیلو جەریمەیان لێ دەستاندن.

زەمانی رەزاشا ئەمنیە لە گوندەکانی کوردستان حاکمی موتڵەق بوو. خۆی بە خاوەنی گیانو ماڵو ناموسی خەڵك دەزانی، قانوون ئەوە بوو کە ئەمنیە دیاریی دەکرد.

لاوانی کوردستانیان بەزۆر بۆ سەربازی بەڕێ دەکرد. خەڵکی کوردستان بە حەق ناوی خزمەتی سەربازی نابوو ئیجباریو گۆرانییشی بۆ دانابوو. گۆرانی‌یەکی زۆر بەناوبانگ کە لە پێش دا ژیانی پڕ کوێرەوەریی سەربازیی دەخستە بەرچاو:

مانگی حەوت قڕان، رۆژی چوار شایی
چ بدەم بە قەندو چ بدەم بە چایی

و لە پاشان رقو بێزاریی خەڵکی بەرامبەر بە رێژیمی پەهلەوی نیشان دەدا:

کۆڕم گەورە کرد بە قەندی شاری   رەزاشا بردی لە بۆ ئیجباری

© www.pdki.org

زۆر جـار خـەڵکی ئاسـایی لـەو هـەموو زوڵـمو زۆرە وەگیـان دەهـاتن، مـەئموورێك یـا ئەمنیەیەکیان دەکوشتو رایان دەکردو یا حازر نەدەبوون سەبازی بکەن، قاچاخ دەبوونو وەشاخی دەکەوتن.

بە هەزاران کەس لە ناوچەکانی کوردستان بۆ بەشەکانی دیکەی ئێران تەبعیـد کـران، زۆریـان رەوانەی زیندانی بەناوبانگی قەسری قەجەر کران. کۆمەڵانی خەڵکی کوردسـتان کـە لـە رێـژیمی رەزاشای پەهلەوی بێزار بوون، ئەو بێزارییەیان بە ئاشکراو بە توندی لـە ٣ی خـەرمانانی سـاڵی ١٣٢٠ (١٩٤١)دا دەربڕیو لە ماوەی چەند رۆژاندا هەزاران سەربازو ئەمنیەیان چەك کـردو لـە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانو بەتایبەتی لـە گونـدەکان بـە کـردەوە کۆتاییـیان بـە دەسـەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی هێنا.

کە شەڕی دووهەمی جیهانی دەستی پێکرد، رەزاشا بەرەبەرە خۆی لە ئاڵمـانی نـازی نیزیـك کردەوەو وەزعێکی ئەوتۆ پێك هات کە ئێران بـوو بـە مەیـدانی هاتوچـۆو نفـووزی جاسـووسو پیاوەکانی ئاڵمانی هیتلەری. پاش ئەوە کە ئاڵمان لە هاوینی ساڵی ١٩٤١ی زایینـیدا هێرشـی کردە سەر یەکیەتیی سۆڤیەتی، بەکردەوە جەبهەیەکی گەورە لە دەوڵەتە گەورەکان، لە یەکیەتیی سۆڤیەتو ئەمریکاو ئینگلستان دژی ئاڵمانو ئیتالیاو ژاپۆن کە وڵاتەکانی میحوەر بوون، پێـك هات. پاش وتووێژ ئەم سێ دەوڵەتە ئێرانیان بۆ ئەوە هەڵبژارد کە هەم نفووزی ئاڵمانی نازی لـەم وڵاتە خاشەبڕ بکەنو هەم لەوێڕا بتوانن یارمەتییو بەتایبەتی چەكو تەقەمـەنی بـۆ یەکیـەتیی سـۆڤیەتی بنێـرن. بـۆ ئـەوە بڕیاریـان دا کـە لـە رۆژی ٣ی خـەرمانانی ١٣٢٠ (٢٥ی ئـووتی ١٩٤١)دا لەشکری سوور لە شیمالەوەو لەشکری ئەمریکاو ئینگلیس لە جنووبەوە ئێـران داگـیر بکەن. رێژیمی دیکتاتۆریی رەزاشا نـەیتوانی چـووکترین بەربەرەکانییـەك بەرامبـەر بـە هـاتنی لەشکری هاوپەیمانەکان بکاو تێك رووخا. کـۆنترۆڵی جنـووبی وڵات کەوتـە دەسـت ئینگلـیسو ئەمریکاو کۆنترۆڵی شیمال کەوتە دەست یەکیەتیی سۆڤیەتی. بە تێکچوونی دیکتاتۆریی رەزاشا هێندێك ئازادیی دێموکراتی لە ئێران دا پەیدا بووو حیزبو رێکخراوە سیاسـییەکان بووژانـەوەو پەرەیان گرت. پاش بیست ساڵ دیکتاتۆری، ئێران رووی ئازادیی بە خۆیەوە دی.

© www.pdki.org

له کاتێك دا که بەشی جنووبی کوردستانی ئێران له لایەن لەشکری ئەمریکاو ئینگلیسەوه داگیرکرابوو، له بەشی شیمالی تا شاری ورمێ لەشکری سوور جێگیر ببوو.

ناوچەی مەهاباد لەو وەزعە دوور بوو، واته نه وڵاته ڕۆژئاوایی‌یەکان لەشکریان تێدا جێگیر کردبووو نه لەشکری سوور. بەم شێوەیە وەزعێکی تایبەتی له ناوچەی مەهاباد خولقابوو. له لایەکی دیکەوه مەهابادو دەوروبەری ڕابردوویەکی دوورودرێژیان له جووڵانەوەی نەتەوەی کورددا هەبوو. ئەوە بوو که یەکەم ڕێکخراوی بەهێزی سیاسیی کوردی بەناوی "کۆمەڵەی ژ ـ ك" یان "کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد" له ناوچەی مەهاباد پێك هات. دامەزرێنەرانی کۆمەڵه یازده کەس بوون که له ڕۆژی ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢١ (١٦ی ئووتی ١٩٤٢) له مەهاباد کۆبوونەوەو کۆمەڵەی ژ ـ ك یان پێك هێنا که ئامانجی ڕزگاریی نەتەوەی کورد بوو.[1]

کۆمەڵه ڕێکخراوێکی نهێنی بووو وادیاره هەر له سەرەتاوه له دامەزراندنی ئەو ڕێکخراوەدا کوردی عێراق بەشدار بوونو نوێنەرانی ئەوان "میرحاج ئەحمەد" که ئەفسەرێکی لەشکری عێراق بوو، له لایەن حیزبی هیواوه له یەکەم کۆبوونەوەی کۆمەڵەی ژ ـ ك دا ئامادە بووه. حیزبی هیوا ساڵی ١٩٣٩ له لایەن چەند ڕووناکبیری کوردی خەڵکی سلێمانی بە سەرۆکایەتیی ڕەفیق حیلمیو مەحموود جەودەتەوە دامەزرابوو. دامەزرانی کۆمەڵه له مێژووی خەباتی گەلی کورد له کوردستانی ئێران دا دیاردەیەکی نوێ بوو. چونکه یەکەم ڕێکخراوی سیاسی بوو که له لایەن خەڵکی ئاساییەوه پێك دەهات. دامەزرێنەرانی کۆمەڵه له چینو توێژەکانی نێونجیی مەهاباد بوون که دەکرێ پێیان بگوترێ ورده بورژوازی. ئەوان بە دامەزراندنی کۆمەڵه، ڕێوڕەسمی کۆنیان شکاندو ئەم جاره سەرۆکایەتی یا بەڕێوەبەری جووڵانەوەیان نەدایه دەست شێخێكو ئاغایەكو دەرەبەگێك.

بەڵام هەرکەس که دەبوو بە ئەندامی کۆمەڵه، دەبوا سوێندی خواردبا که خەیانەت بە نەتەوەی کورد نەکا، بۆ ڕزگاریی نەتەوەی کورد تێبکۆشێو نهێنی‌یەکانی کۆمەڵه نەباته دەرێ،

١- دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ ـ ك ئەم یازده کەسه بوون: حوسێنی فرووهەر، عەبدولڕەحمان زەبیحی، عەبدولڕەحمان ئیمامی، عەدبولقادر مودەڕریسی، نەجمەدین تەوحیدی، محەممەد نانەوازادە، عەلی مەحموودی، محەممەد ئەسحابی، عەبدولڕەحمان کیانی، سەدیقی حەیدەری، قاسمی قادری.(د)

© www.pdki.org

هەموو کوردێك بە ژنو پیاوەوە بە خوشكو برای خۆی بزانێو بە بێ بڕیاری کۆمەڵە نەچێتە هیچ ڕێکخراوو حیزبێکی دیکەوە. تێکۆشـانی کۆمەڵـەی ژ ـ ك، تـەرکیبی ئـەو کاتـەیو هـەروەها بەرنامەکەی (دیارە بەرنامەیەکی ڕێکوپێکی نەبوو، بەڵام هێندێك مەبەسـتی بۆخـۆی دانـابوو)و شێوەی ڕێکخستنی هەموو نیشانەی ئەوەن کە کۆمەڵە لە لایەکەوە ڕێکخراوێکی ناسیۆنالیسـت بووو، واتە بۆ کوردایەتیی رووت هەوڵی دەداو، لە لایەکی دیکەشـەوە ڕێکخراوێکـی سـیکتێرو داخراو بوو. هەر بۆیە نەیدەتوانی کۆمەڵانی بەرینی خەڵك بۆلای خۆی رابکێشـێ، بـەڵکوو وەك ڕێکخراوێکی نهێنی لە چوارچێوەیەکی تەسکی چەند کەسی یان چەند سەد کەسیدا مایەوە.

لە مانگی بانەمەڕی ١٣٢٢ (ئاوریلی ١٩٤٣)دا کۆبوونەوەیـەکی بـەرین لـە ئەنـدامان پێـك هات، کە وەك کۆنگرەی کۆمەڵەی ژ ـ ك دەچوو. لەم کۆنگرەیەدا کـە لـە شـاخی خوداپەرەسـت کۆبۆوەو نیزیکەی سەد کەسی تێـدا بەشـدار بـوون، بڕیـار درا کـە کۆمەڵـە بـیروڕای خـۆی لـە گۆڤارێکدا بڵاو بکاتەوە. ئەوە بوو کە دەست کرا بـە بڵاوکردنـەوەی گۆڤـاری "نیشـتمان". کـە سەیری نووسراوەکانی گۆڤاری "نیشتمان" دەکەین، هێندێ شت نیشانەی ئەوەیـە کـە کەسـانێك کە لـە سـەرەتاوە کۆمەڵـەی ژ ـ ك یـان پێـك هێنـاو بـەڕێوەیان بـرد، بـە باشـی لـە وەزعـی نێونەتەوەیی، سیاسەتی دەوڵەتان لە خەباتی گەلان بۆ رزگاری ئاگادار نەبوون.

لە گۆڤاری "نیشتمان"دا دەوڵەتی بریتانیا نەك هەر بە دۆستی کـورد دادەنـێن، بـەڵکوو بـە ئاڵاهەڵگری ئازادیی هەموو گەلانو هەروەها گەلی کوردی دەناسـێنن. دیـارە بەڕێوەبەرییـەکی سیاسی کە داوای رزگاریی نەتەوەی کورد دەکا، بەڵام دەیهەوێ ئەم داوایە بە یارمەتیی بریتانیای گەورە جێبەجێ بکا کە گەورەترین دەوڵەتی ئیستیعماری بوو، هیچ نـەبێ، سـەری لـێشێواوە. بێجگە لەوە، هەموو کەس دەزانێو مێژووش ئەوەی ئیسپات کردوە کـە بەرپرسـی زۆربـەی ئـەو ژێردەستیو کوێرەوەرییە کە نەتەوەی کورد تووشـی هـاتوە، بەتایبـەتی لـە سـەرەتای چـەرخی بیستەمەوە تا شەڕی یەکەمی جیهانیو تا کاتی دامەزراندنی کۆمەڵە، دەوڵەتی بریتانیـا بـووە. تەنانەت ئەوەش کە لە زۆر کۆبوونەوەی نێونەتەوەییدا نەتەوەی کـورد بـەڕەسمی ناسـراو پـەیمانی "سێور" ئیعترافی بە سەربەخۆییشی کرد، بەڵام نەیتوانی حەقی خـۆی وەربگـرێ، تـاوانی هـەر دەگەڕێتەوە سەر بریتانیای مەزن. ئەوەش کە بریتانیا لەو وەختەدا لەگەڵ یەکیـەتیی سـۆڤیەتیو

© www.pdki.org

ئەمریکا لە بەرەی دژی فاشیستی‌دا بوو، بە هیچ جۆرێك ناتوانێ بۆ ئەوە پاکانە بێ کە حیزبی سیاسیی گەلی زۆرلێکراوی کورد کە بۆ رزگاریی نەتەوەو نیشتمان پێك هاتوە، راست لەو دەوڵەتە داوای ئازادی بکا کە تووشی ژێردەستی‌و زۆرلێکراویی کردوە. لەگەڵ هەمووی ئەوانەش دا کۆمەڵەی ژ ـ ك توانی هەستی نەتەوەیی لە نێو خەڵکی کوردستانی ئێران دا بڵاو بکاتەوە. توانی لە ناوچەی مەهابادو لە هێندێك ناوچەی دیکە ریشە داکوتێ‌و لەڕاستی‌دا وەك یەکەم رێکخراوی بەهێزی سیاسیی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران ببێ بە سەرەتاو بناخەیەك بۆ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان.

ئەو کاتە کە کۆمەڵەی ژ ـ ك پێك هاتبووو تێکۆشانی سیاسیی خۆی دەست پێ‌کردبوو، سەرانسەری جیهان تووشی شەڕێکی گەورە بەدژی فاشیزم بوو. لە ئورووپاو ئاسیاو ئەفریقا شەڕ بەردەوام بوو. هەرچەند ئەوکاتە وا دەهاتە بەرچاو کە ئاڵمانی هیتلەری‌و ئیتالیای موسولینی‌و ژاپۆنی هیروهیتو لە شەڕدا سەرکەوتوون، بەڵام نەك هەر دەوڵەتە هاوپەیمانەکان هێزێکی نیزامیی زۆریان دژی وڵاتەکانی میحوەر رێك خستبوو، بەڵکوو خەباتی گەلانی ژێردەستی نازیسم لە ئوورپاو ژاپۆن لە ئاسیاو، ئیتالیا لە ئەفریقا، رۆژ بەرۆژ زیاتر پەرەی دەستاند. رووخانی رێژیمی دیکتاتۆریی رەزاخان لە لایەکەوەو پەرەئەستاندنی خەباتی دژی فاشیستیی گەلانی دنیا لە لایەکی دیکەوە مەیدانێکی زۆر بەرینیان بۆ خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران پێك هێنابوو.

بەڵام کۆمەڵەی ژ ـ ك کە لە لایەکەوە رێکخراوێکی ناسیۆنالیستو لە لایەکی دیکەوە رێکخراوێکی داخراوو نهێنی بوو کە رووی لە کۆمەڵانی بەرینی خەڵکی کوردستان نەدەکرد، وەڵامدەری وەزعی تازەی کوردستانی ئێران نەبوو. پەرەئەستاندنی بێوێنەی جووڵانەوە لە کوردستانی ئێران کە دیارە پێوەندی‌یەکی ئۆرگانیکی لەگەڵ هەموو جووڵانەوەی ئێران هەبوو کە بە شێوەیەکی نەدیتراو پەرەی گرتبوو، نیازی بە رێکخراوێکی یەکگرتوو، دێموکراتو ئاواڵە بۆ کۆمەڵانی خەڵك لەگەڵ بەرنامەیەکی روونو رێکوپێك هەبوو، بۆیە لە ماوەی بەینی ١٣٢٢ کە کۆمەڵە دەستی بە بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی خۆی لە گۆڤاری "نیشتمان"دا کرد تا ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥) بەرەبەرە بە تەواوی دەرکەوت کە کۆمەڵەی ژ ـ ك ئیدی ئەو رێکخراو نیە کە بتوانێ

© www.pdki.org

جووڵانەوەی ڕۆژ بەڕۆژ پەرەگرتووی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی ئێران ڕێبەری بکا. تەنانەت تەرکیبی ئەو کەسانەش کە لە کۆبوونەوەی بانەمەڕی ۱۳۲۲دا بەڕێوەبەریی کۆمەڵەیان هەڵبژاردبوو، یان بۆ بەڕێوەبەریی کۆمەڵە هەڵبژێرابوون، بە شێوەیەك بوو کە ڕێگای نەدەدا ئەو ڕوانینە بەرینەیان هەبێ کە خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لەگەڵ جووڵانەوەی هەموو گەلانی ئێران لێك گرێ بدەنو هەر لەو کاتەش دا بە هەڵسەنگاندنی هەلومەرجی ڕاستەقینەی وڵاتەکە بەرنامەو دروشم بۆ ڕێکخراوی خۆیان دابنێن.

هەموو ئەوانە لە لایەکەوەو لە لایەکی دیکەوە جێگیربوونی ئازادییە دێموکراتییەکان لە ئێرانو چوونەپێشی جووڵانەوەی دێموکراتیکی گشتی لە سەرانسەری ئێران دا، هەروەها تێك شکانی ئاڵمانی هیتلەریو سەرکەوتنی خەباتی گەلان بەسەر فاشیزم دا زەمینەی بۆ ئەوە ئامادە کرد کە حیزبێکی پێشەنگو وەڵامدەری ڕۆژگاری نوێ بۆ یەکەم جار لە مێژووی نەتەوەی کورددا بۆ وەدیهێنانی ئامانجە لەمێژینەکانی پێك بێ. حیزبێکی ئەوتۆ هەم پێویستییەکی مێژوویی بووو هەم زەمینەی دامەزرانی ئامادە ببوو.

٣ـ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان

حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ٢٥ی گەلاوێژی ساڵی ١٣٢٤ (١٦ی ئووتی ١٩٤٥) لە شاری مەهاباد دامەزراو بەرنامەی خۆی بڵاو کردەوە.

دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان نوختە گۆڕانێك بوو لە مێژووی خەباتی لەمێژینەی گەلی کوردو سەرەتایەك بوو لە پێك هاتنی ڕێکخراوو حیزبی سیاسیی پێشکەوتووو مۆدێرن دا. چونکە پێش حیزبی دێموکرات لە هەموو مێژووی نەتەوەی کورددا حیزبێکی ئەوتۆ پێشکەوتوو بە بەرنامەیەکی ڕوونەوە پێك نەهاتبوو. بۆیەش هەر لە سەرەتاوە حیزبی دێموکرات، پشتیوانیی هەموو چینو توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواریی بۆلای خۆی ڕاکێشا. لەو کاتەدا حیزبی دێموکرات سێ ئەرکی بنەڕەتیی لە پێش بوو:

یەکەم: ڕێکخستنی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانو کۆکردنەوەیان لە ژێر ئاڵای خۆیو بەتایبەتی لە ژێر بەرنامەیەکی ڕێكوپێكو ڕوونی سیاسیدا.

© www.pdki.org

دووهەم: گرێدانی خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لەگەڵ خەباتی سەرانسەریی گەلانی ئێران بۆ دێموکراسیو دژایەتی لەگەڵ فاشیزم. وەختێك حیزبی دێموکراتی کوردستان دامەزرا، لە بەشەکانی دیکەی ئێران لە مێژبوو بە دەیان حیزبی سیاسی پێك هاتبوونو پەرەیان ئەستاندبوو. ئەو خەباتەی کۆمەڵەی ژ ـ ك بەڕێوەی بردبوو، هەتا ئەو کاتە نەیتوانیبوو یا نەکرابوو کە لەگەڵ خەباتی گشتیی گەلانی ئێران پەیوەند بدرێ. راستی ئەوەیە کە چوارچێوەی بیرکردنەوەی کۆمەڵەی ژ ـ ك رێگای نەدەدا کە لەگەڵ رێکخراوەکانی غەیری کوردو رێکخراوە پێشکەوتووەکانی ئێران پێوەندیی دۆستایەتیو هاوکاری دابمەزرێنێ.

سێهەم: راکێشانی پشتیوانیی هێزە ئازدیخوازو دژی فاشیستییەکانی جیهانی بۆ مافی رەوای گەلی کورد لە کوردستانی ئێرانو بۆ خەباتی رزگاریخوازانەی گەلی کورد بوو. ئەم ئەرکە لەم بارەشەوە گرینگ بوو کە لەو کاتەدا هەموو گەلانی جیهان بەتایبەتی لە ئورووپا خەباتێکی توندوتیژیان دژی فاشیزم بەڕێوە دەبرد. بەشداریی خەڵکی کوردستان بە بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە خەباتی دژی فاشیزم دا لە لایەك جووڵانەوەی گەلی کوردی بۆ یەکەم جار لەگەڵ جووڵانەوەی ئازادیخوازی جیهانی دەبردە بەرەیەكو لە لایەکی دیکەشەوە ئیمکانی ئەوەی پێك دەهێنا کە پشتیوانیی هێزە ئازادیخوازەکانی جیهان بۆلای خەباتی رەوای گەلی کورد رابکێشێ. بەتایبەتی بوونی لەشکری سۆڤیەتی لە ئێران، بەشداریی زۆر قاتعانەی یەکیەتیی سۆڤیەتی لە خەباتی جیهانی دژی فاشیزم داو هەروەها ئەو دۆستایەتییەی کە یەکیەتیی سۆڤیەتی لەو کاتەدا بەرامبەر بە گەلی کورد نیشانی دەداو ئەو پشتیوانییەی کە لە حیزبی دێموکراتی کوردستانو جووڵانەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردی دەنواند، هەموو ئەوانە رێگایان خۆش دەکرد بۆ ئەوە خەباتی گەلی کورد بۆ یەکەم جار لە مێژوودا لەگەڵ خەباتی هەموو ئازادیخوازانی جیهان دژی فاشیزمو ئیمپریالیزم تێکەڵاو بێ. بۆ ئەوە حیزبی دێموکراتی کوردستان بتوانێ ئەو سێ ئەرکە گرینگە بەجێ بگەیەنێ، بەر لە هەموو شتێك پێویست بوو بەرنامەیەکی

© www.pdki.org

رێك‌وپێك‌و روونی سیاسیی هەبێ. ئەم بەرنامەیە لە هەشت بەنددا بەشێوەی خوارەوە بڵاو کرایەوە:[1]

بسماللە الرحمن الرحیم

"بەیاننامەی حیزبی دێموکراتی کوردستان"

هاونیشتمانان ـ برایان!

ئاگری شەڕی جیهانگیر کە بەهۆی دوژمنانی ئازادی‌و لە ژێرپێنەرانی دێموکراسی هەڵگیرسابوو، بە باسکی بەهێزی سەربازانی ئازادی هاوپەیمانی گەورەی ئێمە کوژایەوە. دنیای دێموکراسی سەرکەوت‌و دنیای فاشیستی کە هەوڵی دەدا گەلان‌و نەتەوەکانی جیهان لە ژێر دەستی چەند نەفەر ملهۆڕو سەرەڕۆدا یەخسیر بکا بە شێوەیەکی قەتعی تێك شکاو لێك بڵاو بووو هەروەها کە چاوەڕوان دەکرا بۆ ئازادیی گەلان‌و نەتەوەکانی جیهان رێگا خۆش کرا. ئەمڕۆ گەلانی دنیا لە گەورەو چووك دەیانهەوێ لەو رێگایەی کە بەرەو ئازادی خۆش کراوە، کەڵك وەرگرن‌و لەو بەڵێنی‌یانەی کە بەهۆی مەنشووری مێژوویی ئاتلانتیکەوە دراوە سوود ببینن‌و هەڵسووڕاندنی کاروباری خۆیان بەدەستەوە بگرن‌و چارەنووسی خۆیان بە مەیل‌و ویستی خۆیان دیاری بکەن.

ئێمەی کورد کە لە ئێران دەژین، ساڵەهاو بەڵکوو سەد ساڵە کە لە پێناوی ماف‌و دەسەڵاتی نەتەوەیی‌و مەحەللی‌دا خەباتمان کردوەو قوربانیمان داوە. بەداخەوە کاربەدەستانی سەرەڕۆی ئێران بەهیچ جۆرێك حازر نەبوون قسەی حسێبیی ئێمە قبووڵ بکەن‌و تەنانەت نەیان هێشتوە ئێمە لەو مافەش کەڵك وەربگرین کە قانوونی ئەساسی بۆ ئەیالەتەکان‌و ویلایەتەکانی ئێران دای‌ناوەو بەردەوام وەڵامی ئێمە گوللەو بۆمب‌و تۆپ‌و زیندان‌و تەبعیدو یەخسیری بووە. بەتایبەتی لە سەردەمی بیست ساڵەی رەزاخاندا تەنانەت لە لەبەرکردنی جل‌وبەرگیش دا ئازاد نەبووین. بە زۆری سەرنێزە بەهۆی ئەفسەرانی دزو خائین‌و تاڵانکەرەوە هەموو دارایی‌و ژیانی ئێمەیان تەفرو توونا کردوەو چاویان لە نامووس‌و شەرەفی ئێمەوە بووەو بۆ لە نێوبردن‌و خاشەبڕکردنی نەسڵی

١ـ بەرنامەکە بە کوردی دەست نەکەوت، بۆیە لە دەقی فارسی‌یەوە وەرگێڕدراوە.(د)

© www.pdki.org

ئێمە لە هیچ نزمیو دڕندەییەك خۆیان نەپاراستوە. ئاخر ئێمەش ئینسانین، ئێمەش مێژوو، زمانو شوێنەواری خۆمان هەیە کە لامان خۆشەویستن. بۆچی دەبێ مافی ئێمە لە ژێر پێ بنرێ؟ بۆچی ناتوانین لە نێو ماڵی خۆمان دا ئازادو موختار بین؟ بۆچی ڕێگا نادرێ منداڵانی خۆمان بە زمانی کوردی پەروەردە بکەین؟ بۆچی نایەڵن کوردستان ویلایەتێکی خودموختار بێو لە لایەن ئەنجومەنی ویلایەتییەوە ئیدارە بکرێ کە قانوونی ئەساسی دیاریی کردوە؟

هاونیشتمانانی بەڕێز دەبێ بزانن حەق نادرێ، حەق وەردەگیرێ، ئێمە دەبێ بۆ وەرگرتنی مافو دەسەڵاتی نەتەوەییو مەحەللیی خۆمان خەبات بکەین. ئەم خەباتە یەکیەتیو یەکڕەنگیی پێویستە، ڕێکخراوو پێشەنگی پێویستە. بۆ ئەم مەبەستە پیرۆزەیە حیزبی دێموکراتی کوردستان دامەزراوەو دەستی بەکار کردوە. ئێوە هاونیشتمانانی خۆشەویست، دەبێ چاوو گوێی خۆتان بکەنەوەو لە دەوری حیزبی نەتەوەی خۆتان کۆببنەوەو لە پێناوی وەرگرتنی مافی ڕەوای نەتەوەیی خۆتان دا فیداکاری بکەن. حیزبی دێموکراتی کوردستان ڕێبەرو ڕێنوێنی ئێوەیە. تەنیا لە ژێر ئاڵای ئەوە کە نەتەوەی کورد لە مەترسیی تەفرو تونابوون ڕزگار دەبێو هەبوونو ناموسو شەرەفی نەتەوەیی خۆی دەپارێزێو دەتوانێ لە نێو سنووری دەوڵەتی ئێران دا خودموختاریی نەتەوەیی خۆی وەدەست بێنێ.

هاونیشتمانان! ئێمە بێجگە لە مافی ڕەواو ئینسانیی خۆمان هیچمان ناوێ. دروشمەکانی ئێمە لە بەندەکانی خوارەوەدا خولاسە کراون. بیانخوێننەوەو هەموو گەلی کورد، فەرد فەردیان تێبگەیەنن. ئەوە دروشمەکانی ئێمەن:

١ـ نەتەوەی کورد لە نێوخۆی ئێران دا بۆ هەڵسووڕاندنی کاروباری مەحەللیی خۆی سەربەخۆو ئازاد بێو لە سنووری دەوڵەتی ئێراندا خودموختاریی خۆی وەدەست بێنێ.

٢ـ مافی خوێندنی بە زمانی زگماکیی خۆی هەبێو تەواوی کاروباری ئیدارەکان بەهۆی زمانی کوردی بەڕێوە بچێ.

٣ـ لەسەر بناخەی قانوونی ئەساسی، ئەنجومەنی ویلایەتیی کوردستان بە زوویی هەڵبژێردرێو بە هەموو کاروباری کۆمەڵایەتیو دەوڵەتی ڕابگاو چاوەدێرییان بەسەردا بکا.

٤ـ کاربەدەستانی دەوڵەت دەبێ بە بێ قسە لە خەڵکی ناوچەکان بن.

© www.pdki.org

٥ـ دەبێ لەسەر ئەساسی قانوونێکی گشتی لە نێوان لادێییو خاوەن ملـك دا رێککـەوتنێك پێك بهێنرێو دوارۆژی هەردوولا دابین بکرێ.

٦ـ حیزبی دێموکراتی کوردستان تێدەکۆشێ کە لـە خـەبات دا بەتایبـەتی لەگـەڵ نەتـەوەی ئازەربایجانو کەمایەتییەکانیتر کە لە ئازەربایجان دەژیـن، ئاسـۆرییەکانو ئەرمەنییـەکانو هـی دیکە، یەکیەتیو برایەتییەکی تەواو پێك بهێنێ.

٧ـ حیزبی دێموکراتی کوردستان بە ئامانجی بەرەوپێشبردنی کشتوکاڵو بازرگانیو پەرەپێدانی فەرهەنگو لەش ساغیو باشترکردنی ژیانی ئابووریو مەعنەویی گەلی کـورد دەسـت دەکـا بـە سوود وەرگرتن لە سامانەکانی سروشتیو کانگاکانی کوردستانو لەم رێگایەدا تێدەکۆشێ.

٨ـ ئێمە دەمانەوێ تەواوی گەلەکانی ئێـران هـەلی تێکۆشـانی بـە ئازادییـان بـدرێتێو بـۆ بەختەوەریو پێشخستنی نیشتمانی خۆیان.

ئەم بەرنامەیە لەگەڵ ئەوەی کورتەو لەراستیدا تەنیا لە ٨ هەشت بەنـددا فۆرموولـە کـراوە، هەموو داخوازە ئەساسییەکانی خەڵکی کوردستانی تێدایە. بەنـدی یەکـەم داوای خودموختـاری دەکا لە چوارچێوەی دەوڵەتی ئێراندا. ئەوە داخوازێکە کە حیزبی دێمـوکراتی کوردسـتانی ئێـران ئێستاش هەر بۆی تێدەکۆشێ. چونکە هەر لە سەرەتاوە حیزبی دێموکرات لەم بڕوایەدا بووە کـە مافی دانانی چارەنووس لە کوردستانی ئێران بە شێوەی خودموختاری جێبەجێ دەبـێ. کـەوابوو نێوەرۆکی داخوازەکە مافی دانانی چارەنووسە، بەڵام شکڵی، روخساری خودموختارییە. لە بەندی هەشتی بەرنامەکەدا، حیزبی دێموکرات بۆ ئـەوە ولاتەکـە پـێش کـەوێ داوای دێموکراسـی بـۆ سەرانسەری ئێران دەکا. ئەمە ئەو راستییە دەگەیەنێ کە هەر لە سـەرەتاوە حیزبـی دێمـوکراتی کوردستان داخوازی خودموختاری بۆ کوردستانی لە دێموکراسی بۆ ئێران جیا نەکردۆتەوە.

لە بەندی دووهەم دا بەرنامە داوای بەرەسمی ناسینی زمانی کوردی دەکـا، لـە بەنـدی سـێو چواردا پێوەندیی نێوان دەوڵەتی مەرکەزیو ناوچەی خودموختار دیاری کراوە. بـەم شـێوەیە دوو مەسەلەی ئەسڵیی داخوازی خودموختاری روون کراوەتەوە:

یەکەم ئەوە کە زمان نیشانەی هەرە گرینگو هەرە ئەساسیی فەرهەنگی هەموو نەتەوەیەکەو بە بەرەسمیناسینی زمانی کوردی رێگا خۆش دەکرێ بۆ ئەوە هەم گـەلی کـورد بـە مـافی رەوای

© www.pdki.org

خۆی بگاو منداڵانی کورد بە زمانی زگماکیی خۆیان بخوێننو هەم بۆ پەرەپێدانی فەرهەنگی نەتەوەییش هەلومەرجێکی لەبار پێك بێ. دووهەم دیاریکردنی پێوەندیی نێوان کوردستانی خودموختارو دەوڵەتی مەرکەزییشو بەتایبەتی دیاریکردنی سەلاحیەتەکانیان بۆ بەڕێوەبردنی خودموختاری زۆر گرینگە. لێرەدا حیزبی دێموکرات زۆر لێزانانە کەڵکی لەوە وەرگرتوە کە لە قانوونی ئەساسیی ئێران دا ئەسڵی ئەنجومەنی ئەیالەتیو ویلایەتی هاتوە، بەڵام لەو کاتەوە واتە لە زەمانی مەشرووتییەتەوە تا ئێستا ئەو شێوە ئەنجومەنە نە لە کوردستانو نە هیچ جێگایەکی دیکەی ئێران پیادە نەبووە. ئەوە کە گوتراوە لە کوردستان هەموو کاربەدەستانی دەوڵەتی دەبێ کورد بن، داخوازێکی رەوایە. دیارە نەگوتراوە هەموو ئەوانەی کە لە کوردستان کار دەکەن، کارمەندنو مووچەخۆرن کورد بن، بەڵام ئەوانەی مەئموورنو کاربەدەستن دەبێ کورد بن. چونکە نەتەوەی کورد بەگشتیو گەلی کورد لە کوردستانی ئێران بەتایبەتی، بە تاقیکردنەوەی زۆر لە مێژینەی خۆی بۆی دەرکەوتوە کە دەوڵەتی مەرکەزی رێگا نادا کورد بۆخۆی لە وڵاتی خۆیدا کاربەدەست بیو هەموو کاتێك هەرچی بەرپرسی گرینگەو هەرچی کاربەدەستە گشتیان لە مەرکەزەوە دێنو بەهۆی ئەوانەوە دەوڵەتی مەرکەزی دەسەلاتی خۆی بەسەر کوردستان دا دەسەپێنێ. ئەوە کە کاربەدەستان دەبێ کورد بن، خۆی دیسان شێوەیەکە لەم راستییە کە مافی چارەنووسی گەلی کورد بەدەست خۆیەوە بێو خەڵکی کوردستان هەست بەوە بکا کە لە وڵاتی خۆیدا بێگانە نیە، بەڵکوو دەسەلاتی خۆی بەدەست خۆیەتی.

لە بەندی شەشی بەرنامەکەدا ئەنتێرناسیۆنالیزمی حیزبی دێموکراتی کوردستان بەرچاو دەکەوێ، حیزبی دێموکرات داوای مافی رەوای خۆی دەکا، بەلام ئەم داوایە بە مانای لە ژێرپێنانی مافی نەتەوەیی، مافی رەوای گەلانی دیکە وەك ئازەربایجانی، ئاسۆریو ئەرمەنیو هی دیکە نیە، بەڵکوو هەر لەو کاتەدا کە حیزبی دێموکرات خودموختاریی بۆ کوردستان دەوێ، دەیهەوێ گەلی کورد لەگەڵ هەموو ئەم گەلانە بە برایەتیو دۆستایەتی بژی. ئەمەش یەکێك لەو نوختە گرینگانەیە کە حیزبی دێموکرات لە کۆمەڵەی ژ ـ ك جیا دەکاتەوە، چونکە حیزبی دێموکرات لە سەرەتای دامەزرانییەوە لەسەر ئەساسی ئەنتێرناسیۆنالیزم دامەزراوە.

© www.pdki.org

وەدەست هێنانی خودموختاری بێ لەنێوبردنی هەژاریو کوێرەوەریو بێپەرەپێدانی ئابووریو فەرهەنگیو لەش ساغیو باشترکردنی ژیانی خەڵك دەبێتە داخوازێکی بێنێوەرۆك. بۆیە لە بەندی حەوتەم دا حیزبی دێموکرات نیشانی دەدا کە دەیهەوێ لە تەواوی ئیمکانو سامانەکانی ژێرزەوییش کەڵك وەربگرێ تا ئابووریو فەرهەنگو لەش ساغی لە کوردستان بەرەو پێش بەرێ. دیارە ئەو کاتە حیزبی دێموکرات باسی سەنعەت ناکاو تەنیا باسی کشتوکاڵو بازرگانی دەکا، چونکە سەنعەت لەو کاتەدا لە کوردستان وجوودی نەبوو.

چاوپێداخشاندنێکی بەرنامەی ئێستای حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران واتە بەرنامەیەك کە ٣٨ ساڵ پاش دامەزرانی حیزب، کۆنگرەی شەشەم لە مانگی ڕێبەندانی ساڵی ١٣٦٢دا پەسندی کردوە، زۆر بە جوانی دەردەخا کە زۆربەی داخوازە ئەسڵییەکانی ئێستا لەو هەشت بەندەدا گونجاونو شێلگیر بوون لەسەر ڕێبازی سیاسی یەکێك لە هۆیەکانی سەرکەوتنو خۆشەویستیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لەلای کۆمەڵانی خەڵکە. چونکە لە دامەزرانی حیزبەوە کە خەبات هەر درێژەی هەیە، دروشمە ئەسڵییەکانو ئامانجە گشتییەکان هەر ئەوانەن کە چل ساڵ لەمەوپێش لە بەرنامەی یەکەمی حیزبی دێموکرات دا هاتبوون. ئەم بەرنامەیە، بە لەبەرچاوگرتنی وەزعی پاشکەوتوویی ئەو وەختەی کوردستانی ئێران بەرنامەیەکی شۆڕشگێڕانەو پێشکەوتنخوازانەیە، بەرنامەیەکە کە لە مێژووی گەلی کورددا بۆ یەکەم جار بەرچاو دەکەوێو وێنەی نەبووە. بەڵام دیارە دیسان بە لەبەرچاوگرتنی وەزعو هەلومەرجی پاشکەوتووی ئەو کاتە ناکرێ لەو بەرنامەیە چاوەڕوان بکرێ کە هەموو بەندەکانی لە رووی تیئۆریی زانستییەوە فۆرمووڵە کرابنو وەڵامدەری هەموو داخوازەکانی گەلی کوردو چینو توێژە دێموکراتییەکانی کوردستان بن.

لەو کاتەدا زۆربەی زۆری زەوی بەدەست خاوەن ملکە گەورەکانەوە بووو لەڕاستیدا زۆرو زۆرداری لە لادێیەکانی کوردستان گەیشتبووە ئەوپەڕی خۆی. لەگەڵ ئەوە لە بەندی پێنجەمی بەرنامەکەدا داوا ناکرێ کە زەوی دابەش بکرێ یا جووتیار حەقی زیاتری بدرێتێ، تەنیا دەگوترێ کە قانوونێکی گشتی لە نێوان جووتیارو خاوەن ملك دابنرێ. دیارە لە هەلومەرجی ئێستادا ئەمە دروشمێکی پاشکەوتووانەیە، بەڵام لە هەلومەرجی ئەو کات دا کە خاوەن ملکەکان بەبێ

© www.pdki.org

لەبەرچاوگرتنی هەموو قانوونێك جووتیارانیــان دەچەوســاندەوەو لەڕاســتی‌دا هــیچ قانوونێکیــان لەبەرچاو نەدەگرت‌و ئەگەر قانوون‌و ڕێوڕەسمێکیش هەبوایە بــە زۆری‌و زۆرداری لــە ژێــر پێ‌یــان دەنا، هەولّی حکوومەتی خودموختــاری کوردســتان بــۆ دانــانی قــانوونێکی گشــتی هــەنگاوێك بەرەوپێش بوو. بەلاّم دەبێ ئەوەش بگوترێ کە بەندی پێنجەمی بەرنامە داخوازێکی شۆڕشگێڕانە نیە، داخــوازێکی رادیکــالّیش نیــە، بــەڵکوو داخــوازێکی ڕیفۆرمیســتی‌یە. مەبەســتی گــۆڕانی ژێرخانی کۆمەڵی کوردەواری نیە، بەڵکوو مەبەستی ئیسلاحی ئەو کۆمەڵەو ڕاگرتن‌و پاراســتنی نەزم‌و نیزامی کۆنە. بێگومان تەرکیبی بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکرات‌و کادرەکــانی کــە لەســەر بناخەی کۆمەڵەی ژ ـ ك دانرابوو، ڕێگای نــەدەدا کــە داخــوازێکی شۆڕشــگێڕانەو ڕادیکــاڵ بــە قازانجی زەحمەتکێشان لە بەرنامەکەی‌دا بگونجێنێ. بە پێی ئەو ئامارە کە هەیە زیاتر لــە نیــوەی ئەندامانی بەڕێوەبەریی حیزب یا کۆمیتەی ناوەندی خاوەن مڵك بوون. خاوەن مڵکی گەورەشــیان تێدا بوو، ئەوانی دیکە مووچەخۆرو ڕووناکبیر بوون. با بڵێین لە وردەبورژوازی شار پێك هاتبوون. دیارە چاوەڕوان بوون لە کەسانێك کە خاوەن مڵکن بۆ ئەوە بێن‌و بەرنامەیەکی شۆڕشــگێڕانە بــە قازانجی جووتیاران دابنێن بێ‌هوودەیە. باسی داخوازی دابەشکردنی زەوی هــەر ناکــەین، چــونکە داخوازێکی ئەوتۆ لە هەل‌ومەرجی ئەو کاتەی کوردستان دا زۆر دوور لە واقیعبینی بوو.

تەرکیبی چینایەتیی ئەوکاتەی کۆمەڵی کوردەواری لە نێــو حیزبــی دێمــوکرات‌و لــە هــەموو کاروباری‌و لە دانانی بەرنامەکەشی‌دا بە تەواوی بەرچاو دەکەوت. هەرچەند دەبێ ئەو ڕاستی‌یەش بگوترێ کە وەزعی گشتیی ئێــران لــە کاتێــك دا کــە کۆنەپەرســتی پاشەکشــەی دەکــرد، هێــزە دێموکراتی‌یەکان بەرەوپێش دەچوون‌و پێوەندیی دۆستایەتییش کە لەگــەڵ وڵاتــی سۆسیالیســتیی سۆڤیەتی پێك هاتبوو، بێگومان شوێنی لەسەر جوولانەوەی گەلی کــورد لــە کوردســتانی ئێــران دانابوو. هەموو ئەوانە حیزبی دێموکراتیان هان دا کە چەند هەنگاوێك لەو پلەیە بەرەوپێشتر بڕوا کە تەرکیبی خۆی ڕێگای دەدا.

لە بەرنامەی هەشت بەندیی حیزبی دێمــوکرات دا کــەموکوڕی زۆر بــوون، بەتایبــەتی ئەگــەر لەگەڵ بەرنامەی ئێستای حیزب بەراورد بکرێ. کەموکوڕی نەك لەو بــارەوە کــە وەزعــی ئێســتا کوردستان لەگەڵ چل ساڵ لەوەپێش فەرقی کردوە، حەق نیە داوا لە بەرنامەی چل ساڵ لــەوەپێش

© www.pdki.org

بکەین کە هەموو ئەو داخوازانەی تێدا بگونجێ کە لە بەرنامەی ئێستای حیزب دا گونجاون، بەڵام کەموکوڕی وەك شێوەی نووسینی بەرنامەکە کە هەر ئەو وەختەش دەکرا باشتر بنووسرێ. بەرنامەکە یەکجار زۆر گشتی نووسراوەو زۆر مەسەلەشی تێدا شی نەکراونەتەوە. لەسەر زۆر گیرۆگرفت بەرنامەکە بە روونی بیروڕای خۆی دەرنەبڕیوە، بۆ وێنە وەك هێزی ئەمنییەتی، ژاندارمە، پۆلیس، هێزی پێشمەرگەو لەشکر. بەڵام بێجگە لەوانە کەموکوڕییەکی دیکەش لە بەرنامەکەدا هەیە.

بەرنامە داوای خودموختاری دەکا. ئەو کاتە شاری مەهاباد بەشێك بوو لە ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاوا. وشەی کوردستان خۆی ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو خودموختارییە بۆ ناوچەی مەهاباد داوا ناکرێ، بەڵکوو بۆ هەموو کوردستان داوا دەکرێ، بەڵام نەگوتراوە سنووری ئەو کوردستانە کوێیە. ئەوە مەسەلەیەکە کە بە تاقیکردنەوەی حیزبی دێموکرات لە ماوەی ئەو چل ساڵەدا گرینگ بوونی دەرکەوتوە. چونکە هەر ئەو کاتەش پاش پێکهاتنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد، لەبەر ئەوە سنووری دیاری نەکرابوو، تەنانەت کۆماری کوردستان زۆرجار لەگەڵ حکوومەتی میللیی ئازەربایجان تووشی کێشە بوو.

سەرەڕای هەموو ئەوانە بەرنامەی ئەوکاتەی حیزبی دێموکرات بەرنامەیەکی بەنێوەرۆك و پێشکەوتنخوازانەیەو ئێستاش وەدیهێنانی داخوازە ئەسڵییەکانی ئەو بەرنامەیە ئامانجی حیزبە. ئەگەر حیزبێکی سیاسی بەرنامەی چل ساڵ لەوەپێشی خۆی لە ئەساس دا بەدروست بزانێ و بۆ وەدیهێنانی ئەو داخوازانە کە لەو بەرنامەیەدا هاتوون تێبکۆشێ، ئەوە خۆی باشترین بەڵگەی راستو دروست بوونو پێشکەوتوو بوونی یەکەم بەرنامەیەتی. لێرەدا پێویستە ئیشارە بە راستییەکی دیکەش بکرێ. وا دەردەکەوێ کە نووسینی ئەم بەرنامەیە لە ئەستۆی قازی **محەممەد** بووە. قازی **محەممەد** لە ئاخری تێکۆشانی کۆمەڵەی ژ ـ ك دا بوو بە ئەندامی کۆمەڵەو زۆر زوو دەرکەوت کە شەخسییەتێکی بەرچاوو هەڵکەوتووی ئەو رێکخراوەیە. بۆیە هەرچەند درەنگتر لە زۆر کەسی دیکە چووبوو بۆ نێو کۆمەڵە، بە کردەوە بوو بە بەرپرسی کۆمەڵەی ژ ـ ك. کاتێك حیزبی دێموکراتی کوردستان دامەزرا، دەرکەوت کە قازی **محەممەد** زیاتر لە هەر کەسێکی دیکە ئەو زەروورەتەو ئەو پێویستییە تێگەیشتبوو کە کۆمەڵەی ژ ـ ك بە تەرکیبی خۆی بە

© www.pdki.org

ئامانجەکانی خۆی، بە شێوەی ڕێکخستنی خۆی ناتوانێ وەڵامدەری خەباتی گەلی کورد لە کوردستان بێ. هەر بۆیەش قازی محەممەد لە هەموو کەس زیاتر دەستی لە دامەزراندنی حیزبی دێموکراتی کوردستان دا هەبوو. لە هەموو کەس زیاتر تەئسیری هەبوو بۆ ئەوە بەرنامەیەکی ئەوتۆ بۆ ئەم حیزبە دابڕێژێ. هەر بۆیە بە حەق قازی محەممەد بە دامەزرێنەری حیزبی دێموکرات دەناسرێ‌و دەتوانین بڵێین کە لە نێو هەموو بەرێوەبەرانی ئەو کاتەی حیزبی دێموکرات دا شەخسییەتێکی بێ‌هاوتا بوو، رادەی تێگەیشتن‌و ئەزموون‌و سەلاحییەتی لە هەموو ئەوانی دیکە بەرچاوترو بەرزتر بوو. ئەگەر چەند رووناکبیری دیکەی لێ دەرکەین لەڕاستی‌دا قازی محەممەد بە تەنیا بوو. ئێمە ئێستا زۆر بە باشی تێ‌دەگەین چ بەرپرسایەتیەکی گەورەو چ زەحمەت‌و تێکۆشانێکی بێ‌وچان کەوتبووە سەرشانی قازی محەممەد.

٤ـ ئاکامی ١٦٠ رۆژ تێکۆشان

حیزبی دێموکراتی کوردستان پاش دامەزران‌و بڵاوکردنەوەی بەرنامەی خۆی ئەرکی یەکجار زۆر گرینگی لە پێش بووو پێویست نەبوو کەسێك زۆر لێزان‌و شارەزای سیاسەت بێ بۆ ئەوە تێ‌بگا کە لە چەند مانگی داهاتوودا ڕووداوی زۆر گرینگ لە سەرانسەری ئێران دا روو دەداو سەرەتای ئەو ڕووداوانەش بێگومان لە ئازەربایجان‌و کوردستانەوە دەست پێ‌دەکا. بۆیە وەخت زۆر تەنگ بوو. پێویست بوو حیزبی دێموکراتی کوردستان هەمو توانا‌و چالاکیی خۆی وەکار بخا. بۆ خۆئامادەکردن، بۆ بەرەنگابوون لەگەڵ ئەو ڕووداوە گرینگانە کە وڵات چاوەڕوانیان بوو، حیزبی دێموکراتی کوردستان دەستی بە بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕو بەرنامەی خۆی کرد. هەر لە سەرەتاوە ئەم بەرنامەیە کە بەڕاستی ئاواتە سەرەکی‌یەکانی گەلی کوردی دەگرتەوە، لە ماوەیەکی کەم دا زۆربەی دانیشتوانی کوردستان بەتایبەتی ئەو بەشەی کە پاشان کۆماری کوردستانی تێدا جێگیر بوو، بۆلای خۆی ڕاکێشا. حیزبی دێموکرات توانی لە ماوەیەکی کەم دا هەستی نەتەوەیی‌و بیروباوەڕی دێموکراتی لە کوردستان دا بڵاو بکاتەوە.

ڕاستە کە ستەمی سەردەمی رەزاخان بەڕاستی هەموو نیشانەکانی مەوجوودییەتی نەتەوەی کوردی لە کوردستانی ئێران دا سەرکوت کرد، بەڵام ئەم سیاسەتە خۆی بوو بەهۆی ئەوە

© www.pdki.org

کەکۆمەڵانی خەڵکی کوردستان هەستی نەتەوایەتی‌یان بەهێز بێ. وشیارکردنو ئاگاکردنی کۆمەڵانی خەڵك‌و بەهێزکردنی هەستی نەتەوایەتی یەکێك لەو کارە گرینگانە بوو کە لە ماوەی چەند مانگان دا حیزبی دێموکرات ئەنجامی دا. ئەگەر بەهێزترکردنی هەستی نەتەوایەتی لە نێو کۆمەڵانی خەڵك دژوار نەدەهاتە بەرچاو، بڵاوکردنەوەی ئوسوولی دێموکراسی یا بە زاراوەی ئەو کاتە ئازادیخوازی لە کوردستان دا کارێکی هاسان نەبوو. تەرکیبی کۆمەڵی کوردەواری بە شێوەیەك بوو کە لە دەرەوەی شارەکانی کوردستان سەرۆك عەشیرەت، ئاغا، خاوەن مڵك‌و شێخ تەواوی دەسەڵاتیان بەدەستەوە بووو دیارە ئەمانە بەهیچ جۆر پێیان خۆش نەبوو بیروباوەڕی دێموکراتی لە کوردستان دا بڵاو ببێتەوە.

ئەوانە ئەگەر تارادەیەك هەستی نەتەوایەتیان پێ باش بوو، چونکە زۆریان لە زەمانی رەزاشادا تووشی ستەمی نەتەوەیی ببوون، بڵاوکردنەوەی ئوسوولی دێموکراتی کە ئیمتیازەکانی ئەوانی دەخستە مەترسی‌یەوە بە قازانجیان نەبوو. هەر لەبەر ئەوەش بەربەرەکانیی ئەو ئوسوولەیان دەکرد.

لەو کاتەدا پێك هێنانی رێکخراو لە کوردستانی ئێران دا بەتایبەتی بە شێوەیەکی نوێ‌و مۆدێرن دیاردەیەکی نوێ بوو کە خەڵك خووی پێ نەگرتبوو. نەتەوەی کورد لە مێژووی خۆیدا لە بنەڕەتەوە حەزی لە رێکخستن نەکردوە. چونکە ئەو رێکخستن‌و نەزم‌و نیزامە زیاتر لە لایەن دەوڵەتە مەرکەزی‌یەکانەوە هاتوەو هەموو وەختێك گەلی کورد بەرامبەری راوەستاوەو لە دژی خەباتی کردوەو نەچۆتە ژێر باری. نەزم‌و رێکخستن بۆ گەلی کورد لە مێژوودا مانای ناردنی سەرباز بووە، مانای دانی باج‌و خەراج بووەو گەلی کورد هەموو کاتێك ئەم دوو دیاردەیەی دەوڵەتە مەرکەزی‌یەکانی رەد کردۆتەوە. بۆیە تەنانەت ئێستاش زۆر بە هاسانی ناچێتە ژێر باڵی ئوسوولی رێکخراوێکی مۆدێرن. دەتوانین بڵێین بەڕێوەبەری توانیبووی بەرنامەیەکی رێك‌وپێك پێشکەش بکاو سیاسەتێکی راست‌و دروست بگرێتە پێش‌و خەڵکیش پشتیوانی‌یان لەم بەڕێوەبەری‌یە دەکرد، بەڵام ئەم ئاڵقە نێوەڕاستە کە بریتی‌یە لە کادرەکانی حیزبی کە دەبوو بەرنامەکە بەرنە نێو کۆمەڵانی خەڵك، لەڕاستی‌دا جارێ پێك نەهاتبوو. حیزبی دێموکرات یا بە جارێك لە کادری تاقی‌کراوو ئاگاو بە ئەزموونی سیاسی بێ‌بەش بوو یان ژمارەی ئەم جۆرە

© www.pdki.org

کادرانە یەکجار زۆر کەم بوو. لە باری کادری نیزامی‌یەوە وەزع باشتر بوو. چونکە کورد ئوسوولەن بۆ کاری نیزامی، بۆ خەباتی چەکدارانە ئامادەیی زیاترە. لەم بارەوە تاقی‌کردنەوەی مێژوویی هەیە. بەڵام نە بە ئەندازەی پێویست کادری سیاسی‌و بەتایبەتی تەشکیلاتی هەبووو نە ئیمکان‌و دەرەتانی پەروەردەکردنیانی بۆ پێك هاتبووو نە ئەندامانی حیزب ئامادەی‌یەکی ئەوتۆیان لە خۆیان نیشان دەدا بۆ ئەوە بن بە کادری تەشکیلاتی. رەنگە هەر کەم کەس لە بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات لەو کاتەدا ئیمانیان بە رێکخراو هەبووبێ، دیارە رێکخراو بەو شێوەیە کە ئێستا مەبەستمانە.

تەنانەت ساڵەها پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان زۆر کەس لەوانە رۆڵی بەڕێوەبەری‌یان لەو کۆمارەدا هەبوو، کە باسی کەموکوڕی‌یەکانیان دەکرد، گەلێك جار ئیشارەیان بەوە دەکرد کە وەزعی دەخڵ‌و داهاتی کوردستان باش نەبوو، یان چەك‌وچۆڵ‌و خواردەمەنیی پێویستی نەبوو، بەڵام تەقریبەن کەسیان ئیشارەی بەوە نەدەکرد کە کەم‌وکووڕیی گەورەی ئەو وەختەی حیزبی دێموکرات‌و هەروەها کۆماری کوردستان نەبوونی رێکخراوێکی پتەو بوو. ئەو کاتە کەم کەس ئیمانی بەو دروشمە هێنابوو کە پاشان لە حیزبی ئێمەدا جێی خۆی کردەوە کە دەڵێین: **"رێکخراو چەکی هەرەگرنگی ئێمەیە."**

لەگەڵ هەموو ئەو تەنگوچەڵەمانە، حیزب لە شاری مەهاباد کە ئەو کاتە ١٥ تا ٢٠ هەزار دانیشتووی هەبوو، بە تەواوی ریشەی داکوتاو زۆربەی زۆری خەڵکی شاری مەهابادی کرد بە پشتیوانی خۆی. بەڵام ئەگەر حیزب لە شار سەرکەوتوو بوو لە گوندەکان نەی‌توانی سەرکەوێ. نە تەنیا بۆ ئەوەی خەڵك رێکخراویان پێ خۆش نەبوو، بەڵکوو کۆسپێکی دیکە ئاغاو خاوەن مڵك‌و سەرۆك عەشیرەت‌و شێخەکان بوون. هەل‌ومەرجی ئەو کاتە بە شێوەیەك بوو کە ئەو سەرۆك عەشیرەت‌و شێخ‌و ئاغایانە خۆیان لە لای حیزب دەکرد بە نوێنەری گوندی‌یەکان، هەروا بزانە کە جووتیاران ئەوانیان هەڵبژاردوە. دیارە لە راستی‌دا ئەوان بۆخۆیان خۆیان هەڵدەبژاردو کۆماری کوردستانیش ناچار بوو لەگەڵ سەرۆك عەشیرەتەکان‌و شێخ‌و ئاغاکان پێك بێ. بۆیە دەبینین کە لە کۆمیتەی ناوەندی‌و لە نێو ئەفسەرانی بەرزی حیزبی دێموکرات‌و لە هەموو ئەو هەیئەتانەدا

© www.pdki.org

که سەفەریان دەکرد بۆ تەوریزو یان باکۆ، سەرۆك عەشیرەتەکانو رێبەرە ئایینیەکان وەك نوێنەری حیزبی دێموکراتی کوردستان بەرچاو دەکەون.

هێندێك لە سەرۆك عەشیرەتەکان دوو جار سەفەری یەکیەتیی سۆڤیەتی بەتایبەتی باکۆیان کرد. لە سەفەری دووهەم دا کە لە ٢١ی خەرمانانی ١٣٢٤ (١٢ی سێپتامبری ١٩٤٥) واتە پاش دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان هاتە دی، وا دیارە دیتنی شێوەی ژیانو نیزامی ولاتێکی سۆسیالیستی خۆی بۆتە هۆی ئەوە کە تێبگەن کە لە دوارۆژدا پێشکەوتنی دێموکراسی لە کوردستانو دۆستایەتیی کۆماری کوردستان لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت، قازانجی چینایەتیی سەرۆك عەشیرەتەکانو خاوەن مڵکەکان وەمەترسی دەخا.

رەنگە یەکێك لە هۆیەکانی دژایەتیی سەرۆك عەشیرەتەکان لەگەل کۆماری کوردستان ئەوە بێ، ئەوان لەبەر پشتگیریی یەکیەتیی سۆڤیەت لە جوولانەوە لە ترسان پشتیوانیی خۆیان لە حیزبی دێموکراتو لە کۆماری کوردستان دەربڕی. بەلام هەلومەرجی رووخانی کۆماری کوردستان دەریخست کە زۆربەیان بە دڵەوە لەگەڵ حیزبو کۆمار نەبوونو هەر ئەو کاتەش کە لە کۆماری کوردستان دا کاربەدەست بوون، هەرکامیان بە شێوەیەك پێوەندییان لەگەڵ رێژیمی شاهەنشاهی لە تاران دامەزراندبوو.

چونکە رووداوەکان زۆر بە توندی بەرەو ئەوە دەرۆیشتن کە حیزبی دێموکرات دەسەلاتی سیاسی بەدەستەوە بگرێ، پێویست بوو حیزب بۆ بەئەنجام گەیاندنیئەم ئەرکە گرینگە خۆی ئامادە بکا. ناکرێ بڵێین کە بەرێوەبەریی حیزب بەرنامەیەکی رێكوپێکی بۆ ئەم مەبەستە دانابوو، هەرچەند ئەوانەی لە سیاسەت شارەزا بوون، هەستیان بەوە دەکردو هەلومەرجی ئەو کاتەو رەوتی رووداوەکانیش نیشانیان دەدا کە حیزب لە دوارۆژێکی نیزیك دا دەبێتە حیزبێکی خاوەن دەسەلاتی سیاسی. ئەوەی لە پاییزی ساڵی ١٣٢٤دا لە ئازەربایجان کرا، خۆی نیشاندەری ئەو راستییە بوو. لە ٣ی خەرمانانی ١٣٢٤ (٢٥ی ئووتی ١٩٤٥)دا فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان پێك هاتو تەشکیلاتی حیزبی توودەشی لە ئازەربایجان قووت دا. فیرقە پاش ماوەیەکی زۆر کەم دەستی کرد بە چەکدارکردنی کۆمەلانی خەڵك بەتایبەتی جووتیارانو ئامادەکردنی راپەرینی چەکدارانە. ئەم وەزعە تا ٢١ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١٢ی دیسامبری

© www.pdki.org

١٩٤٥) بەردەوام بوو. لەو رۆژەدا پادگانی تەورێز کەوتــە دەســت فیداییـیــە ئازەربایجانیـیــەکانو حکوومەتی میللیی ئازەربایجان رەسمییەتی پەیدا کرد.

لە کوردستان لە ٢٦ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١٧ی دیسامبری ١٩٤٥)دا دوانیشانەی دەسەڵاتی حکوومەتی مەرکەزی کە بریتیبوو لە شارەبانیی مەهاباد، لە نێو چوو، چەکدارەکانی شــارەبانی چەك کرانو دەسەڵات بە تەواوی کەوتە دەست خەڵك کــە هەرچــی دەچــوو زیــاتر خــۆی چــەکدار دەکرد. ئەوە بناخەیەك بوو بــۆ ســوپای میللیــی کوردســتان. هــەر بۆیــەش حیزبــی دێمــوکراتی کوردستانی ئێران رۆژی ٢٦ی سەرماوەزی بە رۆژی پێشمەرگە داناوە.

رووداوەکان زۆر بە خێرایی بەرەوپێش دەچوون. لە رۆژی پێــك هــاتنی حیزبــی دێمــوکرات لــە ٢٥ی گەلاوێژەوە تا ٢ی رێبەندان کە کۆماری کوردستان راگەیەندرا، تەنیا ١٦٠ رۆژ واتە کەمتر لە شەش مانگی خایاند. لە وڵاتێکــی، لــەباری ئــابووریو کۆمەڵایەتیـیــەوە پاشــکەوتووی وەك کوردستان دا کە ئەزموونی سیاسیو تێکۆشانی حیزبی تێدا یەکجار زۆر کەم بوو، شەش مــانگ ماوەیەکی زۆر کەمە بۆ ئەوە حیزبێکی سیاسی بتوانێ لەباری سیاسیو تەشکیلاتیو نیزامیـیەوە خۆی بۆ وەدەست هێنانی دەسەڵات ئامادە بکا.

بەڵام رووداوەکان چاوەڕوانی ئامادەبوونی حیزبی دێموکراتیان نەدەکرد. پاش ٢٦ی ســەرماوەز ئاشکرا بوو کە کۆماری کوردستان لە دوارۆژی نیزیکدا لە مــەهاباد بــە رەســمی رادەگەیەنــدرێ. بۆیە حیزبی دێموکرات لە هەموو ناوچەکانی کوردستان لە شیمالی سەقزەوە بگرە هــەتا دەگاتــە ماکۆ دەستی بە تێکۆشان کرد. بۆ ئەوە هەموو ئەم ناوچانە نوێنەری خۆیان بــۆ بەشــداربوون لــە رێورەسمی راگەیاندنی کۆماری کوردستان دا بنێرنە مەهاباد.

بەڕاستیش رۆژی ٢ی رێبەندان رۆژێکی مێژوویییە لە ژیانی نەتەوەی، کورد بەتایبەتی گــەلی کورد لە کوردستانی ئێران دا. هەزاران نوێنەر لــە سەرانســەری کوردســتانەوە هــاتن بــۆ شــاری مەهاباد بەشێوەیەك کە زۆر بە زەحمەت لەم شارە جێگایان دەبۆوە. ماڵەکان هەموو پڕ بــوون لــە

© www.pdki.org

میوان.[1] بەم جۆرە حیزبی دێمـوکراتی کوردسـتان تـەنیا پـاش پێـنج مـانگو دە ڕۆژ لـە ڕۆژی دامەزرانیەوە بوو بە حیزبێکی دەسەڵاتدارو بەرپرسایەتیی بەڕێوەبردنی کۆماری کوردستانی گرتە سەرشان بێئەوە ئامادەیی پێویستی بۆ ئەم ئەرکە مێژووییەیە هەبێ.

١ـ ٢ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ ڕۆژێکی زۆر سارد بووو بەفر هەموو کۆڵانەکانی مەهابادی پڕ کردبوو، بەڵام ڕۆژی جێژنو شادیو خۆشی بوو. هەموو خەڵکی شار بە گەورەو چووکو بە ژنو پیاوەوەو زۆر لە دانیشتووانی گوندەکانی دەورووبەری شاریش مەیدانی چوارچراو دەورووبەریان ئاخنی بوو. بە قەولی هەژاری شاعیر "سەد بەهار نۆکەری ئەم زستانە."(د)

© www.pdki.org

فەسڵی دووهەم:

کۆماری کوردستان

١ـ هەلومەرجی پێکهاتنی کۆمار

هەروەها کە لە فەسڵی یەکەمدا باسمان کرد، هەلومەرجی پێکهاتنی کۆماری کوردستان خێرا ئامادە دەبوو. وەزعی نێوخۆی ئەو ناوچەیە کە کۆماری کوردستانی تێدا پێك هات، واتە ناوچەی مەهابادو دەوروبەری بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجە لەبار بوو. لەڕاستیدا ئەو ناوچەیە ناوچەیەکی رزگارکراو بوو، زۆر بەر لە پێکهاتنی حیزبی دێموکراتی کوردستان، لە ٣ی خەرمانانی ١٣٢٠ەوە خەڵکی گوندەکانی ئەم ناوچەیە بە کردەوە دەسەڵاتی رێژیمی شاهەنشاهییان لە نێو بردبوو و کارەکانیان بەهۆی سەرۆك عەشیرەتو شێخو ئاغاکانەوە بەڕێوە دەچوون.

دەبێ بگوترێ کە پاش ٣ی خەرمانان هەزاران کەس لە کوردستان چەکدار ببوون. ئەو خەڵکە چەکدارە بەشێوەی خودبەخودی دەجووڵانەوە، کە هەرچەند ئەوە خەڵکی بەرەو سیاسەتو بەرەو شۆڕشگێڕبوون هان دەدا، بەڵام چونکە بزووتنەوە خودبەخودیو بێنەزم بوو، هێندێك کاری نالەبار لە خەڵکی چەکدار روی دەدا کە ئاسەواری خراپی دادەنا. نموونەی ئەم شێوە کارانە رووداوەکانی بەهاری ساڵی ١٣٢١ لە دەوروبەری شاری ورمێ بوون. عەشیرەتە کوردەکانی دەوروبەری شاری ورمێ کە زۆریان چەکدار بوون، لە بەهاری ساڵی ١٣٢١دا نە تەنیا هێرشیان کردە سەر ئەو بنکە دەوڵەتییانە کە ژاندارمیان تێدا جێگیر ببوو، بەڵکوو هەروەها دەستیان کرد بە زەبرو زەنگو تاڵانی جووتیارانی ئازەری لە گوندەکانی دەوروبەری شاری ورمێش.

پاش ئەم کارە لە ٨ی بانەمەڕدا، شاری ورمێیان گەمارۆ دا. بە پێی دەنگوباسی ئەو وەختە ژمارەی چەکدارە کوردەکان دەگەیشتە دە هەزار کەس. ئەوانە بێجگە لەو ئاکارە خراپە کە تاڵان کردنی خەڵکی زەحمەتکێشی دەوروبەری ورمێ بوو، هێندێك داخوازی سیاسییشیان هێنایە گۆڕێ. ئەم داخوازانە بریتی بوون لەوە کە کوردەکان حەقی ئازادیی چەك هەڵگرتنیان تەنانەت لە نێو شاری ورمێو شارەکانی دیکەش دا هەبێو لە بەڕێوەبردنی کاروباری نەتەوەیی خۆشیان دا

© www.pdki.org

ئازاد بن، بە خەرجی دەوڵەتی مەرکەزی قوتابخانەیان بۆ دابنرێو حەقی خوێندنو نووسین بە زمانی کوردییان هەبێ.

ئەم داوایانە نیشانی دەدا کە هەرچەند ئەم جووڵانەوەیە، باری عەشیرەتیی هەبوو، رەنگێکی سیاسیشی تێدا بەدی دەکرا. بەڵام لەبەر ئەوە کە بەڕێوەبەرانی سەرۆك عەشیرەتەکان بوونو بە پێی ڕێوڕەسمو مەنتیقێك کە لە نێوان عەشیرەتەکاندا باوە یەکگرتوو نەبوون، هەرکەس جووڵانەوەی بۆ لایەك رادەکێشا. تەنانەت لەسەر تاڵان کردنی گوندەکانیش پێکەوە کێشەو ناکۆکییان هەبوو. ئەم جووڵانەوەیە زیاتر ئاسەواری خراپی لەسەر خەڵکی ورمێو دەورووبەری داناو بە هیچ جۆر باری سیاسیی بەخۆیەوە نەگرت.[1]

پاش نێوبژیکردنی نوێنەرانی یەکیەتیی سۆڤیەت لە نێوان سەرۆك عەشیرەتەکانو دەوڵەتی مەرکەزیدا، بێئەوەی داخوازە سیاسییەکانیان جێبەجێ بن، عەشیرەتەکان گەڕانەوە جێگاکانی خۆیانو دەستیان لە گەمارۆدانی ورمێ هەڵگرت. تەنیا داخوازێکی کە بۆیان جێبەجێ بوو، حەقی چەك هەڵگرتنی بە ئازادی لە نێو شاری ورمێو هێندێ شاری دیکە بوو. بەم جۆرە زۆر زووتر لە پێکهاتنی کۆماری کوردستان دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی لە کوردستان بەتایبەتی لە گوندەکان نەمابوو. بزووتنەوە رۆژ بەڕۆژ سیاسیتر دەبوو. بۆیە کاتێك لە ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٤دا (١٦ی ئووتی ١٩٤٥) حیزبی دێموکراتی کوردستان پێك هات، بە هاسانی بەڕێوەبەریی بزووتنەوەی بەدەستەوە گرتو چونکە بەرنامەیەکی عەمەلیی پێشکەش کرد، بەرەبەرە جووڵانەوە خودبەخودییەکان هاتنە ژێر ئاڵای ئەم حیزبە.

لە بەشەکانی دیکەی ئێران دا، ڕێکخراوە دێموکراتییەکان زۆر بەهێزتر ببوونو بەڕاستی وەك گەورەترین هێزی سیاسیی وڵات دەهاتنە بەرچاو. بەتایبەتی حیزبی توودە کە ئەو کاتە هێزە دێموکراتو چەپەکانی لە ریزی خۆیدا کۆ کردبۆوە، لە نێو شارە سەنعەتییەکانی وەك ئابادانو

١ـ ئیوانۆف مێژوونووسی سۆڤیەتی بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەك بخاتە بەرچاو لەو بڕوایە دایە کە جووڵانەوەی ساڵی ١٣٢١ لە دەورووبەری ورمێ لە لایەن جاسووسە ئاڵمانییەکانەوە هان درابوو(د). م. س ایوانوف. تاریخ نوین ایران، ص ٩٥.

© www.pdki.org

ئیسفەهانو هەروەها لە ناوچەکانی شیمالی ئێران لە مازەندەرانو گیلان زۆر بەهێزو سەرکەوتوو بوو.[2]

حیزبی توودەی ئێران ببوو بە تواناترین ڕێکخراوی سیاسی نەك هەر لە چوارچێوەی ئێران، بەڵکوو دەکرێ بڵێین لە گشت وڵاتەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا. هەرچەندی هێزو ڕێکخراوە دێموکراتی‌یەکان زیاتر پێش دەکەوتنو زیاتر کۆمەڵانی خەڵکی ئێرانیان بۆلای خۆیان رادەکێشا، ئەوەندەش دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی لاوازتر دەبووو لەبەر ئەو نیمچە دێموکراسی‌یەش کە لە ئێران دا پێك هاتبوو، دەوڵەتی مەرکەزی نەی‌دەتوانی بە هاسانی زەبر لە هێزە دێموکراتی‌یەکان بداو سەرکوتیان بکا. بە کورتی لەم سەردەمەدا ئۆپۆزیسیۆنێکی دێموکراتیی بەهێز لە سەرانسەری ئێران بەدی دەکرا.

ماوەیەکی زۆر کەم پێش ٢٦ی سەرماوەز، یانی ڕاست لە ٢١ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١٢ی دیسامبری ١٩٤٥)دا لە تەورێز حکوومەتی میلليی ئازەربایجانی بەڕەسمی دەسەڵاتی بەدەستەوە گرتبووو حاکمییەتی دەوڵەتی مەرکەزیی لە ئازەربایجان کۆتایی پێ هێنابوو. تەواوی پادگانەکانو چەكو تەقەمەنی‌یەکانیان وەدەست فیدایی‌یەکانی ئازەربایجان کەوتبوونو تەنانەت لە گیلانو مازندەرانیش کە ڕێکخراوەکانی حیزبی توودە زۆر بەهێز بوون، وەزعێکی ئەوتۆ خوڵقابوو کە وەچنگ هێنانی دەسەڵات لە بەرنامەی ڕۆژدا بوو.

٢ـ ئەم هەلومەرجە لەبارە، سەری لە هێندێك لە ئەفسەرانی ئەرتەشی ئێران شێواندو بێ ئەوەی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە ئاگادار بکەن، لە لایەن سەرهەنگ ئازەرو سەرگورد ئەسکندانی ئەفسەرانی توودەیی‌یەوە بەرنامەیەك دارێژراو لە شەوی ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٤دا، ٩ ئەفسەرو ٦ سەرباز لە خۆراسان ڕاپەڕینو بەرەو گونبەد وەڕێ کەوتن. سەرهەنگ ئازەر لەگەڵ ٥ ئەفسەری دیکە لە گورگان لە گەڵیان کەوتن. کاتێك لە ٢٩ی گەلاوێژدا بەرەو گونبەد دەچوون کە مەبەستیان پێك هێنانی بنکەیەکی پارتیزانی لە نێو تورکمەنەکان بوو، کەوتنە کەمینی ژاندارمەکانو ئەسکندانیو شەش کەسی دیکە کوژرانو ئەوانی دیکەش ڕایان کردو ڕاپەڕینەکە سەری نەگرت. هۆی تێکشکانی ئەم ڕاپەڕینە ئەوە بوو کە باش ڕێك نەخرابوو، زووتر لە وەخت دەستی پێ‌کردو حیزبی توودەش کە ئەو کاتە لە نێو ئەرتەش دا نفووزی هەبوو، پشتیوانیی لێ نەکرد.(د)

© www.pdki.org

بەم جۆرە هەم لە باری هەلومەرجی گشتیی ئێرانەوەو هەم لەباری هەلومەرجی تایبەتیی کوردستانەوە زەمینە بۆ ئەوە کە خەڵك دەسەڵاتی سیاسی بەدەستەوە بگرێ ئامادە بوو، تەنیا پێویست بوو شکڵو مەوجوودییەتی ئەم دەسەڵاتە بەرەسمی رابگەیەندرێ.

لەباری نێونەتەوەییشەوە وەزعێکی لەبار دەگۆڕێدا بوو. چەند مانگ پێش پێکهاتنی کۆماری کوردستان، خەباتی سەختو دژواری گەلانی ئورووپا بەسەر نازیسمی ئاڵمانو فاشیزمی ئیتالیادا سەرکەوتبوو. هەروەها خەباتی هاوپەیمانەکانو گەلانی ئاسیاش ئیمپریالیزمی ژاپۆنی بە چۆك دا هێنابوو. شەڕی دووهەمی جیهانی کۆتایی پێ هاتبووو هێزە دێموکراتییەکان لە سەرانسەری جیهان دا بە شێوەیەکی بێوێنە پەرەیان ئەستاندبوو. لە زۆر وڵاتان کۆنەپەرستی سەرکوت کرابوو. لە هێندێ وڵاتی ئورووپای رۆژهەلات رێگا بۆ دامەزراندنی کۆماری سۆسیالیستی ئامادە دەکرا.

ئیعتبارو نفووزی نێونەتەوەیی یەکیەتیی سۆڤیەتی، وەك هێزێك کە زیاتر لە هەموو هێزێکی نیزامی ـ سیاسیی دیکە بەرامبەر بە هێرشی فاشیزم بەرهەڵستیی نیشان دابوو، رۆژ بەرۆژ زیاتر دەبوو. وڵاتی سۆڤیەتی پتر لە هەموو وڵاتێکی دیکە فیداکاریی کردبوو، نیزیکەی ٢٠ میلیۆن کەس لە خەڵکەکەی کوژرابوونو سەدانو هەزاران شارو گوندی وێران ببوون. بێگومان چونکە لەم شەڕەدا یەکیەتیی سۆڤیەتی نەخشی هەرە ئەساسیی هەبوو، زۆر مەنتیقی دەهاتە بەرچاو کە پاش سەرکەوتنی بەسەر فاشیزم دا ئیعتباری یەکجار زۆر بچێتە سەرێ. یەکیەتیی سۆڤیەتی پشتیوانی دەرەوەی جووڵانەوەی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لە ساڵەکانی ١٣٢٤ ـ ١٣٢٥ (١٩٤٥ ـ ١٩٤٦)دا دیارە پشتیوانی حیزبی دێموکراتی کوردستانو کۆماری کوردستان بوو. ئەوە لە باری نێونەتەوەییشەوە رێگای خۆش دەکرد بۆ ئەوە کۆماری کوردستان لە مەهاباد دابمەزرێو بەرەسمی دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ.

پێوەندیی حیزبی دێموکراتی کوردستانو بەرێوەبەرانی کۆماری کوردستان لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەت پێویستیی بە لێکدانەوە هەیە. پاش ئەوەی لە ٣ی خەرمانانی ١٣٢٠ (٢٥ی ئووتی ١٩٤١)دا رێژیمی رەزاشا رووخاو لەشکری سوور هاتە ئێرانو لە بەشی شیمالیی کوردستانی ئێران دا جێگیر بوو، کاربەدەستانی سۆڤیەتی راستەوخۆ لەگەڵ مەسەلەی کورد رووبەروو بوون.

© www.pdki.org

هێنـدێك جوولانـەوە وەك بزووتنـەوەی ورمـێ لـە بـەهاری سـاڵی ١٣٢١دا سـەرنجی دەوڵـەتی سۆڤیەتیی بۆ ئەو راستی‌یە راکێشا کە لە کوردستان دا هەستێکی بـەهێزی نەتەوایـەتی هەیـەو کوردستان "بالقوه" ناوچەیەکی شۆڕشگێڕە. هەر بۆیە هێنـدێك لـە کۆمیسـێرە سیاسـی‌یەکانو ئەفسەرە سۆڤیەتی‌یەکان کە لـە تـەورێزو ورمـێ کاربەدەسـت بـوون، بەرەبـەرە تێ‌گەیشـتن کـە پێویستیی بەوە هەیە کە یەکیەتیی سۆڤیەت لەگەڵ گەلی کـورد پێوەنـدیی پتـەوتر دابمـەزرێنێ. بەڵام لەبەر نەبوونی رێکخراوێکی سیاسیو هەروەها لەبەر ئەوە سـەرۆك عەشـیرەتەکانو ئاغـاو شێخەکان لە نێوخۆیاندا رێك نەدەکەوتن تا نوێنەرێك هەڵبژێرنو یا چەند کەسـێك وەك نوێنـەری خۆیان دیاری بکەن، یەکیەتیی سۆڤیەتی لەم بارەوە تووشـی سەرلـێ‌شێواوی بـووو نـەی‌دەزانی دەگەڵ کێ دەبێ پێوەندی بگرێو وتوویژ بکاو کێ دەتوانێ نوێنەری راستەقینەی گەلی کورد بێ.

لە وەزعی سیاسیو ئابووریو کۆمەلایەتیی ئەو کاتەداو بە لەبەرچاوگرتنی پلەی پێگەیشـتنو تـەرکیبی چـینایەتیی کۆمـەڵی کـوردەواری، بەرەبـەرە نوێنـەرانی سـۆڤیەتی تێ‌گەیشـتن کـە واقیعبینانەترو باشتر ئەوەیە لەگەڵ کەسانێك پێوەندی بگرن کە چ لە باری عەشیرەتیو ئـایینیو چ لە باری روناکبیری‌یەوە لە کوردستان دا خاوەن نفووزن. ئەوە بوو کە یەکیەتیی سـۆڤیەت لـە مانگی سەرماوەزی ١٣٢٠دا پاش ئـەوەی ئەفسـەرو کۆمیسـێرە سیاسـی‌یەکانی چـەندین جـار هاتوچۆی مەهابادیان کرد، هەیئەتێکی ٣٠ کەسیی لە پیاوە ناسـراوەکانی کوردسـتان بـۆ بـاکۆ بانگهێشتن کرد. تەرکیبی هەیئەتەکە بریتی بوو لە سەرۆك عەشیرەتەکانو هێندێك شێخو ئاغـاو هەروەها نوێنەری چینو توێژە نێونجی‌یەکانی شاری مەهاباد. ئەندامانی ئەم هەیئەتە کە لە لایەن نوێنەرانی سۆڤیەتی‌یەوە هەڵبژێردرابوون، لە سەرەوەی هەموان قازی محەممەد بوو کە ئـەو وەختـە هەم بە شەخسییەتێکی ئایینیو سیاسـیو هـەم بـە روونـاکبیرێکی بـەنفووز ناسـرابوو. ئەوانـە بەرەسمی نە نوێنەری حیزبێکی سیاسی بوون نە نوێنەری جوولانەوە، تەنانەت بیروباوەڕیشـیان بـە تەواوی پێکەوە رێك نەدەکەوت.[1]

١ـ هەرچەند ئەو کاتە من تەمەنم ١١ساڵ بوو، بەڵام وەك زۆر منداڵی ئەو سەردەمەس سیاسەت سەرنجی راکێشابووم. بابم یەکێك لە ئەندامانی ئەو هەیئەتە بوو. زۆر باشم لەبیرە کە لە باکۆ هاتەوە چەندین تا قەندی لەگەڵ خۆی هێنابوو، تاپڕێکی باشیشی پێ‌بوو. وادیارە سۆڤیەتی‌یەکان قەندو تفەنگو شتی دیکەیان بە دیاری دابوو بە هەموو ئەندامانی

© www.pdki.org

لە ڕاستی‌دا ئەم سەفەرە زیاتر باری یەکترناسینی هەبوو، یانی مەبەست ئەوە بوو کە هەم سۆڤیەتی‌یەکان نوێنەرانی کوردەکان بناسن‌و هەم سەرۆکە کوردەکان کۆمەڵی سۆڤیەتی لە نیزیکەوە بەچاوی خۆیان ببینن‌و بی‌ناسن. هەرچەند لە بنەڕەتەوە ئەم سەفەرە، سەفەرێکی سیاسی بوو، بەڵام بەڕەسمی وەك سەفەرێکی فەرهەنگی ناویان دەبرد.

تەرکیبی ئەندامانی ئەم هەیئەتە نیشانەی ئەوە بوو کە یەکیەتیی سۆڤیەت ئەو ناوچەیە کە گوتمان [لە ڕاستی‌دا ناوچەیەکی ئازادکراو] بووو دەسەڵاتی بەدەست هیچ حکوومەتێکەوە نەبوو، واتە مەهاباد، بۆکان، شنۆ، نەغەدە بەو ناوچەیەی کوردستانیان دەناسی کە دەبا ببێ بە ناوەندی جووڵانەوەی ئازادیخوازانەی گەلی کورد. بەشی جنووبیی کوردستان لە ژێر نفووزی بریتانیادا بووو بەشی نێوەڕاستی کە سەقزو دیواندەرەی دەگرتەوە، هەرچەند هێزی هیچ لایەنێکی تێدا نەبوو، بەڵام لە ڕاستی‌دا وەك ناوچەیەکی بێ‌لایەن دانرابوو. وادیارە ڕێکەوتنێکیش لە نێو هاوپەیمانەکاندا لەسەری کرابوو، بەشێوەیەك کە لەم ناوچەیەدا هیچ لایەك تێکۆشانی سیاسی ئەوتۆی نەبێ. لە ناوچەی مەریوان‌و سەقزو بانەش کە ناوچەی بەتاڵی نێوان هاوپەیمانەکان بوو، دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی کز بووو بەتایبەتی لە گوندەکان، سەرۆك عەشیرەتەکان هەرکام لە ناوچەی خۆیان ببوون بە حوکمدار.

لەشکری سوور پاش ٣ی خەرمانانی ١٣٢٠ (٢٥ی ئووتی ١٩٤١) چوو بۆ بانەو پاش تێکدانی پادگان‌و مانەوەی هەفتەیەك، بانەی بەجێ هێشت‌و گەڕایەوە بەرەو ورمێ. حەمە

هەیئەت. قەند بەتایبەتی زۆر بەنرخ بوو. چونکە ئەو کاتە لە ئێران زۆر کەم‌و گران بوو. من ئەو کارەم زۆر پێ سەیر بوو. چونکە لە ماڵی ئێمە براکانم‌و ئامۆزاکانم کە لە من گەورەتر بوون، باسی ئەوەیان دەکرد کە بابم لەگەڵ چەندین کەسی دیکە چوون بۆ باکۆ حەق‌و ئازادیی کوردان داوا بکەن. بۆیە ڕاست‌و ڕەوان لە بابم پرسی ئەدی مافی کوردان چی لێ هات؟ وەڵامی دامەوە کە دڵنیابە جێ‌بەجێ دەبێ.

ڕەشید بەگی هەرکی کە ئەویش ئەندامی هەیئەت بوو لەگەڵ بابم لەسەر مەسەلەیەکی گرینگ ناکۆکی‌یان لێ‌پەیدا ببوو. ڕەشید بەك دەی‌گوت زۆر باشە، ڕووس یارمەتی بدەن کورد مافی خۆی وەرگرێ، بەڵام بۆ کورد زۆر خراپە ئەگەر کۆمەڵی کوردستانی دواڕۆژ وەك کۆمەڵی سۆڤیەتی لێ بێ. بەڵام بابم دەی‌گوت لە ئازەربایجان سۆڤیەتی دروشمێکیان هەیە زۆر باشەو بە ئازەری دووپاتی دەکردەوە: "ئەلینەن ئیشلە، دیشینەن دیشە" واتە بەدەستی خۆت کار بکەو ددانی خۆت بیجوو، بە مانای دیکە هەرکەس کار نەکا نابێ بخوا.(د)

© www.pdki.org

ڕەشیدخان ئەم هەلومەرجەی بە دەرفەت زانی‌و لە عێراق گەڕایەوەو چەند سەد چەکدارێکی ساز کردو لە ڕۆژی ١٩ی خەرمانانی ١٣٢٠دا (١٠ی سپتامبری ١٩٤١) شاری بانەی گرت. چەند ڕۆژ پاشتر توانی شاری سەقزیش بگرێ‌و ڕۆژی ٣ی ڕەزبەر (٢٥ی سێپتامبر) شاری سەردەشتیشی گرت‌و هەولی دا کە مەریوانیش بگرێ بەلام سەرنەکەوت. تا پاییزی سالی ١٣٢٣ حەمەڕەشیدخان لە ناوچەی بانەدا هەر فەرمانڕەوایی دەکرد. لە سەرەتای مانگی ڕەزبەری ١٣٢٣دا (ئاخری سێپتامبری ١٩٤٤) دەولەتی ئێران بڕیاری دا لەشکر بنێرێتە بانە. ئەم لەشکرە لە کەلیخان هێزی چەکداری حەمە ڕەشیدخانی تێك شکاندو حەمە ڕەشیدخان بانەی بەجێ هێشت. بەلام پێش ڕۆیشتنی لە ڕۆژی ٨ی ڕەزبەر (٣٠ سێپتامبر)دا شاری بانەی سووتاند.[2]

ئەو هەیئەتە کە چووبوو بۆ باکۆ لەگەل جەعفەر باقرۆف کە لەو کاتەدا سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئازەربایجان بوو، وتووێژی کرد. باقرۆف تەنیا وەك سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئازەربایجان قسەی نەدەکرد، بەلکوو لە دەزگای دەولەتی سۆڤیەتی‌دا پیاوێکی خاوەن نفووز بووو بە دەسەلاتێکی تەواوەوە دەدوا. لەم سەفەرەدا باقرۆف بەناوی یەکیەتیی سۆڤیەت لەگەل هەیئەتەکە قسەی کردبووو پێی ڕاگەیاندبوون کە بەگشتی سۆڤیەتی‌یەکان ئامادەن لە جوولانەوەی گەلی کوردو پێکهێنانی دەسەلاتی نەتەوەیی لە کوردستانی ئێران پشتیوانی بکەن، بەلام ئەمە سەبرو حەوسەلەو ڕاوەستانی دەوێ.

وادیارە لە پێش هەموان دا قازی محەممەد ئەو مەسەلەیەی باس کردو گوتی کە کورد وەك هەموو نەتەوەیەکی دیکە مافی ئەوەی هەیە کە چارەنووسی خۆی بەدەستەوە بگرێ‌و داوای کرد کە یەکیەتیی سۆڤیەت بە جیددی پشتیوانی لە جوولانەوەی کوردستانی ئێران بکا. ئەندامانی هەیئەتەکە زۆر بە کەیف خۆشی گەڕانەوە کوردستان‌و زۆریان هیوا بەوە پەیدا کرد کە کورد دەرەتانێکی بۆ پێك هاتووەو هەل‌و ئیمکانی ئەوەی هەیە کە بە حەقی خۆی بگا. بەلام ئەم

٢ـ لە سەردەمی کۆماری کوردستان دا حەمە ڕەشیدخان چوو بۆ مەهابادو یەکێك لەو چوار کەسە بوو کە دەرەجەی ژنرالیی وەرگرت. بەلام وادیارە کە لەگەل کاربەدەستانی ئینگلیسی لە عێراق هەر پێوەندیی هەبوو، کاتێك ئەم پێوەندییە ئاشکرا بوو، کۆماری کوردستانی بەجێ هێشت‌و گەڕایەوە بۆ عێراق‌و پاشان ڕێگای درایەوە کە بگەڕێتەوە بۆ ناوچەی شلێرو لە سالی‌س ١٣٥٣دا کۆچی دوایی کرد.(د)

© www.pdki.org

سەفەرە رەسمییەتی نەبوو، چونکە هەیئەتەکە لە لایەن حیزبێکی سیاسی یان ئۆرگانێکی دەوڵەتی نەنێردرابوو.

پاش پێکهاتنی حیزبی دێموکراتی کوردستان، لە سەرەتای خەرمانانی ساڵی ١٣٢٤دا قازی **محەممەد** بە سەردان چووە تەورێزو لە جێژنی پێکهاتنی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە ١٢ی خەرمانانی ١٣٢٤ (٣ی سێپتامبری ١٩٤٥)دا بەشدار بوو. هەر پاش ئەم جێژنە لەگەڵ چەند کەسی دیکە بۆ جاری دووهەم بۆ باکۆ بانگهێشتن کرا. دیارە سەفەری ئەم جارە سەفەرێکی بە تەواوی سیاسی بوو، چونکە قازی **محەممەد** وەك سەرۆکی حیزبی دێموکراتو ئەندامانی دیکەی هەیئەتیش وەك بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات چوونە باکۆ. هەر بۆیەش ئەمجارە داخوازەکانیان فۆرمووله کرابوون، داویان لە یەکیەتیی سۆڤیەت ئەوە بوو کە پشتیوانی لە حکوومەتی کوردستان بکا کە خەریکی پێکهێنانی بوون، یارمەتیی ماڵی بەم حکوومەتە بکاو چەكو تەقەمەنیشی بۆ بنێرێ، بۆ ئەوەی حکوومەتی کوردستان بتوانێ سوپای میللیو هێزی چەکداری خۆی دابمەزرێنێ. ئەمجارەش هەیئەتەکە هەر لەگەڵ باقرۆف قسەی کرد. هەڵوێستی باقرۆف لە جاری پێشتر زۆر باشتر بووو لە لایەن یەکیەتیی سۆڤیەتییەوە بەڵێنی دا کە چەكو چۆڵ بە حکوومەتی کوردستان بدا. ئەوەندە کە زانراوە لە سەر یەك نزیکەی ١٠ هەزار چەکی برنو کە ئەو کاتە چەکی سووکی ئەساسی بوو، یان پێش پێك هاتنی کۆماری کوردستان لە نێو کۆمەڵانی خەڵك دا بڵاوکرایەوە، یان درا بە دەوڵەتی کۆماری کوردستان. هەرچەند باقرۆف قەولی چەکی قورسیشی وەك تیرباری سووكو قورسو تۆپ دابوو، بەڵام بە کردەوە ئەو چەکە قورسانە نەدران بە کۆماری کوردستان. هەروەها بەڵێنی یارمەتیی ماڵی درا، کە دەردەکەوێ ئەم یارمەتییشە نەدراوە، چونکە لە هیچ نووسراوو بەڵگەیەکی ئەو وەختەدا باسی وەرگرتنی یارمەتی ماڵی نەکراوە. بەڵێنی درابوو کە هێندێك لە لاوانی کوردستان بەرن بۆ یەکیەتیی سۆڤیەتو بۆ کاری نیزامی پەروەردەیان کەن تا لە دوارۆژدا بتوانن بەڕێوەبەریی سوپای میللی کوردستان بە ئەستۆوە بگرن. ئەم کارە ئەنجام دراو ٦٠ کەس لە لاوانی کوردستان بۆ فێربوون نێردرانە یەکیەتیی سۆڤیەت. هەروەها بەڵێنی درا کە بۆ گەشەپێدانی چاپەمەنیو چاپ کردنی رۆژنامەو گۆڤارو کتێب، چاپخانەیەك لە مەهاباد دابمەزرێ. ئەم وەعدەیە جێبەجێ بووو دەزگای چاپێك کە لە

© www.pdki.org

یەکیەتیی سۆڤیەت وەرگیرابوو، لە مەهاباد دەستی بە کار کردو چاپەمەنیی حیزبیو هەموو ئەو نووسراوانەی چاپ دەکرد کە لە زەمانی کۆماری کوردستان دا دەردەچوون. بەم شێوەیە حیزبی دێموکرات لە لایەکەوە پشت ئەستوور بە خەڵکی کوردستان بووو هیوای بە پشتیوانیی هێزە دێموکراتییەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران هەبووەو، لە لایەکی دیکەشەوە پشتیوانیی سیاسیو وەعدەی یارمەتیی ماددی یەکیەتیی سۆڤیەتی بۆلای خۆی راکێشابوو.[1]

لەو کاتەدا هەلومەرجی نێوخۆو دەرەوە بۆ بەرەسمی راگەیاندنی کۆماری کوردستان بە تەواوی ئامادە بوو، هەر بۆیەش رۆژی ٢ی رێبەندانی ١٣٢٤ (٢٢ی ژانویەی ١٩٤٦) لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد لە کۆبوونەوەیەکی پانوبەرین دا کە نوێنەرانی زۆر لە ناوچەکانی کوردستانی تێدا بەشدار بوون، پێك هاتنی کۆماری کوردستان راگەیەندراو قازی **محەممەد** کە رێبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو، بوو بە سەرۆك کۆماری کوردستان. لەو کۆبوونەوە گەورەیەدا پێشەوا قازی قسەی کردو بەرنامەی دوارۆژی کارو تێکۆشانی کۆماری کوردستانی راگەیاند کە لە بنەڕەت دا هەموو ئەو بەرنامەیە بوو کە حیزبی دێموکرات دایناوو.[1]

١ـ لەم سەفەرەدا گفتوگۆیەك لە نێوان باقرۆفو قازی **محەممەد**دا رووی دا کە جێگای سەرنجە، لە کاتی چاخواردنەوەدا کە باسی یارمەتیی سۆڤیەتی بە دەوڵەتی داهاتووی کوردستان کرا، قازی **محەممەد** ئەو نوکتەیەی بۆ باقرۆف گێڕایەوە: ئاغایەك تاژییەکەی بە گوندییەکی هەژار بەخشیبوو. بۆ بەیانی گوندییەکە چوو بۆلای ئاغاو لە رادەبەدەر سوپاسی کرد. ئاغا پێی سەیر بوو، لە گوندییەکەی پرسی کە ئەم هەموو سوپاسو حەق شناسییە بۆ تاژییەکی رووت بۆچییە؟! گوندییەکە وەڵامی دایەوە: تۆ کە تاژیت داومێ، بێگومان ئەسپێکیشم دەدەیەی راوی پێ بکەم، کە ئەسپت دامێ، تفاقەکەشی دەدەی. دیارە لە پاشان جێگاو خانووشمان دەدەیەی هەم بۆ ئەسپەکەو هەم بۆ خاوەنەکەی، ئەمجا من بە تەواوی لێت رازی دەبم. (کۆماری مەهاباد، ل ٤٥٠) مەبەستی پێشوا قازی زۆر روون بووو ویستوویەتی هەر لە سەرەتاوە باقرۆف حاڵی بکا کە ئەگەر یەکیەتیی سۆڤیەتی وەعدەی پشتیوانی لە پێکهێنانی کۆماری کوردستان دەدا، دەبێ بەکردەوە یارمەتیشی بداتێ. دەنا بە قەولو قەرار نە کار جێبەجێ دەبێو نە کوردیش دەبێ پشتی پێ ببەستێ.(د)

١ـ لەم کۆبوونەوەیەدا "زیرۆ بەهادوری" هێرشی کردە سەر "سەید عەبدوڵڵای گەیلانی"و تاوانباری کرد کە لەگەڵ ستادی ئەرتەشی ئێران پێوەندیی هەیە. سەیر ئەوەیە کە قسەکانی زیرۆ لە رۆژی ١١ی رەشەممەی ١٣٢٤ (١ی مارسی ١٩٤٦) لە لاپەڕی یەکی ژمارەی ٢١ی رۆژنامەی "کوردستان"دا چاپ کراوە. دوور نیە "زیرۆ" لەبەر خاتری سۆڤیەتییەکان ئەم قسەیەی کردبێ، چونکە ئەو کاتە سەید عەبدوڵڵای گەیلانی بەوە تاوانبار دەکرا کە لەگەڵ ئینگلیسییەکان پێوەندیی هەیە. هەر چۆنێك بێ مەیدانی چوارچرا لە رۆژی ٢ی رێبەندانی ١٣٢٤دا بۆ ئەم قسانە نەدەبوو.(د)

© www.pdki.org

پاشان کابینەی وەزیران بە سەرۆکایەتیی حاجی بابەشێخ لەگەڵ سێزدە وەزیری دیکە پێك هات کە زۆربەیان نوێنەری چین و توێژەکانی نێونجی شاری مەهاباد یان ئاغاو خاوەن ملکە گەورەکان بوون. ناوی وەزیرەکان رۆژی ٢٢ی رێبەندان لە رۆژنامەی "کوردستان"دا بڵاو کرایەوە کە بریتیبوون لە:

١ـ سەرۆك وەزیر	حاجی بابەشێخ
٢ـ وەزیری شەڕ	محەمەد حوسەینی سەیفی قازی
٣ـ وەزیری کاروباری نێوخۆیی	محەمەد ئەمین موعینی
٤ـ وەزیری لەش ساغی	محەمەدی ئەیوبیان
٥ـ وەزیری موشاویر	عەبدولڕەحمان ئیلخانیزادە
٦ـ وەزیری رێگاوبان	سمایلی ئیلخانیزادە
٧ـ وەزیری ئابووری	ئەحمەدی ئیلاهی
٨ـ وەزیری پۆستو تەلەگراف	کەریمی ئەحمەدەدین
٩ـ وەزیری بازرگانی	مستەفا داوودی
١٠ـ وەزیری فەرهەنگ	مەنافی کەریمی
١١ـ وەزیری کشتوکاڵ	مەحموودی وەلیزادە
١٢ـ وەزیری تەبلیغات	سەدیقی حەیدەری
١٣ـ وەزیری کار	خەلیلی خوسرەوی[2]

کارێکی سەمبولیك کە بۆ یەکەم جار رۆژی ٢٦ی سەرماوەز (١٧ی دیسامبری ١٩٤٥) رووی داو رۆژی ٢ی رێبەندان (٢٢ی ژانویەی ١٩٤٦) لە مەهاباد رەسمییەتی پێدراو لە پاشان لە شارو گوندەکانی دیکەی کوردستانیش دووپات کرایەوە، هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بوو. ئاڵای کوردستان سێ رەنگ بوو: رەنگی سوور لە سەرەوە، سپی لە نێوەڕاستو، کەسك لە خوارەوە. ئارمی کۆماری کوردستان لە نێوەڕاستی ئاڵاکە دابووو بریتی بوو لە قەڵەمێك لە نێوان دوو گوڵە

[2]ـ لە هێندێ جێگا ناوی مەلا حوسێنی مەجیدییش وەك وەزیری دادپەروەری هاتوە.(د)

© www.pdki.org

گەنم. قەڵەم بایەخ دانی حیزبی دێموکراتو کۆماری کوردستانی بە فەرهەنگو زانست دەنواندو گوڵەگەنمیش نیشانەی بەرهەمو کار بوو، هەتاویش لەلای سەرەوەی ئارمەکە هەڵاتبوو کە سەمبولی ئازادی بوو. پاش ٢ی ڕێبەندان ئاڵاهەڵکردن لە ناوچەکانی کوردستان بوو بە هەرایەکی تەبلیغاتی زۆر پانوبەرین بۆ ڕاکێشانی پشتیوانیی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بۆلای حیزبی دێموکراتو کۆماری کوردستان. ئەوە بوو لە هەموو شارەکانو هەروەها گوندەکانی گەورەی ئەو ناوچەیە کە کۆماری کوردستانی تێدا جێگیر ببوو، ڕێوڕەسمی ئاڵاهەڵکردن پێك هات. بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات لە مەهابادەوە دەچوون، قسەیان بۆ کۆمەڵانی خەڵك دەکردو سیاسەتی حیزبی دێموکراتو کۆماری کوردستانیان بۆ شی دەکردنەوەو داوای پشتیوانیyan لێ دەکردن.[1]

پاش پێکهاتنی کۆماری کوردستان، سروودێکی ڕەسمی بۆ حیزبو کۆمار دانرا. ئەو سروودە هەمان سروودی بەناوبانگی "ئەی ڕەقیب"ە کە ئێستاش سروودی ڕەسمیی حیزبە. هەڵبژاردنی ئەم سروودە ڕێکەوت نەبوو. دەکرێ بڵێین پاش چەند سەد ساڵ گەلی کورد توانی فەرمانڕەوایی نەتەوەیی خۆی دابمەزرێنێو دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ. بۆیە پێویست بوو هەروەك ئەم سروودە دەڵێ بگوترێ کە: "ئەی ڕەقیب هەرماوە قەومی کوردزمان، کەس نەڵێ کورد مردوە، کورد زیندوە".

پاش سەدان ساڵ، ٢ی ڕێبەندان نیشانەی ئەوە بوو کە دوژمنانی نەتەوەی کورد نەیان توانیبوو ئەم نەتەوەیە لە بەین بەرن. سەرەڕای هەموو ئەو زوڵمو زۆرداریيە بێپایانە کە بە درێژایی مێژوو لەگەڵ گەلی کورد کراو لەگەڵ ئەوەش کە دوژمنانی نەتەوەی کورد زۆر جار بۆ لەنێوبردنی یەکگرتوو بوون، لەم مەبەستەدا سەرنەکەوتنو نەیانتوانی کورد بمرێنن، یان بێتوێننەوە. بۆیە زۆر گرینگو سەمبولیك بوو کە هاوار بکرێو بگوترێ:

نەتەوەی کورد هەر ماوە، نەتەوەی کورد هەر زیندوە.

---

[1] ـ ڕۆژی ٦ی ڕێبەندان کەلیمییەکانی شاری مەهاباد جێژنێکی گەورەیان بەڕێوە بردو پێك هاتنی کۆماری کوردستانیان پیرۆزبایی کرد.(د)

© www.pdki.org

کۆماری کوردستان ١١ مانگ ژیاو وردتر بڵێین تەمەنی ٣٣٠ رۆژ بوو. ٣٣٠ رۆژ لە مێژوودا ماوەیەکی زۆر کەمەو هیچ دەسەڵاتێکی سیاسی لە ماوەی ١١ مانگ دا دەرەتانی ئەوەی نیە کە بەرنامەی خۆی یان تەنانەت بەشێکی گرینگی ئەو بەرنامەیە پیادە بکا. بەڵام دەبێ بە شانازییەوە بگوترێ کە ئەو کارانەی کۆماری کوردستان لە ماوەی ١١ مانگ دا جێبەجێی کردن، گەلێك کردەوەی گرینگو مێژوویی بوون. زۆربەیان ئاواتی زۆر لە مێژینەی خەڵکی کوردستان بوون، کە بۆ یەکەم جار لە ژیانی نەتەوەی کورددا هاتنەدی. زمانی کوردی کرا بە زمانی رەسمی، رۆژنامەو گۆڤارێکی زۆر بە زمانی کوردی بڵاو کرانەوە، یەکەم ژمارەی رۆژنامەی "کوردستان" (بڵاوکراوەی بیری حیزبی دێموکراتی کوردستان) لە رۆژی ٢٠ی بەفرانبار ١٣٢٤ (١٠ی ژانویەی ١٩٤٦)دا دەرچوو کە بە هەمووی ١١٣ ژمارەی لێ چاپ کرا. گۆڤاری "کوردستان" بڵاوکراوەیەکی سیاسیو ئەدەبیو گشتی بوو. "هاواری کورد" گۆڤارێکی سیاسیو "هاواری نیشتمان" کە ئۆرگانی یەکیەتیی لاوانی دێموکراتی کوردستان بوو خۆی بە گۆڤارێکی ئەدەبی، سیاسیو کۆمەڵایەتی دادەنا. "هەڵاڵە" کە گۆڤارێکی ئەدەبی بوو، لە بۆکان دەردەچوو، "گڕوگاڵی منداڵانی کورد" کە کرێکارانی چاپخانەی کوردستان لە مەهاباد بڵاویان دەکردەوە. هەروەها لە ئاخری تەمەنی کۆماری کوردستان دا هێندێك کتێبو چاپەمەنیی دیکە بڵاو کرانەوەو هەوڵ درا کە کتێبی دەرسی بۆ منداڵانی قوتابخانەکان ئامادە بکرێ.

بەڕاستی کارو تێکۆشانی ئەم ١١ مانگە لە باری پێشخستنی زمانی کوردیو بەرەوپێشبردنی فەرهەنگی کوردەوە شۆڕشێك بوو. ئەوەندەی لە ماوەی ئەم ١١ مانگەدا نووسراو کتێب بە زمانی کوردی چاپو بڵاو کراوەتەوە، لە هێندێك جێگای دیکە کە دەرەتان هەبووە، بە چەندینساڵ بڵاو نەکراوەتەوە.

بۆ پێشخستنی فەرهەنگی کورد بۆ یەکەم جار تەئاتری کوردییش پێك هات، نەخشی تەئاتر (شانۆ) زۆر گرینگ بوو، چونکە خەڵکی نەخوێندەوار لە تەئاتر حاڵی دەبوون، لە حاڵێك دا

© www.pdki.org

نەیاندەتوانی چاپەمەنی‌یەکان بخوێننەوە. بەتایبەتی ئەگەر سەرنج بدەین کە ٩٠ لە سەدی خەڵك لەو کاتەدا نەخوێندەوار بوون، ئەم جار گرینگیی تەئاتری کوردی زیاتر بەرچاو دەکەوێ.[1]

یەکێك لە دەسکەوتە گرینگەکانی کۆماری کوردستان ئەوە بوو کە ژنانی کورد بۆ یەکەم جار بەرەسمی و بە ئاشکرا هاتنە نێومەیدانی خەبات. بۆ راکێشانی زیاتری سەرنجی ژنان، پێشەوا قازی ژن و کچی خۆی هان دەدان لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی دا بەشداری بکەن و ببن بەنموونە بۆ ژنانی دیکە. رۆژی ٢٤ی رەشەمەی ١٣٢٤ (١٤ی مارسی١٩٤٦) یەکیەتیی ژنانی دێموکراتی کوردستان دامەزراو رۆژبەڕۆژ تێکۆشانی پتر پەرەی دەستاند. بەڵام دیارە ژنی سەربەست، بارهاتوو و پێگەیشتوو و بەتایبەتی خوێندەوار لەو کاتەدا یەکجار زۆر کەم بوو و لە ماوەیەکی کورت دا ئیمکان نەبوو کە خەباتی ژنان لەهەموو ناوچەکانی کوردستان دا پەرە بستێنێ.

بێگومان یەکێك لە دەسکەوتە هەرە گەورەکانی سەرکەوتنی کۆماری کوردستان پێك هێنانی سوپای میللی بوو کەبەهێزی پێشمەرگە ناو نرا.[(١)]

پێك هێنانی سوپای میللی بەشێك لە بەرنامەی حیزبی دێموکرات بوو. لەوێ دا گوترابوو کە هەڵسووڕاندنی کاروباری کوردستان دەبێ بەدەست گەلی کوردەوە بێ. حیزبی دێموکراتی کوردستان پێویست بوو هەر لەو کاتەوە لە فیکری دواڕۆژو پاراستنی کۆماری کوردستان دا بێ. هێزی پێشمەرگە یان سوپای میللی زۆر زوو پەرەی گرت و بە هەزاران کەس بوون بە پێشمەرگەو بۆ پاراستنی کۆماری کوردستان چەکیان

١ـ یەکێك لە پیەسەکانی تەئاتری کوردی "دایکی نیشتمان" بوو کە پێش پێکهاتنی کۆماری کوردستان ئامادە کرابوو. "دایکی نیشتمان" کوردستان بوو کە لە لایەن چەندین دەوڵەتی زۆردارەوە زوڵمی لێ دەکرا، لە پاشان رۆڵەکانی کورد بە خەباتی خۆیان (درێژەی ئەم ژێرنووسە لای کوێستانە)

(١) پاش دامەزرانی کۆماری کوردستان کۆڕێکی ئەدەبی لەمەهاباد پێك هات بۆ ئەوە لەباتی وشەی فارسیو عەرەبی وشەی کوردیی رەسەن بۆ زاراوەکانی نێو سوپا بدۆزنەوە. یەکەم زاراوە کە پێویست بوو دابنرێ, بەرامبەر بە وشەی سەربازی فارسی بوو کە ئازەربایجانی‌یەکان کردبوویان بە فیدایی. گۆیا ئەدیبەکان هیچیان بۆ نەدیترایەوە تا پیاوێکی پیری دنیادیتوو کە چای بۆ دەهێنان پێی گوتن: کورد بە پیاوی لەخۆبووردوویان دەگوت "پێشمەرگە". (د)

© www.pdki.org

هەڵگرت. هێندێك لە ئەفسەرە کوردەکانی لەشکری عێراقیش کە پەنایان بۆ کوردستانی ئێران هێنابوو لە سوپای میللی دا چالاکانە بەشدار بوون.

بەڵام جارێ ئوسوولێکی ڕێك و پێك یا بە قسەی ئەمڕۆمان ئایین نامەیەکی تەواو بـۆ هێزی پێشمەرگەو سوپای میللی دانەنرابوو و بێ ئەزموون یا بـەبێ تـاقی کردنـەوە زۆر کەس دەبوون بە ئەفسەر و دووسێ دەرەجەیان وەردەگرت، بێ‌ئـەوەی پێشـتر پێشـمەرگە بووبن یان کارێکی ئەوتۆیان لە سوپای میللیی دا ئەنجام دابێ. تەنانـەت ڕقەبەرییـەکی زۆر ناساڵم لەنێوان سەرۆك عەشیرەتەکان دا پێك هاتبوو و هەر سەرۆك عەشیرەتێك پێـی وابوو هەرچی زیاتر ئەستێرەی لەسەرشان بێ قەدرو حورمەتی دەچێتە سەرێ.[٢]

بۆ وێنە چوار کەس بوون بە ژەنراڵ کە بریتی بوون لە: **محەممەد** حوسێنی سەیفی قـازی، عەمەرخانی شکاك، حەمە ڕەشید خـانی بانـەو مـەلا مسـتەفا بـارزانی. لـەکاتێك دا یەکێکی دیکە وەك زێرۆ بەهادوری کە سەرۆك عەشیرەتێکی چووك و نەخوێندەوار بـوو، دەرەجەی مارشالی بۆخۆی دانابوو و بە مارشال زێرۆ ناویـان دەبـرد. ئـەم دوو نموونەیـە جێگیر نەبوونی ئوسوولی دیسیپلینی پێشمەرگایەتی لەنێو سوپای میللی‌دا نیشان دەدا. بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا پێك هێنانی سوپای میللی یـەکێك لـە شـانازی‌یەکانی کۆمـاری کوردستانە. خۆی ئەوە کە شوێنەواری ئەرتەشی کۆنەپەرسـتی شاهەنشـاهی نـەمابوو و پۆلیس و ژاندارمێری هەڵوەشابوون و هێزی پێشمەرگە لەجێگای ئەوان دانرابوو، یـەکێك لە دەسکەوتە هەرە گەورەکانی کۆماری کوردستان بوو.

وەزعی ئابووریی ئەو ناوچـەیەی کۆمـاری کوردسـتانی تێـدا پێـك هـاتبوو گـۆڕانی بەسەردا هات و بەرەو باشی ڕۆیـی. یـەکێك لـە نیشـانەکانی ئـەوە بـوو کـە کۆمـاری کوردستان دەستی بەبازرگانیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ یەکیەتیی سـۆڤیەتی کـردو بەتایبـەتی

[٢] دەگێڕنەوە کە یەکێك لەو سەرۆك عەشیرەتانە داوای لە پێشەوا قازی کرد کە ئەستێرەیەکی زیادیی بداتێ بۆ ئەوەی کە گەڕایەوە گوندەکەی بتوانێ خۆی پێوە هەڵکێشێ. پێشەوا قازی لە لایەکەوە نەی‌دەویست ئەم ئەفسەرە بشکێنێ و لە لایەکی دیکەشەوە پێی خۆش نەبوو قانوونەکە تێك بدا, بۆیە ئامادە بوو بەو مەرجە ئەستێرەی بداتێ کە تەنیا لە گوندی خۆی ئەستێرەکە لەسەر شانی دابنێ و لە شار دا کەڵکی لـێ‌وەنەگرێ. (د)

© www.pdki.org

فرۆشتنی تووتن بە یەکیەتیی سۆڤیەتیو کڕینی زۆر کەرەستە لەم دەوڵەتە گەشەیەکی تایبەتیی بە بازرگانی دابوو و ڕێگای بۆ باشتربوونی وەزعی ئابووری خۆش کردبوو.[٣] باشتر بوونی وەزعی ئابووریی ئەم ناوچەیە جێگای سەرنجە، چونکە لەو کاتەدا لە هێندێ لە بەشەکانی دیکەی ئێران تەنانەت لە جنووبی کوردستانیش هەژارییەکی زۆر بەرچاو بوو و زۆر جار خەڵك راستەوخۆ لەبرسان دەمردن.

دابین کردنی ئەمنییەت و ئاسایشی خەڵك سەرکەوتنێکی بەرچاوی کۆماری کوردستان بوو. لەکاتێك دا هەزاران کەس چەکدار بوون، لە ماوەی یازدە مانگ دا تەنیا یەك کەس کوژرا. دزی هەر نەمابوو. بەرتیل خواردن کە لە زەمانی رەزاشادا دیاردەیەکی زۆر بەربڵاو بوو، بە تاوانێکی گەورە دەزانرا.[٤]

بێگومان دەسکەوتی هەرە گەورەی گەلی کورد لەکۆماری کوردستان دا ئەوەبوو کە بۆ یەکەم جار چارەنووسی خۆی بەدەستەوە گرت و تامی ئازادیی چێشت. نە ئەمری دەوڵەتی مەرکەزیی مابوو کە پەیڕەویی لێبکاو نە زەبرو زەنگی ئەرتەش و زۆرداریی پۆلیس و ژاندارم. ئێستا گەلی کورد لە کوردستانی ئێران هەستی بەوە دەکرد کە خۆی لەوڵاتی خۆی دا خاوەن دەسەڵاتەو لەنیشتمانی خۆیدا بێگانە نیەو چارەنووسی خۆی بۆخۆی دیاری دەکا. بەکورتی گەلی کورد ئازاد بوو.

گەلێك کە سەدان ساڵ ژێردەست نەبووبێ، زۆرداریی چەند دەوڵەتی نەچێشتبێو هەموو وەختێك خۆی لەنیشتمانی خۆی دا زیندانی هەست نەکردبێ، ناتوانێ قەدری ئەو

---

(٣) کۆماری کوردستان ١/٨٧٥/٠٠٠ کیلۆ تووتنی بە یەکیەتیی سۆڤیەتی فرۆشت کە بایی ٨٠٠/٠٠٠ دۆلار بوو. (و. ئیگلتن کۆماری کورد...ل٨٨)

W.Egaleton: The Kurdish Republic of 1946. 1963 London, p.88

(١) ڕۆژی ٢٠ی ڕێبەندان لە ژمارەی ١٢ی ڕۆژنامەی "کوردستان"دا ئاگادارییەك بەرچاو دەکەوت کە لە چەند ژمارەی پاشتریش دا بڵاو کرایەوە. لەم ئاگادارییەدا هاتوە: *"بەهۆی ئەو نووسراوە لەسەر قەراری کومیتەی مەرکەزیی حیزبی دێموکراتی کوردستان بەتەواوی مەئموورینی حکوومەتی کوردستان رادەگەیێندرێت, هەر کەس لە هەر مەمەرێکەوە, بە هەر نێوێك لە تمەنێك تا چەند تمەن بۆ هەڵسووڕاندنی کارێکی (چ قانوونی, چ شەرعیو غەیرە) بەرتیل و ریشوەت بداو یا وەربگرێ لە پاش مەعلووم بوون بە خائینی میللەت و مەملەکەت دەناسرێ. قەراری موجازاتی ئەو کەسانەش لە دە ساڵ حەبس تا کوشتن و ئیعدام تەسویب و موقەرەر کراوە... کومیتەی مەرکەزیی حیزبی دێموکراتی کوردستان"*. (د)

© www.pdki.org

ئازادی‌یه بزانێ که له کۆماری کوردستان دا وه‌ده‌ست گه‌لی کورد که‌وتبوو، نه‌ك هه‌ر کورد ژێر ده‌ست نه‌بوو، به‌ڵکوو چه‌کی له‌شان بوو و پاش سه‌دان ساڵ شه‌خسییه‌تی ئینسانێکی ته‌واوی په‌یدا کردبوو، بۆ یه‌که‌م جار ئیدی هاونیشتمانێکی ده‌ره‌جه دوو نه‌بوو، خۆی به که‌متر له‌هیچ نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه دانه‌ده‌ناو دڵنیایی به‌خۆی و هێزی خۆی په‌یدا کردبوو.

به‌ڵام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش، کوردستانی سه‌رکه‌وتوو له خۆبایی نه‌بوو. به‌رێوه‌به‌رانی کۆماری کوردستان و حیزبی دێموکرات زۆر چاك ده‌یانزانی که بۆ به‌ربه‌ست کردنی کۆنه‌په‌رستی و بۆ به‌رگری به‌رامبه‌ر به ئیمپریالیزم پێویسته له‌گه‌ڵ هێزه دێموکراتی‌یه‌کانی سه‌رانسه‌ری ئێران رێك که‌ون، هاوپه‌یمان بن و به‌ره‌یه‌کی یه‌کگرتوو پێك بێنن. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌بوو که حیزبی دێموکرات له‌گه‌ڵ فیرقه‌ی دێموکراتی ئازه‌ربایجان و حیزبی تووده‌ی ئێران و هه‌روه‌ها حیزبی ئێران و حیزبی سۆسیالیست و حیزبی جه‌نگه‌ڵ که له شیمالی ئێران پێك هاتبوو پێکه‌وه به‌ره‌یه‌کی یه‌کگرتوو و پێشکه‌وتوویان پێك هێنا. مه‌به‌ستی حیزبی دێموکرات له‌چوون بۆ نێو ئه‌م به‌ره‌یه سه‌لماندنی ئه‌م راستی‌یه بوو که جووڵانه‌وه‌ی دێموکراتیی کوردستان به یه‌کگرتوویی له‌گه‌ڵ جووڵانه‌وه‌ی پێشکه‌وتنخوازیی سه‌رانسه‌ری ئێران سه‌رده‌که‌وێ. حیزبی دێموکرات به‌م کاره ده‌یه‌ویست هه‌م نیشان بدا که تێکۆشانی له چوارچێوه‌ی سنووری ئێران دایه‌و هه‌م به‌ندی هه‌شته‌می به‌رنامه‌که‌شی جێ‌به‌جێ بکا که دابین کردنی دێموکراسی بوو له سه‌رانسه‌ری ئێران دا. به‌م جۆره به‌شێکی کوردستانی ئێران که هه‌موو ده‌زگاو ده‌سه‌ڵاتی ده‌وڵه‌تی مه‌رکه‌زیی کۆنه‌په‌رستی له‌وێدا له‌نێو چووبوو و جووڵانه‌وه‌یه‌کی دێموکراتی‌و پێشکه‌وتنخوازانه به شێوه‌یه‌کی بێ‌وێنه تێیدا په‌ره‌ی ئه‌ستاندبوو، بوو به یه‌کێك له بنکه‌کانی دێموکراسی له سه‌رانسه‌ری ئێران داو رێزو حورمه‌تی هه‌موو ئازادیخوازانی ئێرانی بۆ لای خۆی راکێشا.

هه‌روه‌ها کوردستانی ئێران بوو به‌جێی هیواو هومێدی ئازادیخوازانی هه‌موو به‌شه‌کانی کوردستان. نوێنه‌رانی رێکخراوه کوردی‌یه‌کان هه‌روه‌ها شه‌خسییه‌تی زۆر

© www.pdki.org

بەرزی کورد لە کوردستانی تورکیەو سووریەو عێراقەوە پەیتا پەیتا بۆ سەردان دەهاتنە مەهاباد. شاری مەهاباد ببوو بە جێی هیواو قیبلەگای ئازادیخوازانی کورد.

هەموو کوردێکی نیشتمانپەروەرو پێشکەوتوو بە دڵەوە ئاواتی ئەوەبوو ئەزموونی کۆماری کوردستان لە مەهاباد سەرکەوێ، چونکە دەیان زانی کە رووناکایی مەهاباد ئاسمانی تاریکی هەموو پارچەکانی کوردستان لە دوارۆژدا روون دەکاتەوە. لە وەڵامی نوێنەری کوردەکانی تورکیەدا کە پاش پێکهاتنی کۆماری کوردستان هاتبووە مەهاباد، پێشەوا قازی لەسەر پارچەیەکی نووسیبوو: *"رووناکایی ئێرە لە دوارۆژدا بۆ ئێوەش تیشك دەداتەوە"*(١)

پێش ئەوەی کۆماری کوردستان پێك بێ، بارزانی‌یەکان پەنایان بۆ کوردستانی ئێران هێنا. بە بەڕێوەبەریی سیاسیی مەلا مستەفا بارزانی و بەڕێوەبەریی ئایینی شێخ ئەحمەدی بارزانی کە لەدەست زوڵم و زۆری رێژیمی کۆنەپەرستی نووری سەعید خۆیان لە عێراق دەرباز کردبوو لە رۆژی ١٩ی رەزبەری ١٣٢٤ (١١ی ئوکتۆبری ١٩٤٥) هاتنە ناوچەی شنۆ. پیاوەکانیان کە چەکدار بوون دوو هەزار کەس دەبوون و ژن و منداڵیشیان لەگەڵ خۆیان هێنابوو. هێندێك مامۆستای قوتابخانە، مووچەخۆرو هەروەها دوازدە ئەفسەری ئەرتەشی عێراقیش کە کورد بوون لەگەڵیان بوون.

بەپێی ئوسوول و سیاسەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان، زۆر بە گەرمی پێشوازی لە بارزانی‌یەکان کراو بە پێی ئیمکانی ئەوکاتە لە هێندێك ناوچەی کوردستان بەتایبەتی ناوچەی نەغەدە بوون بە پێشمەرگەی سوپای میللی. خودی مەلا مستەفا دەرەجەی ژەنراڵیی درایەو کرایە فەرماندەری هێزی پێشمەرگەی کوردستان. هاتنی بارزانی‌یەکان و تێکەڵ بوونی بەم شێوەیان لەگەڵ کۆماری کوردستان ئەم راستی‌یەی پتر دەرخست کە کۆماری کوردستان بەراستی سەمبولی هاوکاری و هاودەردی و تەنانەت یەکگرتنی هەموو نەتەوەی کورد بوو.

٣ـ کوردستان و ئازەربایجان

© www.pdki.org

به پێی ئەو پەیمانە کە لەنێوان هاوپەیمانەکان دا واتە ئەمریکاو یەکیەتیی سۆڤیەتیو بریتانیا لەلایەکەوەو ئێران لە لایەکی دیکەوە لە کۆنفرانسی تاران لە رۆژەکانی ٧ تا ٩ی مانگی سەرماوەزی ١٣٢٢ (٢٨تا٣٠ نوامبری ١٩٤٣)دا بە بەشداریی ستالین، رۆزوێڵت و چرچیل بەسترا، بڕیار وابوو شەش مانگ پاش تەواو بوونی شەڕی دووهەمی جیهانی لەشکری هاوپەیمانەکان ئێران بەجێ بێڵێ. ئەم شەڕە لە ئورووپا لە ١٨ی مانگی بانەمەڕی ١٣٢٤ (٨ی مای ١٩٤٥)دا بە تەسلیم بوونی بێ‌قەیدو شەرتی ئاڵمان و لە ئاسیا لە ١١ی خەرمانانی ١٣٢٤ (٢ی سێپتامبری١٩٤٥)دا بە تەسلیم بوونی ژاپۆن کۆتایی هات. لەشکری ئەمریکا تا ١٠ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١ی دیسامبری١٩٤٥) واتە پێش تەواو بوونی ماوەکەو لەشکری بریتانیا تا ١٢ی رەشەمەی ١٣٢٤ (١ی مارسی١٩٤٦) راست لە رۆژی تەواو بوونی ماوەکەدا ئێرانیان بەجێ هێشت. بەڵام لەشکری سوور هەر لە جێگای خۆی بوو. لە مانگی سەرماوەزی ١٣٢٤دا وەختێك دەوڵەتی مەرکەزی ویستی لەشکر بۆ ئازەربایجان بنێرێ، بۆ ئەوە یارمەتی پادگانەکان بدا کە لە لایەن فیدایی‌یە ئازەربایجانی‌یەکانەوە خرابوونە مەترسی‌یەوە، لەشکری سوور لە "شەریف ئاباد" پێشی پێ‌گرت و نەی‌هێشت.

رۆژی ١٣ی رەشەمە (٢ی مارس) دەوڵەتی ئینگلیس و رۆژی ١٥ی رەشەمەش دەوڵەتی ئەمریکا لەبەر ئەوە کە لەشکری سوور ئێرانی بەجێ نەهێشتبوو، ئیعترازیان بە یەکیەتیی سۆڤیەتی کرد. تەنانەت ئەمریکا هەڕەشەی کرد و رای‌گەیاند ئەگەر هێزەکانی سۆڤیەتی خاکی ئێران بەجێ نەهێڵن، لەشکری خۆی دەنێرێتەوە ئێران، مەسەلەکە ئەوەندە گەورە بوو کە دەوڵەتی ئێران لە ٢٦ی رەشەمەی ١٣٢٤ (١٦ی مارسی ١٩٤٦)دا سکاڵای خۆی لە یەکیەتیی سۆڤیەتی، بۆ ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان برد. پاش وتوویژێکی زۆری دیپلۆماتی، بەتایبەتی پاش سەفەری سەرۆك وەزیری ئێران قەوام بۆ مۆسکۆ لە سەرەتای مانگی خاکەلێوەی ١٣٢٥دا، رێککەوتنێك لە نێوان یەکیەتیی سۆڤیەتیو ئێران لەسەر گیروگرفتی ئەساسی لە تاران پێك هات ولە

© www.pdki.org

١٥ی خاکەلێوەی ١٣٢٥(٤ی ئاوریلی ١٩٤٦)دا ڕێککەوتننامەیەك بە ئیمزای قەوام و سادچیکۆف بڵاو کرایەوە کە تێیدا هاتبوو:

١ ـ لەشکری سوور لە ڕۆژی ٤ی خاکەلێوەوە تا یەك مانگ و نیو خاکی ئێران بەجێ بێڵێ.

٢ ـ شیرکەتێکی تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی پێك دێ و لە ڕۆژی ٤ی خاکەلێوەوە هەتا حەوت مانگی دیکە ڕێککەوتننامە لەسەر ئەم شیرکەتە بۆ پەسند کردن دەدرێ بە مەجلیسی پازدە.

بە پێی ئەم ڕێککەوتننامەیە، دانرابوو شیرکەتێکی تێکەڵ بۆ ئەم مەبەستە پێك بێ کە بۆ ماوەی ٥٠ ساڵ لە ناوچەکانی شیمالی ئێران نەوت دەربێنێ. لە ٢٥ ساڵی یەکەم دا بەشی ئێران ٤٩ لە سەدی قازانج و بەشی دەوڵەتی سۆڤیەتی ٥١ لە سەد بوو. لە پاش ٢٥ ساڵ قازانجی هەردوولا دەبوو بە ٥٠ لە سەد. بە دوای تەواو بوونی ٥٠ ساڵەکەدا ئێران دەیتوانی بەشی سۆڤیەتیش بکڕێ و هەموو شیرکەتەکە بکا بەهی خۆی. هەموو سەرمایەی دەرهێنانی نەوت بە عۆدەی یەکیەتیی سۆڤیەتی بوو و سەرمایەی ئێران تەنیا کانی نەوت بوو. بڕیار وابوو ئەم ڕێککەوتننامەیە پاش چوونەدەری لەشکری سوور لە ئێران بدرێ بەمەجلیس، چونکە دەوڵەتی ئێران پێی خۆش بوو هەڵبژاردنی گشتیی مەجلیس لە سەرانسەری ئێران بەڕێوە بچێ و لەم بڕوایەدابوو کە بە بوونی لەشکری بێگانە لە بەشێك لە خاکی وڵات دا هەڵبژاردنی ئازاد ناکرێ.(٥)

هەروەها هەردوو وڵات ڕێك کەوتن کە مەسەلەی ئازەربایجان گیروگرفتێکی نێوخۆی ئێرانەو دەبێ لە ڕێگای ئاشتییەوە چارەسەر بکرێ. بەم چەشنە زەمینە ئامادە بوو کە یەکیەتیی سۆڤیەتی لەشکری خۆی لە ئێران بکێشێتەوە. تا ٢٠ ی مانگی بانەمەڕی ١٣٢٥ (١٠ی مای ١٩٤٦) لەشکری سوور ئێرانی بەجێ هێشت.

---

(١) ڕۆژی ٣٠ی ڕەزبەری ١٣٢٦ (٢٢ی ئۆکتۆبری ١٩٤٧) قەوام ئەم ڕێککەوتننامەیەی پێشکەشی مەجلیس کرد و بەڵام خۆی دژی پەسند کردنی دوا. مەجلیسیش زۆر زوو هەروەها کە چاوەڕوان دەکرا ئەم ڕێککەوتننامەیەی "کان لم یکن" دانا, واتە هەروا بزانە کە نەبووە.)د)

© www.pdki.org

پاش ڕۆیشتنی لەشکری سوور وتووێژ لەنێوان کۆماری کوردستان و ئازەربایجان لە لایەکەوەو دەوڵەتی مەرکەزیی ئێران لە لایەکی دیکەوە دەستی پێ‌کرد. ئەم وتووێژە هەتا مانگی خەرمانانی ١٣٢٥ هەر درێژەی هەبوو. بەڵام پێویستە پێش ئەوەی ئاکامی ئەم وتووێژە بخەینە بەرچاو، باسی مەسەلەیەکی زۆر گرینگی ئەو وەختە بکەین کە پێوەندیی نێوان کۆماری خودموختاری کوردستان و حکوومەتی میلليی ئازەربایجانە.

ئەم دوو حکوومەتە کە هەماهەنگ لەگەڵ یەکتر پێك هاتبوون دوو ڕێژیمی دێموکراتی و پێشکەوتوو بوون و لە بەربەرەکانی دژی دەوڵەتی کۆنەپەرستی مەرکەزی دا یەکیەتی‌یان هەبوو و یەکگرتوو بوون، هەر لەسەر ئەم بناخەیەش پەیمانێکی دۆستایەتی‌و هاوکاری لە نێوانیان دا بەسترا. ئەم پەیمانە لە ٣ی بانەمەڕی ١٣٢٥(٢٣ی ئاوریلی ١٩٤٦) لە شاری تەورێز لە لایەن دوو هەیئەتی ڕەسمی‌یەوە بە سەرۆکایەتیی پێشەوا قازی و جەعفەری پیشەوەری ئیمزا کرا.

دەقی پەیمانەکە ئەوەیە:

١ـ لەو جێگایانەی کە بە پێویست دەزانن هەردوو حکوومەتی میللی نوێنەری ڕەسمیی خۆیان لە خاکی یەکتر دیاری دەکەن.

٢ـ لە ئازەربایجان، لەو جێگایانە کە زۆربەی دانیشتووانیان کوردن کاروباری دەوڵەتی بەدەست کوردەکانەوە دەبێ. هەروەها لە کوردستان لەو جێگایەی کە زۆربەی دانیشتووانی ئازەربایجانین کاروباری دەوڵەتی بە دەست مەئموورانی حکوومەتی میلليی ئازەربایجانەوە دەبێ.[1(1)]

٣ـ هەردوو حکوومەت کۆمیسیۆنێکی هاوبەش بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتە ئابووری‌یەکان پێك دێنن. بڕیارەکانی ئەم کۆمیسیۆنە بە چاوەدێریی سەرۆکی هەردوو حکوومەت جێ‌بەجێ دەبێ.

---

(١) ـ جێی سەرنجە کە لەم بەندەدا دەگوترێ کە ***"کاروباری دەوڵەتی بەدەست کوردەکانەوە دەبێ"*** بەڵام کە باسی ئازەربایجانی‌یەکان دەکرێ لە ***"مەئموورانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان"*** دەدوێ.)د)

1

© www.pdki.org

٤ـ لە کاتی پێویست دا لە نێوان حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کوردستان دا هاوکاریی نیزامی ساز دەبێ‌و هەرچی پێویست بێ یارمەتیی یەکتر دەدەن.

٥ـ ئەگەر پێویست بێ لەگەڵ حکوومەتی تاران وتووێژ بکرێ دەبێ بە پەسندی هەردوو حکوومەتی ئازەربایجان و کوردستان بێ.

٦ ـ حکوومەتی میللیی ئازەربایجان بۆ پێشخستنی زمان و فەرهەنگی نەتەوەیی ئەو کوردانە کە لە خاکی ئازەربایجان دا دەژین و حکوومەتی میللیی کوردستانیش بۆ پێشخستنی زمان و فەرهەنگی نەتەوەیی ئەو ئازەربایجانی‌یانە کە لە خاکی کوردستان دا دەژین، بە پێی توانا هەوڵ دەدەن.

٧ـ هەرکەس بۆ تێکدانی دۆستایەتیی مێژوویی نەتەوەی ئازەربایجان و نەتەوەی کوردو لەنێو بردنی یەکیەتیی دێموکراتیی میللی یا ئاڵۆز کردنی ئەم یەکیەتی‌یە تێبکۆشێ یەکدەست لە لایەن هەردوو لاوە سزا دەدرێ.[٦]

هەروەها کە بەرچاوە ئەم پەیماننامەیە دووبەشی هەبوو. بەشێکی پێوەندی‌یەکانی نێوان دوو حکوومەتی ئازەربایجان و کوردستانی روون دەکردەوە. هەردوولا کەمایەتی‌یەکانی یەکتریان بەرەسمی دەناسی‌و هەموو مافێکی نەتەوەیی‌و شارستانەتی‌یان دەدایە. هەروەها پەسند کرابوو کە هەردوو دەوڵەت بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتە ئابووری‌یەکان پێکەوە هاوکاری بکەن. بەشی دووهەمی سەبارەت بە پێوەندەی‌یەکانی ئەم دوو حکوومەتە لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزی بوو. هەرچەشنە وتووێژێك کە لەگەڵ دەوڵەتی تاران کرابا دەبا بە پێی پەسندی هەردوو دەوڵەتی ئازەربایجان و کوردستان بێ. هەرکاتیش پێویست با هێزە چەکدارەکانی ئەم دوو دەوڵەتە ئامادە بوون یارمەتیی یەکتر بدەن. ئاشکرایە پەیمانێکی ئەوتۆ کە بەرەسمی لە لایەن دوو حکوومەتەوە ئیمزا کرا، بووبە هۆی توورە بوونی کاربەدەستانی دەوڵەتی مەرکەزی.

---

[١] بەداخەوە ئەسڵی ئەم پەیماننامەیە دەست نەکەوت. ئەم دەقە لە فارسی‌یەوە وەرگێراوە, کە وێ دەچێ ئەسڵی نەبێ. بۆیە رەنگە بەڵگەی ئێستا لە هێندێ وشەدا لەگەڵ ئەسڵ جیاوازیی هەبێ, بەڵام لە مانادا جیاوازیی نیە. (د)

© www.pdki.org

چونکه ئەوان بە هیچ جۆر دانیان بە بوونی ئەم دوو دەوڵەتەدا نەهێناو ئەم کارەی دەوڵەتی کوردستان و ئازەربایجانیان بە خۆجیاکردنەوە لە ئێران دادەنا.

ئەم پەیمانە نیشانەی یەکیەتیی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان بوو و هەروەها نیشانەی ئەوە بوو کە بڕیاریان داوە پێکەوە بەرامبەر بە پیلانەکانی دەوڵەتی مەرکەزی رابوەستن و لە کاتی هێرشی نیزامیی ئەو دەوڵەتەدا لە خۆیان دیفاع بکەن و یارمەتیی یەکتریش بدەن.

لە بەهاری ١٣٢٥دا ئەم مەسەلەیە واتە مەسەلەی یەکیەتی و یەکگرتن بەرامبەر بە دەوڵەتی کۆنەپەرستی مەرکەزی مەسەلەی بنەڕەتی بوو. بەڵام هەر لەو کاتەش دا لەنێوان کۆماری خودموختاری کوردستان و حکوومەتی میللی ئازەربایجان هێندێك جیاوازی و ناکۆکییش بەدی دەکرا. جیاوازیەکان لە سروشتی ئەم دوو جووڵانەوەیە سەرچاوەیان دەگرت: لە حاڵێك دا کۆماری کوردستان و بە گشتی جووڵانەوەی ئەو کاتەی گەلی کورد جووڵانەوەیەکی بەتەواوی نەتەوەیی بوو، جووڵانەوەی میللیی ئازەربایجان هەرچەند باری نەتەوەیی زۆر بوو، بەڵام هەر لەوکاتەش دا جووڵانەوەیەکی کۆمەڵایەتی بوو. واتە کۆماری کوردستان هیچ شتێکی روونی بۆ گۆڕینی وەزعی کۆمەڵایەتی لە بەرنامەی خۆی دا نەهێنابوو. بۆ وێنە لە بەرنامەی حیزبی دێموکرات دا مەسەلەی دابەشکردنی زەوی بەسەر جووتیاران دا نەگونجابوو، لە کاتێك دا حکوومەتی میللیی ئازەربایجان پاش بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات، زەویی خاوەن مڵکە گەورەکانی موسادەرە کردو لە نێو جووتیارانی ئازەربایجان دا دابەشی کرد. دیار بوو کە باری کۆمەڵایەتیی جووڵانەوەی ئازەربایجان زۆر پێشکەوتووترو قووڵتر بوو. بەرامبەر بەوە، لە ئازەربایجان چین و توێژە نێونجیەکانی شارەکان قازانجی خۆیان لەباری سیاسیو ئابووریەوە لە مەترسی دا دەدی، چونکە لەو کاتەدا بورژوازیی ئازەربایجان لە هەموو ئابووریی ئێران دا نفووزی پەیدا کردبوو و لە دەسەڵاتی سیاسیی دەوڵەتی مەرکەزییش دا بەشدار بوو. بۆیە باری شۆوێنیزمی ئێرانی لە سەری دا تەئسیری هەبوو. بێجگە لەوە

© www.pdki.org

ورده بۆرژوازی و بورژوازی دەترسان کە حکوومەتی میللی ئازەربایجان لە ئێران جیا بکاتەوەو یان بەبێ ئەم کارەش بیهەوێ نیزامی سۆسیالیستی لە ئازەربایجان دابمەزرێنێ.

هەموو ئەوانە بوون بەهۆی ئەوە کە بەشێکی زۆر لە چین و توێژە نێونجی‌یەکانی شارەکان دژی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان راببوەستن و دژایەتیی لەگەڵ بکەن.

لە حالێك دا لە کوردستان مەسەلە بەم شێوەیە نەبوو. بەڕاستی دەتوانین بڵێین کە خەڵکی کوردستان بە گشتیو خەڵکی شارەکانی کوردستان بەتایبەتی وەك مەهاباد و بۆکان و شنۆ و نەغەدە بە تەواوی پشتیوانی‌یان لە کۆماری خودموختاری کوردستان دەکرد. دەکرێ بە جۆرێکی دیکەش ئەم مەسەلەیە شی بکرێتەوە: چون لە کوردستان گوندەکان لەژێر دەستی ئاغاو سەرۆك عەشیرەتەکان دا بوون، گوندی‌یەکان کە ئەو کاتە قسەکەریان ئاغاکان بوون کەمتر پشتیوانیی خۆیان لە کۆماری کوردستان راستەوخۆ دەردەبڕی. لە حالێك دا چونکە بەرنامەی کۆمەڵایەتیی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان رادیکاڵتر بوو و دەی‌هەویست مەسەلەی زەوی بە قازانجی جووتیاران چارەسەر بکا، خەڵکی گوندەکان پشتیوانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان بوون. بەرامبەر بەوە لەشاری مەهاباد کۆمەڵانی خەڵك بە جیددی لایەنگری کۆماری کوردستان بوون لە کاتێك دا ئەم پشتیوانی‌یە لە شاری تەورێز و شارەکانی دیکەی ئازەربایجان بەم شێوەیە بەرچاو نەدەکەوت. جێگای سەرنج بوو کە لە خۆپیێشاندانەکانی کوردستان دا ئالای کوردستان و لە هی ئازەربایجان دا ئالای سوور هەڵدەکرا.

بەڵام بێجگە لە جیاوازیی سروشتیی ئەم دوو جووڵانەوەیە، پاش پێکهاتنی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان ناکۆکی لەنێوانیان دا پەیدا ببوو. ئەم ناکۆکی‌یانە زیاتر لەسەر ئیدارە کردنی شارەکانی ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاوا، واتە خۆی، سەڵماس، ورمێو میاندواو بوو. هەردوولا دەیانەویست دەسەڵاتی خۆیان لەم چوار شارەو یان دەوروبەری ئەم شارانەدا سەقامگیر بکەن. کۆماری کوردستان و کوردەکان بەگشتی، هەموو ئەم ناوچەیە کە کەوتبووە رۆژئاوای دەریاچەی ورمێ بەکوردستانیان دادەنا کە هەر چوار شاری دەگرتەوە، لەکاتێك دا کاربەدەستانی ئازەربایجان لەم

© www.pdki.org

بڕوایەدابوون کە شارەکانی خۆی، سەڵماس، ورمیٚ‌و میاندواو سەر بە ئازەربایجانن چونکە زۆربەی دانیشتووانی نێو شارەکان ئازەرین. بۆ چارەسەر کردنی ئەم ناکۆکی‌یە کۆماری کوردستان لە ورمیٚ‌و میاندواو نوێنەری هەبوو، بەڵام بە کردەوە هەرچوار شارەکە لەلایەن حکوومەتی میللیی ئازەربایجانەوە ئیدارە دەکران، هەربۆیە لە چەند جیٚ لە دەوروبەری ورمیٚ‌و میاندواو ناکۆکی پێك هات و تەنانەت گەیشتە تێکهەڵچوونیش. چەند جار پێشمەرگەکان فیدایی‌یەکانی ئازەربایجانیان گەمارۆ داو تەنانەت وەدەریان نان. سەرەنجام بەنێوبژی و دەخالەتی نوێنەرانی یەکیەتیی سۆڤیەتی و هەروەها نوێنەرانی مەرکەزی لە مەهاباد و تەورێز پێشگیری لە شەڕوکێشە کرا. بەڵام ئەمە چارەسەر کردنێکی کاتی بوو. چونکە هۆی ناکۆکی‌یەکە لانەبراو تا سەریش ڕێککەوتنێکی تەواو پێك نەهات کە دیاری بکا ئەم چوار شارە بەشێکن لە کۆماریخودموختاری کوردستان یان لە حکوومەتی میللیی ئازەربایجان؟

لە بەهاری ساڵی ١٣٢٥دا لە قونسولخانەی یەکیەتیی سۆڤیەتی لەورمیٚ نوێنەرانی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان کۆبوونەوە بۆ ئەوەی مەسەلەی ئەم شارانە و بەتایبەتی شاری ورمیٚ چارەسەر بکەن، بەڵام چونکە هەردوولا لەسەر هەڵوێستی خۆیان سوور بوون، ئەم دانیشتنەش سوودێکی نەبوو.[٧]

پێشەوا قازییش جارێك لەگەڵ یەك دوو کەس لە کاربەدەستانی کۆماری کوردستان هاتنە ورمیٚ‌و لەویٚ لەگەڵ نوێنەرانی ئازەربایجان کە لە تەورێزەوە هاتبوون پێکەوە دانیشتنیان هەبوو، بەڵام ئەم چاوپێکەوتنەش ئاکامێکی نەبوو. هینەدێك لە مالیکە گەورەو دەوڵەمەندەکانی ئازەریی ورمیٚ چوون بۆ لای پێشەوا قازی‌و پێشنیاریان کرد کە ورمیٚ ببیٚ بە بەشێك لەکۆماری خودموختاری کوردستان، ئەم پێشنیارە لەبەر ئەوە

---

[١] لەم کۆبوونەوەیەدا "زیڕۆ بەهادوری" یەکێك لە سەرۆك عەشیرەتە هەرکی‌یەکان کە پیاوێکی نەخوێندەوار بەڵام زیرەك بوو, کاتێك نوێنەرانی هەردوولا لە ژووری وتوێژ دانیشتبوون, کورسی‌یەکی هەڵگرت و لە نێوەڕاستی ژوورەکەی داناو گوتی ***"جەنابی هاشمۆف (کونسولی سۆڤیەتی لە ورمیٚ) ئێستا کە ئەم ژوورە هی تۆیە دەکریٚ من بێنم کورسی‌یەك لە نێوەڕاستی ئەم ژوورە دابنێم و ئیدیعا بکەم کە ژوورەکە هی‌منە؟"*** مەبەستی ئەوە بوو کە ورمیٚ لەنێوەڕاستی کوردستان دایەو دەوروبەری هەموو کوردن و ناکریٚ بە بەشێك لە ئازەربایجان دابنریٚ. (د)

© www.pdki.org

نەبوو کە کوردیان خۆش دەویست. چونکە ئەوان بەدرێـژایی مێـژوو دژی کـورد بـوون و هەموو وەختێك شووینیزمێکی تایبەتییان بەرامبەر بە کوردەکانی دەوروبەری ورمـێ و شاری ورمێ نیشان دابوو. پێشـەوا قـازی بـە ژیـریو سیاسـەتمەداریی خۆیـەوە زۆر زوو تێگەیشت کە مەبەستی ئەم کەسانە بەڕاستی ئەوەنیە کـە حـەز دەکـەن ورمـێ ببیتـە بەشێك لە کۆماری خودموختاری کوردستان، بەڵکوو مەبەستیان ئەوەیە کە ورمێ لەژێر نفـووزی حکوومـەتی میللیـی ئازەربایجـان رزگـار بکـەن، بـۆ ئـەوە ئیمتیـازە چینایەتییەکانیان وەمەترسـی نەکـەون و زەوییـەکانیان بەسـەر جووتیـاران دا دابـەش نەکرێن.

بەکورتی ئەم داوایەیان لەحوببی عەلی نەبوو، بەڵکوو لە بوغزی موعاویە بـوو. لـەم چاوپێکەوتنەدا پێشەوا قازی دان ئێشانی خـۆی کـرد بـە بیـانوو و وەڵامـی نەدانـەوە، چونکە بەراستی نەدەکرا بگوترێ ورمێ کوردستان نیەو نە دەش کـرا پێشـنیاری ئـەوان قبووڵ بکرێ کە مانای دیفاع لە ئیمتیازەکانی مالیکە گەورەکان و راوەسـتان بەرامبـەر بە جووتیارانی ئازەری بوو. بەم چەشنە هەرچەند ناکۆکی لەسەر شارەکانی ئازەربایجـانی رۆژئاواو جیاوازی سروشتی جووڵانەوەکان هەر لە جێگای خۆیان بوون، بەڵام ئەساس لەو کاتەدا هەر یەکیەتیی دژی پیلانەکانی رێژیمی شاو دەوڵەتی مەرکەزی بوو، بۆیە هـەموو ئەو ناکۆکیو جیاوازییانە لەو وەختەدا لاوەکـی دەهاتنـە بەرچـاو و لـە پلـەی دووهـەم دابـوون، بەڕێوەبـەرانی هـەردوولا بـە حـەق هـەولیان دا کـە رۆژ بـە رۆژ یەکیـەتیی و هاوکاریو هەماهەنگیی خۆیان زیاتر بکەن.

لەبەهاری ساڵی ١٣٢٥دا وتووێژ لەنێوان نوێنەرانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کۆماری کوردستانەوە لە لایەك و دەوڵەتی مەرکەزی لە لایەکی دیکەوە دەستی پێکرد. دیارە ئەم وتووێژە هەم لە تاران و هەم لە تەورێز بەڕێوە دەچوو، بەڵام جێگای سەرنجە کە هەرگیز وتووێژی سیاسی نەکەوتە مەهاباد.

لە ٨ی مانگی بانەمەڕی ١٣٢٥ (٢٨ی ئاوریلی ١٩٤٦) کاتێك کە لەشـکری سـوور خەریك بوو خاکی ئێران بـەجێ بێڵـێ، هەیئـەتی حکوومـەتی میللیـی ئازەربایجـان بـە

© www.pdki.org

سەرۆکایەتیی پیشەوەری بۆ وتوویژ چوو بۆ تاران. هەرچەند ماوەیەکی زۆر لە تاران مایەوە بەلام داخوازەکانی و بەتایبەتی داخوازی پاراستنی هێزی چەکداری ئازەربایجان بەئەمری حەمەرەزاشا لە لایەن دەولەتی مەرکەزیەوە رەد کرایەوە. حەمەحوسێنی سەیفی قازی لەم هەیئەتەدا نوێنەری کۆماری کوردستان بوو، بەلام لە هیچ کام لە وتوویژەکانی ئەسلیدا نە لەگەل قەوام سەرۆك وەزیرو نە لەگەل سادچیکوف بالویزی سۆڤیەتی بەشدار نەبوو.

ئەم وتوویژە دوایی هات بێئەوەی ئاکامێکی بەرچاوی بووبێ. لە ۲۳ی بانەمەڕدا قەوام هەیئەتی ئازەربایجانی تاوانبار کرد کە ئامادە نیە پێشنیارەکانی دەولەتی مەرکەزی قبوول بکا. رۆژێك پاشتر، ۲٤ی بانەمەڕ، پیشەوەری گەڕایەوە تەوریزو رایگەیاند کە دەولەتی مەرکەزی داوای تەسلیم بوونی بێقەیدو شەرت لە ئازەربایجان دەکا.

لە ۲٥ی مانگی جۆزەردان دا، هەیئەتێك بە سەرۆکایەتیی "مظفر فیروز" لە تارانەوە چوو بۆ تەوریز. پاش چەند رۆژ وتوویژ نوێنەرانی دەولەتی مەرکەزیو حکوومەتی میلیی ئازەربایجان لەسەر ئەم بەندانە رێك کەوتن:

ئازەربایجانییەکان رایان گەیاند کە خۆیان وەك حکوومەتی میلیی ئازەربایجان بە بەشێك لە ئێران دەزانن و داواکانیان لە چوارچێوەی ولاتی ئێران دایەو دەولەتی مەرکەزییان دلنیا کرد کە خەیالی جیابوونەوە لە ئێرانیان نیە.

لەم وتوویژانەدا کوردستانیان کرد بە بەشێك لە ئازەربایجان، وای لێهات کە گەلی کورد کە کەمایەتییەك بوو لەنێو ئێران دا، بە پێی ئەم رێککەوتنە بوو بە کەمایەتییەك لەنێو ئازەربایجان داو شەخسییەتی سیاسیی تایبەتیی خۆشی لەدەست دا!

لە کاتێك دا کە حکوومەتی میلیی ئازەربایجان مەشرووعییەتی پەیدا کردبوو یانی تاران تا رادەیەکی زۆر بەرەسمیی ناسیبوو و دوکتور "سەلامولڵای جاوید" وەك ئوستانداری گشتیی ئازەربایجان دیاری کرابوو، لەم پێکهاتنەدا بە هیچ جۆر بەجیا باسی کوردستان نەکرابوو و هەر بە بەشێك لە ئازەربایجان دانرابوو.

© www.pdki.org

زۆر روون بوو کە بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆماری کوردستان نەیان دەتوانی ڕێککەوتنێکی ئەوتۆ پەسند بکەن. چونکە پەسند کردنی ئەم ڕێککەوتنە لە راستیدا خەتێکی سووری بەسەر دامەزرانی کۆماری کوردستان دا دەهێناو تەواوی ئەو کاروکردەوەی لەو ماوەیەدا کرابوو پووچەڵ دەبۆوە. بۆیە لە نیوەی مانگی گەلاوێژی ١٣٢٥ (سەرەتای ئووتی ١٩٤٦)دا پێشەوا قازی لەگەڵ چەند کەس لە بەڕێوەبەرانی کۆماری کوردستان بۆخۆی سەفەری بۆ تاران کرد. ئاکامی ئەو سەفەرە ئەوەبوو کە دەوڵەتی مەرکەزی و شەخسی قەوام پەسندیان کرد کە ئوستانێکی تازە بەناوی کوردستان دیاری بکرێ کە سنووری لە یەکیەتیی سۆڤیەتەوە تا نێوان کرماشان و سنە واتە ناوچەی کامیاران درێژەی هەبێ‌و ئەم ئوستانە لەژێر چاوەدێریی کاربەدەستانی کۆماردا بێ‌و قازی محەمەد بە ئوستانداری گشتی دیاری بکرێ. ناوچەی کرماشان لە چوارچێوەی خاکی ئەم ئوستانە دا نەبوو. بەهیچ جۆر دەوڵەتی مەرکەزی نە ئامادەیی هەبوو و نە دەشی توانی کرماشان کە نەوتی تێدابوو و لە لایەن شیرکەتی نەوتی ئینگلیسەوە دەردەهێنرا بە بەشێك لە کۆماری کوردستان دابنێ. لەلایەکی دیکەوە کرماشان بە ناوچەی نفووزی بریتانیا حیساب دەکراو پێشەوا قازی پیاوێکی واقیع بین بوو و ئەوکاتە نەیدەویست ئینگلیستان بە تەواوی بکا بە دوژمنی کۆماری کوردستان و دەشیزانی کە یەکخستنی ناوچەی کرماشان لەگەڵ بەشەکانی دیکەی کوردستان لەو کاتەدا نەدەگونجا.

قەوام ئەو پێشنیارەی بە رواڵەت قبووڵ کرد، بەڵام زۆر زیرەکانە رایگەیاند کە پێشنیارەکە بە مەرجێك پەسند دەکا کە دوکتور سەلامولا جاویدیش کە ئوستانداری گشتیی ئازەربایجانە دژی رانەوەستێ. ئاشکرایە مەبەستی قەوام لەم کارە حەواڵە کردنی ئەم مەسەلە بوو بۆ دوارۆژو کۆسپ دانان بوو لەسەر ڕێگای جێبەجێبوونی. پاشان بە جوانی دەرکەوت کە لەم ماوەیەدا تەواوی کارەکانی قەوام لەسەر ئەو بناخەیە دانرابوو کە کەسبی وەخت بکا تا ئەو کاتە کەلەشکری سوور بەتەواوی ئێران بەجێبێڵێ‌و

© www.pdki.org

دەوڵەتی مەرکەزی بتوانێ هەل و مەرجی لەبار وەدەست بێنێ‌و ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ داگیرکردنی دووبارەی ئازەربایجان و کوردستان ئامادە بکا.

کاتێك پێشەوا قازی لە تاران گەڕایەوە، شتێکی لەمس کراوی دەست نەکەوتبوو و هیچ چەشنە مەشرووعییەتێك بە کۆماری کوردستان نەدرابوو و تەنیا بەڵێنییەکی پێدرابوو کە ئەویش وەعدەیەکی ناتەواو بوو!

٤ـ جەبهەی شەڕ

کۆماری کوردستان لە یەك سێهەمی کوردستان پێك هاتبوو، کوردستانی جنووبی لە سەقزەوە بەرەو خوارتر تا کرماشان لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی مەرکەزی دابوو. یەکێك لەو مەسەلە هەرە گرینگانە کە بۆ بەڕێوەبەرانی کۆمار لەگۆڕێ دا بوو بڕیاردان لەسەر ئەوە بوو کە ئایا کۆماری کوردستان دەبێ بەشەکانی جنووبی کوردستانیش رزگار بکاو هەموو کوردستان بێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی، یان هەر لە چوارچێوەی تەسکی خۆی دا بمێنێتەوە؟ مەترسیی ئەوەش هەبوو کە دەوڵەتی مەرکەزی لەبوونی خۆی لە ناوچەی سەقزو لەوەی کە هەم لەبانەو هەم لە سەردەشت پادگانی هەبوو، لە کاتی ناسك دا بۆ زەبرلێدانی کۆماری کوردستان کەڵك وەربگرێ.

بەم جۆرە مەسەلەی جەبهەی سەقز و بانە بۆ بەڕێوەبەرانی کۆماری کوردستان مەسەلەیەکی رۆژو گرینگ بوو. هەر لەبەر ئەوەش بوو کە زۆربەی پێشمەرگەکانی کۆماری کوردستان لەو جەبهەیەدا ئامادە کرابوون.[1] بە پێی ئەو ئامارە کەبەدەستەوەیە لە ١٢٧٥٠ پێشمەرگە کە بەهاری ساڵی ١٣٢٥ لەو جەبهەیەدا کۆببوونەوە ١٠٧٥٠کەس کوردی ئێران و سوار بوون و ٢٠٠٠ کەسیش بارزانی و پیادە بوون. چونکە سیاسەتی کۆماری کوردستان بە تەواوی روون نەبوو کە ئایا بەرەو جنووب

---

١)ـ جەبهەیەکیش لە سەردەشت هەبوو و چەند جار پێشمەرگە هێرشی کردو لە پردیش پەڕیەوەو تا نیزیکی پادگان پێشڕەویی کرد. جەبهەیەکی هاوبەشی ئازەربایجان و کوردستانیش لە تکاب هەبوو بەڵام جەبهەی سەرەکی هەر جەبهەی سەقز و بانە بوو. (د)

© www.pdki.org

هێرش دەکا یا نا، ئەرکی ئەم جەبهەیە لە پێشگیری لەهێرشی لەشکری ئێران بەرەو شیمال دا خولاسە ببۆوە. بە کورتی لەم جەبهەیەدا هەموو ئەو هێزە زۆرە حاڵەتی دیفاعیی هەبوو. بەڕاستی ١٢٧٥٠ چەکدار، لەو کاتەدا لەباری چەندییەوە هێزێکی زۆر بوو، بەڵام لەباری چۆنییەوە چەند نوقتە زەعفی گەورە بەرچاو دەکەوت:

١ـ راستە کەبەهێزی پێشمەرگەو هێزی کۆماری کوردستان ناودەبرا، بەڵام هێزێکی عەشیرەتی بوو و فەرماندەری هەموو بەشەکان سەرۆك عەشیرەتەکان بوون کە ئاکامی ئەم تەرکیبە لە دووبارەوە نالەبار بوو:

ئەلف) ئەو هێزانە زیاتر لە ژێر دەسەڵاتی سەرۆك عەشیرەتەکانی خۆیان دا بوون تا لە ژێر دەسەڵاتی ئۆرگانەکانی سەرەوەی کۆماری کوردستان. واتە بە ئەمری سەرۆکی عەشیرەتی خۆیان دەجووڵانەوە نەك بە ئەمری سەرکردایەتیی کۆمار.

ب) دیسیپلینی پێویست لە نێو هێزی چەکداردا بەدی نەدەکرا. سەرەڕای ئەوە عەشیرەتەکان لەنێوخۆشیان دا رقەبەریو بەربەرەکانییان هەبوو و قازانجی عەشیرەت زیاتر لەبەر چاو بوو تا قازانجی گشتیی جووڵانەوە.

٢ـ هەروەك گوترا زۆربەیان بێجگە لە بارزانییەکان سوار بوون، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە لەباری چەك و چۆڵەوە وەزعیان زۆر باش نەبوو، تفەنگی خودکار و تیرباریان زۆر کەم بوو، زۆربەی زۆریان تفەنگی برنویان پێبوو.

٣ـ نوقتەزەعفی دیکە نەبوونی ئامووزیش لە نێو ئەم هێزە چەکدارەدا بوو. بێجگە لە بارزانییەکان کە چەند ساڵ لە عێراق شەڕیان کردبوو و تاقیکردنەوەی شەڕیان پەیدا کردبوو، زۆربەی زۆری ئەو کەسانە کە هاتبوون بۆ جەبهە نە شەڕیان کردبوو و نە ئامووزشێکی ئەوتۆیان دیبوو کە بۆ شەڕ ئامادە بن. هەر بەشێك لەو هێزە گەورەیە ئەفسەرێکی بۆ دیاری کرابوو کە دوو ئەرکی لەسەر شان بوو: یەکەم ئەوەندەی پێی بکرێ هەر لەو جەبهەیەدا ئامووزش بدا بە پێشمەرگەکان و دووهەم هەر لەو کاتەش دا بەرپرسی تەداروکات بوو و پێویست بوو خواردەمەنی و شتی دیکە بۆ هێزی پێشمەرگە لە جەبهە دابین بکا.

© www.pdki.org

بۆ ئەرتەشی ئێران لەو کاتەدا مەسەلەی فەوری گەیاندنی خواردەمەنی و چەك و تەقەمەنی بە دوو پادگانی سەردەشت و بانە بوو کە گەمارۆ درابوون. چونکە ڕێگای سەقز و بانە و سەقزو سەردەشت لە کۆنترۆلی پێشمەرگەی کۆماری کوردستان دا بوون و ئەرتەشی ئێرانیش ئەوکاتە هێزێکی هەوایی ئەوتۆی نەبوو کە بتوانێ خواردەمەنیو تەقەمەنی بە پادگانی سەردەشت و بانە بگەیەنێ، هەوڵی دەدا هەر چۆنێك بێ بە جادە دا ئەم کارە ئەنجام بدا. بۆ ئەم مەبەستە لە ڕۆژی ٤ی بانەمەڕی ساڵی ١٣٢٥ (٢٤ی ئاوریلی ١٩٤٦)دا ستوونێکی ٦٠٠ کەسی وەڕێ کەوت. ئەم ستوونە لە گوندی قاراوا لەگەڵ بارزانییەکان کە لەسەر ڕێگا بوون تووشی شەڕ بوو، لە یەکەم هێرشی خافڵگیرانەدا بارزانییەکان ٢١ سەربازیان کوشت و ١٧ سەربازیان بریندار کردو ٤٠ کەسیشیان لێبەدیل گرتن. باقیی ستوونەکە بەرەو سەقز پاشەکشەی کرد. ئەمە شکستێکی گەورە بوو بۆ ئەرتەشی ئێران و شوێنێکی زۆر باشی لەسەر ورەی هەموو پێشمەرگەکانی جەبهەی سەقزو بانە داناو بەتایبەتی هەستی نەتەوایەتیی زیاتر جووڵاندنەوەو بوو بە هۆی ئەوە کە ناکۆکی نێوان عەشیرەتەکان کەم ببێتەوە.تێك شکانی ئەرتەش لە کوردستان لەنێو ئەرتەشی ئێران و لە تارانیش دا دەنگی دایەوە، هەر لەبەر ئەوە بوو کە پاش ئەو تێك شکانە، ستادی ئەرتەش بڕیاری دا کە سەرلەشکر ڕەزم ئارا وەك فەرماندەر بنێرێ بۆ ناوچەی سەقز.

بەڵام پێش ئەوەی ئەرتەشی ئێران بتوانێ شەڕێکی دیکە بکا هیچ ڕێگای بۆ نەما بێجگە لەوە کە لەگەڵ نوێنەرانی کۆماری کوردستان دابنیشێو وتووێژ بکا. پاش وتووێژێك کە لە شاری سەقز لە ٥ی مانگی جۆزەردانی ١٣٢٥ (٢٦ی مای١٩٤٦)دا کرا، هەردوولا هاتنە سەر ئەوە کە بۆ پێشگیری لە تێکهەڵچوون لە نێوان هێزەکانیان دا ناوچەیەکی بێلایەنی ٤ کیلۆمیتری لە سەقزەوە بەرەو بانەو لە سەقزەوە بەرەو بۆکان پێك بێنن. نوێنەرانی حیزبی دێموکرات موافەقەتیان کرد کە ئەرتەش خواردەمەنی بۆ پادگانی سەردەشت و بانە بنێرێ. بەڵام حەقی ناردنی چەك و تەقەمەنیی نەبێ. هەروەها بۆ ئەوە پێشگیری لە شەڕی دوارۆژیش بکرێو ئەگەر گیروگرفتێك هاتە پێش هەردوولا

© www.pdki.org

بتوانن چارەسەری بکەن، پەسند کرا کە لە سەقزو بانـەو سەردەشـت حیزبـی دێمـوکرات نوێنەری رەسمیی خۆی هەبێ کە لەگەڵ نوێنەرانی لەشکری ئێران لە پێوەندیدا بێ.

بەلام هەروەك چاوەڕوان دەکرا ئەم رێککەوتنە بەڕێوە نەچوو. بەتایبەتی ئەرتەشی شـا خەریك بوو بە هەر شێوەیەك بێ چەك وتەقەمەنییش بە پادگانـەکانی بانـەو سەردەشـت بگەیەنێ. ئەوە بوو کە جارجار هێندێك تێکهەڵچونی چووك لەسەر رێگای سەقز بۆ بانـە یان سەقز بۆ بۆکان پێك دەهات.[1]

رەزم ئارا پاش هاتنی بۆ سەقز هەوڵی دا کـە هێرشـێکی پـان و بـەرین بکاتـە سـەر هێزەکـانی کوردسـتان. پـاش خـۆ ئامـادە کردنێکـی زۆر و حـازرکردنی دوو گـوردانی تۆپخانەو پشتیوانیی هەوایی، لە رۆژی ٢٥ی جۆزەردان (١٥ی ژوئەن)دا هێرشێك کرایـە سـەر بەرزاییـیـەکانی مامەشـا. لـەو شـوێنەدا شـەڕێکی زۆر تونـد کـرا، کـە هـەم بارزانییەکان تێیدا بەشدار بوون و هەم پێشمەگەی دیکە. بەلام ئەرتـەش کـە هێزێکـی زۆری هێنابوو بارزانییەکانی گەمارۆدا کە ژمارەیان کەم بوو، خۆشەوی خـەلیل یـەکێك لە سەرکردە هەرە ئازاکـانی بـارزانی لـەم شـەڕەدا شـەهید بـوو و هێزەکـانی کۆمـاری کوردستان پاشەکشەیان کرد. ئەوە سەرکەوتنێك بـوو بـۆ ئەرتەشـی ئێـران و رەزم ئـارا ویستی لەو سەرکەوتنە هەرچی زیاتر کەڵکی سیاسی وەربگرێ.

ئەوە بوو کە لە ئاخرو ئۆخری مانگی جۆزەردانی ١٣٢٥ دا لە گوندی سـەرای نێـوان بۆکان و سەقز چاوپێکەوتنێك لە نێوان رەزم ئاراو پێشەوا قازی پێـك هـات و بڕیـار درا کە ئەو رێککەوتنەی لە ٥ی جۆزەردان دا ئیمزا کـراوە لـە لایـەن هـەردوو لاوە بـەڕێوە بچێو تەقە وەستاندن لەنێو لەشکری ئێران و هێزەکانی کۆماری کوردسـتانیش درێـژەی هەبێ. مەبەستی رەزم ئـارا وەدەسـت هێنـانی وەخـت و راگرتنـی هێزەکـانی کۆمـاری

١ـ سەرهەنگ (کولونیل) محەممەدی نانەوازادە, یەکێك لە بەکەلك ترین ئەفسەرانی سوپای میللی لە هاتوچۆ لە نێوان سەقزو بانەدا شەهید کرا. وێدەچێ ئەو فڕۆکە ئەرتەشییە کە نانەوازادەی تێدا بوو و لە بانەوە دەچوو بۆ سەقز خرابکاریی تێدا کرابێ, چونکە محەممەدی نانەوازادە لەکەلیخان کەوت و شەهید بوو بەلام فڕۆکەوانەکە بە چەتر خۆی فڕێ دایە خوارێو هیچی لـێنەهات. (د)

© www.pdki.org

کوردستان له حاڵەتی دیفاعی دا بوو بۆ ئەوە ڕێگا نەدا بەرەو جنووب بڕۆن، یان هێرش بکەنە سەر هێزەکانی دەوڵەتی مەرکەزی.

پاش شەڕی مامەشا ئەو هەستە لەنێو هێزی پێشمەرگەدا بەتین تر بوو کە دەبێ هێرشێکی زۆر گەورە بۆ سەر هێزەکانی لەشکری ئێران لە ناوچەی سەقز بکرێ، مەبەستیش ئەوەبوو کە هێزی کۆماری کوردستان ئەوەندە بچێتە پێش کە شاری سنەش ڕزگار بکا. هێزەکانی کوردستان ژمارەیان زۆر و ورەیان بەرز بوو و ئەو ئامادەیی‌یەیان تێدا بەدی دەکرا. چاوەڕوان دەکرا کە ئەگەر بە پێی ئوسوول شەڕ بکەن ئەرتەشی ئێران نەتوانێ پێشیان بگرێ. بەڵام لێرەدا عامیلێکی دیکە دەخالەتی کردو بوو بە کۆسپی سەر ڕێگای پێشڕەویی هێزی کۆماری کوردستان بەرەو جنووب.

ڕۆژی ۳۰ی جۆزەردانی ۱۳۲۵ (۲۰ی ژوئەنی ۱۹٤٦) هاشمۆف قونسولی سۆڤیەتی له ورمێ، چوو بۆ لای پێشەوا قازی و له گوندی سەرا چاوی پێ‌کەوت. داوای هاشمۆف ئەوە بوو کە هێزی کۆماری کوردستان هێرش نەکاتە سەر ئەرتەشی ئێران، چونکە ڕەنگە شەڕێکی گەورە ساز ببێ کە یەکیەتیی سۆڤیەتی پێی‌باش نیەو ناش توانێ هیچ یارمەتی‌یەکی نیزامی بە کۆماری کوردستان بکا. پێشەوا قازی و بەڕێوەبەرانی دیکەی حیزبی دێموکرات پێویست بوو وەزعی کوردستان و سەرانسەری ئێران لێك بدەنەوە. لە لایەکەوە لەشکری سوور ئێرانی بەجێ هێشتبوو و ڕێککەوتننامەی "مظفر فیروز– پیشەوری" له تەورێز ئیمزا کرابوو. لە لایەکی دیکەشەوە دەوڵەتی ئێران و یەکیەتیی سۆڤیەتی ڕێککەوتننامەی دانانی شیرکەتی تێکەڵاوی نەوتیان پەسند کردبوو. پاش لێکدانەوەی هەموو ئەم عامیلانە، پێشەوا هاتە سەر ئەو بڕوایە کە هێرش کردن بۆ سەر ئەرتەشی ئێران موناسیب نیەو ڕەنگە لەسەر پێوەندی‌یەکانی کۆماری کوردستان و یەکیەتیی سۆڤیەتی ئاسەواری زۆر نالەبار دابنێ. ئەمە بڕیارێك بوو کە شوێنی خستە سەر چارەنووسی کۆماری کوردستانیش. کۆماری کوردستان تا سەر هەر لەو چوارچێوە تەسکەدا مایەوە کە لە سەرەتاوە تێی‌دا جێگیر ببوو، واتە کۆمارێك کە تەنیا لە یەك سێهەمی کوردستانی ئێران دا دەسەڵاتی هەبوو.

© www.pdki.org

٥ـ ئاشبەتاڵ

لەو کاتەدا لە تاران مانۆڕەکانی سەرۆك وەزیر قەوام هەر بەردەوام بوو. قەوام کە مەبەستی کەسبی وەخت بوو وای نیشان دەدا کە ئامانجی یەکخستن و پێکهێنانی بەرەیەکی پان و بەرین لە هەموو هێزە نیشتمانی و دێموکراتییەکان لە ئێران دایە. پاش ئیمزا کردنی رێککەوتننامە لە نێوان حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و دەوڵەتی مەرکەزی دا قەوام هێندێك کاری دیکەشی کرد بۆ ئەوەی سەرنجی هێزە دێموکراتیو چەپەکانی ئەوکاتە بۆ لای خۆی رابکێشێ. رۆژی ١١ی گەلاوێژی ساڵی ١٣٢٥ (٢ی ئووتی ١٩٤٦) سێ کەس لە بەرێوەبەرانی حیزبی توودەی ئێران بوون بە وەزیری کابینەی قەوام: ئیرەج ئەسکەندەری وەزیری پیشەو هونەر، دوکتور فیرووزی کەشاوەرز وەزیری فەرهەنگ و مورتەزا یەزدی وەزیری لەش ساغی. بەم جۆرە قەوام دەیهەویست وا بنوێنێ کە ئامادەیە حیزبی توودەش لە دەسەڵات دا بەشدار بکاو حکوومەتێکی گەلیو دێموکراتی پێك بێنێ کە لەو کاتەدا بەراستی دەکرا ببێ بە نوێنەری ویستی کۆمەلانی خەڵکی سەرانسەری ئێران. چونکە هەروەها کە پێشتر گوتمان جوولانەوەی میللی ـ دێموکراتی نەك هەر لە ئازەربایجان و کوردستان بەڵکوو لە سەرانسەری ئێران دا زۆر پەرەی گرتبوو و ببوو بە هێزێکی زۆر گەورە کە دەکرا بلێین لەهەموو هێزە سیاسییەکانی ئێران بەتواناترە. قەوام دیسان زۆر زیرەکانە وایدەنواند کە لەسەر ئەو کارانە واتە هێنانی وەزیرەکانی توودەیی بۆ نێو کابینە، رێککەوتن لەگەڵ ئازەربایجان و هێندێك کاروکردەوەی دیکە کە باری دێموکراتییان هەبوو، لەگەڵ حەمەرەزاشا ناکۆکییان لەنێودا هەیە. ئەوکاتە بەرێوەبەریی حیزبی توودەو تەنانەت فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانیش وای نیشان دەدا کە بەڕاستی قەوام بەرەو دێموکراتیزەکردنی ئێران دەڕواو رۆژێك دێ کە شا لابەرێو ئێران بکا بە جەمهوورییەکی دێموکراتی. راستی ئەوەبوو کە رەنگە لە هەڵبژاردنی تاکتیك و لە شێوەی کاردا ناکۆکییەك لە نێوان قەوام و شادا هەبووبێ، بەڵام هەرچی قەوام دەیکرد نەك هەر پەسندی شا بەڵکوو

© www.pdki.org

به پەسندی ئەمریکا و ئینگلیسیش بوو. ئەوەی قەوام دەیکرد نەخشەیەك بوو کە پێشتر داڕێژرابوو و ئامانجی کز کردن و لەنێوبردنی جووڵانەوەی دێموکراتیی گەلانی ئێران بـوو. مەسەلەکە تەنیا ئەوە بوو کە قەوام لە دەرفەتی لەبار دەگەڕا بۆ ئەوە زەبـری یـەکجاریی خۆی بوەشێنێ.

بەڕاستیش هەر وای لـێهات، قەوام لە ڕۆژی ٨ی مـانگی پووشـپەڕی ١٣٢٥ (٢٩ی ژوئەنی١٩٤٦)دا حیزبی دەوڵەتیی خۆی بەناوی حیزبی دیموکراتی ئێران دامەزراند. ئـەم حیزبە بە ڕواڵەت دەبوو ببـێ بـە هاوپـەیمانی حیزبـە دێمـوکراتیو چـەپییەکان کـە لـە جەبهەی پێشکەوتنخوازدا کۆببوونـەوە. بـەڵام بـەکردەوە بـۆ بەربـەرەکانی لەگـەڵ ئـەم حیزبانەو بەتایبەتی لەگەڵ حیزبی توودە پێـك هـاتبوو. مەسـەلەی هەڵبـژاردن بـوو بـە بیانوویەك بۆ سەرۆك وەزیر قەوام تا داوا بکا کە بـۆ دابـین کردنـی ئـازادیی هەڵبـژاردن لەشکری ئێران بچێ بۆ ئازەربایجان و کوردسـتان. بـەبڕوای قـەوام بـەبێ جـێگیر بـوونی ئەرتەشی ئێران لەم دوو ناوچەیە هەڵبژاردن بە ئازادی ئەنجام نەدەدرا.[1]

ئەوە یەکەم نیشانەی گۆڕانی سیاسەتی قەوام بوو. هـەر پێشـتریش ئەگـەر کەسـێکی شارەزا بەوردی سەیری ڕەوتی ڕووداوەکانی کردبا هێندێك دیاردەی دیکـەی نیـازخراپیی قـەوامی بەرچـاو دەکـەوت. ڕێککەتننامـەی فیروزـــ پیشـەوری لـە لایـەن دەوڵـەتی مەرکەزییەوە پەسند نەکراو سەرپۆشی لەسەر دانـرا. بێجگـە لـەوە دوو ڕۆژ پـاش ئـەم ڕێککەوتنە واتە لە ئاخری مـانگی جـۆزەردانی ١٣٢٥دا کەسـانێك کـە هـەر ئاشـکرا نەبوون کێن! بەناوی ئەنجومەنی ئەیالەتی خوزستانەوە داوای هەموو ئەو مافانەیان کـرد کە بە ئازەربایجان قەول درابوون. زۆری پێنەچوو بە هان دانی شیرکەتی نەوتی ئینگلـیس یەکیەتیی عەشیرەتەکانی خوزستان پێك هات و ئەو داوایەی دووپات کردەوە.

لە ٢٣ی خەرمانانی ١٣٢٥ (١٤ی سێپتامبری١٩٤٦)دا عەشیرەتی قەشـقاییو بـۆیر ئەحمەد بە هان دانی شەخسی قەوام لە ئوستانی فارس ڕاپەڕین و دەستیان کرد بە چـەك

١ـ جۆرج ئالەن باڵیۆزی ئەمریکا لە تاران بەم شێوەیە پشتیوانیی خۆی لە قەوام دەربڕی:*"ئەوە کە دەوڵەتی ئێران رایگەیاندوە کە دەیهەوێ هێزی ئەمنییەتی بۆ هەموو بەشەکانی ئێران بنێرێ... بڕیارێکی بەتەواوی تەبیعیو بەجێیە"*.

© www.pdki.org

کردنی هێــزە چــەکدارەکانی دەوڵــەتی مەرکــەزی و هێــرش بــردن بــۆ ســەر ڕێکخــراوە کرێکاری‌یەکان و حیزبی توودەو داوایان ئــەوەبوو کــەوەزیرە توودەیی‌یــەکان لــە کابینــە دەربکرێن و بە ئوستانی فارسیش خودموختاری بدرێ.

هەرچەند لــە تــاران بەڕێوەبــەرانی ڕەسمیــی دەوڵــەتی بزووتنــەوەی قەشــقایی‌یەکانیان مەحکووم کرد، بەڵام بە کردەوە لەشکری ئێران بۆ سەرکوت کردنی ئەم ڕاپەڕینە هیچــی نەکرد. مەبەست لەو هەموو هەراو هۆریایە ئــەوەبوو کــە قــەوام بــۆ ســەرکوت کردنــی جووڵانەوەی ئازەربایجان و کوردستان دەستی ئاوەڵەبێ.

بەرەبــەرە دەرکــەوت کــە قــەوام لــە بــەڕێوەبردنی ئــەم سیاســەتە دا زۆر شــێلگیرە، بەشێوەیەك کە لە ڕۆژەکانی ئاخری مانگی خەزەڵوەردا لەشکری بەرەو زەنجان بەڕێ کردو بیانووی ئەوەبوو کە زەنجان بەشێك لە ئوستانی ئازەربایجان نیە. بە تەواوی روون بوو کــە گرتنی زەنجان سەرەتایەکە بۆ ناردنی لەشکر بۆ بەشەکانی دیکەی ئازەربایجان و هەروەها کوردستان. بەم شێوەیە قەوام دەری خست کــە لــە مــانۆڕدان و خــەڵك بــە فریــوبردن دا مامۆستایەکی کەم وێنەیە. لە گاڵتەکانی مێژوو ئەوەبوو کە قەوام لەو کاتەدا بــەردەوام دووپاتی دەکردەوە کە: پێداویستیی بە پەیڕەوی کردن لە مەکتەبــەکانی خــەڵك فریــودان نیە.[1]

شەو درەنگانی‌یەکی سەرماوەز یەکەم بەشەکانی لەشکری ئێــران گەیشــتنە زەنجــان و ڕۆژی ۲ی سەرماوەز زەنجان بە تەواوی کەوتە دەســتی دەوڵــەتی مەرکــەزیو هێزەکــانی چەکداری فیدایی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان کە لە زەنجان جــێگیر بــوون چــووکترین بەربەرەکانی‌یان لە خۆیان نیشان نەدا. گرتنی زەنجان بەو هاسانی‌یە هەم لــەباری نیزامــی و هەم لــەباری سیاســیو تەنانــەت مەعنەوییشــەوە شکســتێکی گــەورەی حکوومــەتی میللیی ئازەربایجان بوو. چونکە هەر لێرەڕا ئەسڵێك یا تیئۆری‌یەك داهێنــراو ســەرکەوت کە بریتی بوو لە زاڵبوونی بیری ئاشبەتاڵ یان شکست خوازی.

---

[1] ـ *"از پیروی مکتب های دماگوژی بی‌نیاز است"*

© www.pdki.org

گرتنی شاری زەنجان بێشەڕو تێکهەڵچوون، لەشکری شای هار کردو هانیدا کە هەرچی زووتر هەموو ئازەربایجان داگیر بکا. لە لایەکی دیکەشەوە ورەی فیدایییەکان واتە هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجانی بەتەواوی هێنایە خوارێ و هەستی بەرهەڵست و بەربەرکانیی لەوان دا مراند. لە پاشان زەنجان بوو بەبنکەی هێرش بۆ سەر هەموو ئازەربایجان و دەوڵەتی قەوام توانی لە زەنجان را هێزی خۆی هەم بۆ لای کوردستان و هەم بۆ لای تەورێز بنێرێ. گرتنی زەنجان هەروەها نوختە زەعفەکانی حکوومەتی میللیی دەرخست و بەتایبەتی نیشانیدا کە لەنێو شارەکان دا چین وتوێژە نێونجییەکان دڵخۆشییەکی ئەوتۆیان لە حکوومەتی میللیی ئازەربایجان نیەو بەمە ڕێژیمی شا زیاتر هیوای پەیدا کرد کە بەهاسانی دەتوانێ تەواوی ئازەربایجان داگیر بکا. بەکورتی گرتنی زەنجان بەو هاسانییە ئاشبەتاڵی تەواو بوو و بە شکستێکی گەورە بۆ حکوومەتی میللیی ئازەربایجان هاتە بەرچاو و ڕێگای بۆ پێشڕەویی لەشکری کۆنەپەرست بەرەو تەورێز خۆش کرد.

بەپێچەوانەی ئەوە کە هێندێك کەس ئیددیعایان دەکرد یا ئێستاش ئیددیعا دەکەن، لەباری هێزی نیزامییەوە دەوڵەتی ئێران توانایەکی زۆری نەبوو. ژمارەی تەواوی ئەو لەشکرەی کە نێردرا بۆ ئازەربایجان لە ۲۰/۰۰۰ کەس تێنەدەپەڕی، کە لەوانە ۳۰۰۰ کەسیان بەقەولی ئەوکاتە چریك و یا بە قەولی ئێستا جاش بوون. هەموو ئەو لەشکرە ۳۰ تانکیان پێبوو، هێندێك تۆپیان هەبوو، چەند تەیارەی کۆنیان پێبوو کە لە جەبهەدا کاریگەر نەبوون و زیاتر باری خۆپێشاندانیان هەبوو.[1] بەرامبەر بەوە ئازەربایجان خۆی زیاتر لە ۱۸/۰۰۰ فیدایی تەنیا لە جەبهەدا هەبوو کە هێزێکی ڕێك و پێك بوو، و چەکی باشیشیان پێبوو. ڕاستە خاوەنی چەکی قورس وەك تۆپ و تانك نەبوون، بەڵام لەباری دیکەوە زۆر تەیار بوون. لەسەر ڕێگای لەشکری شا بۆ تەورێز زۆر جێگای سەخت وەك "قافلانکۆ" هەبوون کە دەکرا بەربەرەکانییان تێدا بکرێ. بەڵام وا دیار بوو

١ـ ستادی ئەرتەشی ئێران بۆ شەڕی ئازەربایجان و کوردستان ٧ تەیارەی هاینەو ٢ تەیارەی تایگرمووسی تەرخان کردبوو. ن.پسیان: از مهاباد خونین.ل.٦٤

© www.pdki.org

لاوازیی سیاسیی بەڕێوەبەریی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و نارەزامەندیی یەکیەتیی سۆڤیەتی لە ساز بوونی شەڕێکی توند لەنێوان ئازەربایجان و دەوڵەتی مەرکەزیداو هەروەها دژایەتیی زۆر لە خەڵکی ئازەربایجان کە چین و توێژەکانی نێونجیی شارەکانی ئازەربایجانی دەگرتەوە لەگەڵ حکوومەتی میللی، بوون بەهۆی ئەوە کە تەنیا بەربەرەکانییەکی کەم لە ناوچەی "قافلانکۆ" بکرێ. ئەم بەربەرەکانییەش زۆر زوو شکستی خواردو لەشکری ئێران بەرەو تەورێز وەڕێ کەوت. نەك تا تەورێز چووکترین بەربەرەکانییەك لەگەڵ ئەم لەشکرە نەکرا، بەڵکوو پێش ئەوەی هێزی دەوڵەتی مەرکەزی بگاتە تەورێز، لە ٢٠ی مانگی سەرماوەزی ١٣٢٥ (١١ی دیسامبری١٩٤٦)دا کاربەدەستانی فیرقەش ئاشبەتاڵیان کردو بەرەسمی تەسلیم بوونی خۆیان راگەیاندو زۆریشیان هەڵاتن بۆ یەکیەتیی سۆڤیەتی. جێگای سەرنجە کە کاتێك قەوام رایگەیاند کە دەیهەوێ لەشکر بنێرێتە ئازەربایجان، بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان بڕیاری بەربەرەکانییان داو تا چەند رۆژ پێش گەیشتنی لەشکری شا دروشمیان ***"ئولدی وار، دوندی یوخدی"*** واتە "مردن هەیە گەڕانەوە نیە" بوو. بەڵام مێژوو نیشانی دا کە ئەو دروشمە بە کردەوە کرا بە دووبەش: بەشی بەڕێوەبەران هەڵاتن بوو و بەشی کۆمەڵانی خەڵکیش مانەوەو مردن.

وا دەردەکەوێ نوێنەرانی سۆڤیەتییش لە ئێران لەسەر هەڵوێستی ئازەربایجان بەرامبەر بە دەوڵەتی مەرکەزی بیروڕای جیاوازیان هەبوو. هەرچی باقرۆف بوو زۆری مەتڵەب بوو کە خەڵکی ئازەربایجان پێشی هاتنی لەشکری ئێران بگرێ‌و حکوومەتی میللیی خۆی بپارێزێ. هەرچی سادچیکۆف بالیۆزی سۆڤیەتی لە تارانیش بوو کە راستەوخۆ ئامۆژگاریی لەخودی مۆلۆتۆف و ستالین لە مۆسکۆ وەردەگرت پاش ئەوە لەگەڵ قەوام رێککەوتننامەی نەوتی شیمالی ئیمزا کرد، مان و نەمانی دەسەڵاتی پیشەوەریی زۆر پێ‌گرینگ نەبوو.

رۆژی ٢١ی سەرماوەزی ١٣٢٥ (١٢ی دیسامبری ١٩٤٦) واتە راست ساڵێك پاش پێکهاتنی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی گەیشتە شاری

© www.pdki.org

تەورێز. پێش گەیشتنی لەشکری شا دەسەڵات لەو شارەدا کەوتبووە دەست ئەو کەسانە کە دوژمنی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان بوون. بۆیە نەك هەر چووکترین بەربەرەکانی‌یەك دژی ئەرتەشی‌یەکان نەکرا، بەڵکوو تا گەیشتنی ئەوان بە سەدان کەس لە بەرپرسانی فیرقە ئێعدام کران.

بەم چەشنە ژیانی یەك ساڵەی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان کۆتایی هات و ئەم کۆتایی هاتنە بەشێوەیەك بوو کە تەئسیری سیاسیو مەعنەویی زۆر خراپی هەم لەسەر ئەو نەسلەی کە لە جووڵانەوەی دێموکراتیی ئازەربایجان دا بەشدار بوو و هەم لەسەر نەسلەکانی داهاتوو بەجێ هێشت.

چونکە بەراستی ئەم شکستە ئاشبەتاڵێکی تەواو و بۆ خەڵکی سادەی ئازەربایجان پێش بینی نەکراو بوو، و نیشانی دا کە بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان ئەو ئیعتیبارو لێزانیو شۆرشگێری‌یەیان نەبوو کە ئەگەر نەیان دەتوانی بەرامبەر بە لەشکری شا رابوەستن و بەربەرەکانی بکەن هەر نەبێ دەیان توانی پاشەکشەی رێك و پێك بکەن و رێگا نەدەن کە بەم شێوەیە ئەندام و کادرەکانی فیرقە قەڵاچۆ بکرێن. بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموکرات ئازەربایجانیان بەجێ هێشت، بەبێ ئەوەی بە وەخت بڕیاری ئاشبەتاڵ بە کادرە سیاسیو نیزامی‌یەکانی فیرقەو حکوومەتی میللی رابگەیەنن. بۆیە زۆر لەوانە کەوتنە دەستی کۆنەپەرستان و بە چەشنێکی دڕندانە کوژران و زۆریشیان دارونەداریان بە تاڵان چوو.

ئەوە ئەو ئازادی‌یە بوو کە قەوام بۆ دابین کردنی هەڵبژاردنی رێك و پێك بۆ مەجلیس بە پێویستی دەزانی!

پاش گرتنی شاری تەورێز، شارەکانی ئازەربایجان یەك لە دوای یەك کەوتنە دەستی دەوڵەتی مەرکەزی. هەموو جارێ بە ئەنقەست لەشکر خۆی دەگنخاندو چەند رۆژێك درەنگتر دەگەیشتە ئەو شارانە بۆ ئەوە باندە کۆنەپەرستەکان بێدادگایی کردن هەزاران کەس لە ئەندامان و لایەنگرانی فیرقەی دێموکرات بکوژن. بە پێی ئامارێکی ناتەواو لە ماوەی هەفتەیەك دا لە ٢١ی سەرماوەزەوە تا ٢٧ی سەرماوەز (١٢ـ١٨ی دیسامبر)

© www.pdki.org

نیزیك به ۱۵/۰۰۰ کەس لە شارو گوندەکانی ئازەربایجان لە لایەن کۆنەپەرستانەوە کوژران و "پاکسازی کران".

٦ـ دوارۆژەکانی کۆماری کوردستان

لە مانگی سەرماوەزی ۱۳۲٥دا لە مەهاباد هەست بەوە دەکرا کە مەترسی نیزیکە. هەر لەبەر ئەوەش رۆژی ١٤ی سەرماوەز (٥ی دیسامبر) لەسەر پێشنیاری پێشەوا قازی شوورای شەڕ بە بەشداریی ۱۰ کەس و سەرۆکایەتیی خودی پێشەوا پێك هات و لەوێدا بڕیاری بەربەرەکانی کردن بەرامبەر بە ئەرتەشی دەوڵەتی مەرکەزی درا.

رۆژێك پاشتر کەخەڵك بۆ مزگەوتی هەباس ئاغا بانگ کرابوو بۆ ئەوەی لەسەر ئەم مەسەلەیە بڕیار بدرێ، هەم خودی پێشەواو هەم سەدری قازیو هەم زۆر کەسی دیکە نەزەریان ئەوەبوو کە دەبێ لە هاتنی لەشکری شا پێشگیری بکرێ. سەدری قازی گوتی:*" دەوڵەتی مەرکەزی توانای ئەوەی نیە لە دوو جەبهەی ئازەربایجان و کوردستان دا شەڕ بکا. من نیزیکەی سێ ساڵ لەتاران بووم و لە وەرەی سەربازان و دەرەجەداران و ئەفسەران ئاگادارم. دەوڵەت لە سەقزو سەردەشت و تکاو هێزێکی نیەو ئێمە بە یارمەتیی فیداییەیە دێموکراتەکان بە چاکی دەتوانین هێزی دەوڵەتی مەرکەزی تەفرو تونا بکەین. لە رابردوودا دەستەیەك لە عەشیرەت دەیان توانی ماوەیەکی زۆر بەرامبەر بە هێزی دەوڵەتی رابوەستن و خۆڕاگرن، ئێستا ئێوە لەوان کەمتر نین، نابێ بترسێن، دەبێ خەبات بکەن"*.[1]

بەڵام لەنێو خەڵکی شاردا هێندێك کەس وەك مەلا عەبدوڵڵای مودەڕریسی و مەلا حوسێنی مەجدی قسەیان کردو گوتیان کە بەربەرەکانی کردن بێسوودەو بەم جۆرە بیری ئاشبەتالیان لەنێو خەڵك دا بڵاو کردەوە. هێندێك لە سەرۆك عەشیرەتەکانیش بەتایبەتی مەنگوڕو مامەش کەچاوەڕوانی هەلێکی ئەوتۆ بوون، زۆر زوو زەعف و خیانەتی خۆیان

١ـ ن. پسیان. از مهاباد خونین...... ل ١٧٣

© www.pdki.org

نواندو پشتیان لەکۆماری کوردستان کردو خۆیان بۆ ئــەوە ئامــادە کــرد کــە لــە یەکــەم دەرفەت دا هاوکاریی دەوڵەتی مەرکەزی بکەن.

لەپاش ئەوە کە تەورێز گیراو لەشکری کۆنەپەرست شارەکانی ئازەربایجانی خستە ژێــر دەسەڵاتی خۆی، سەرتیپ هومایوونی کە لە لایەن ستادی لەشکرەوە پێی ئەســپێردرابوو کوردستان داگیر بکا گەیشتە شاری میاندواو.

لە ٢٣ی سەرماوەزدا هیندێك کەس لە پیاوە ناسراوەکانی مەهاباد بەتایبەتی ئەوانــە کە دژی کۆماری کوردستان بوون لەگەڵ چەند سەرۆك عەشــیرەتێك چــوون بــۆ پێشــوازی لەشکرو وەفاداریی خۆیان لە لایەن شاری مەهابادەوە بە سەرتیپ هومایوونی راگەیانــد. لەنێو ئەوانەدا میرزا رەحمەتی شافعی، شێخ حەسەنی شەمسی بورهــان و عــەلی ئاغــای ئیلخانیزادە بەرچاو دەکەوتن. بەڵام خەڵکی شاری مەهاباد هــەر چــاوەڕوانی ئــەوەبوون بزانن پێشەوا قازی چۆن بڕیار دەدا. گومانی تێدا نیەکــە پێشــەوا بڕیــارێکی مێــژوویی لەپێش بوو. بۆ بڕیاردان پێویست بوو پێشەوا هەم وەزعی نێوخۆی کوردســتان و وەزعــی گشتیی ئێران و هەم هەل و مەرجی نێونەتەوەیی بخاتە بەرچــاو. هــەروەك پێشــتر گــوترا ماوەیەك بوو بۆ پێشەوا قازی دەرکەوتبوو کە نابێ چاوەڕوانی پشتیوانییەکی نیزامی لە لایەن یەکیەتیی سۆڤیەتییەوە بێ. هەروەها ئاشبەتاڵی بەرێوەبەرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لەتەورێز پێی سەلماند کە ئازەربایجان رۆیشتوەو تێك شکاوە، بێگومــان ئــەوە تەئسیری دەکردە سەر هەموو بڕیاردانێك لە مەهاباد. لەلایەکی دیکەوە لــە بەشــەکانی دیکەی ئێران بێجگە لە ئازەربایجان و کوردستان کۆنەپەرستی هێرشێکی تونــدی بۆســەر رێکخراوە دێموکراتییەکان هێنابوو و بەتایبــەتی دەســتی بــە ســەرکوتکردنــی حیزبــی توودەی ئێران کردبوو.

رۆژی ١٢ی سەرماوەزی ١٣٢٥(٣ی دیسامبری ١٩٤٦) رێکخراوی حیزبی توودە لــە "زیراب"ی مازەندەران بزووتنەوەیەکی چەکدارانەی دەست پێکرد. هەرچــەند لەمێــژبوو حیزبی توودە لەم ناوچەیەدا خۆی بــۆ خــەباتی چــەکدارانە ئامــادە دەکــرد، بــەڵام ئــەو

© www.pdki.org

بزووتنەوەیە هەر لە نوتفەدا تووشی شکست بوو و بە هێرشی ئەرتەش و پۆلیس لەنێو چوو.

رۆژی ٢٢ی سەرماوەز (١٣ی دیسامبر) کلوبەکانی حیزبی توودە لە تاران داگیر کران و بەشێك لە بەڕێوەبەرانی حیزبی توودە هەڵاتن بۆ دەرەوەی وڵات. وەزعێکی زۆر سەیر پێك هاتبوو، بەڕێوەبەرانی حیزبی توودە لە تاران هەموو فیشاری دەوڵەتی مەرکەزییان تەحەممول دەکرد بە هیوای ئەوە کە ئازەربایجان و کوردستان هێرشی دەوڵەتی مەرکەزی تێك دەشکێنن و دەرەتان بۆ حیزبی توودە پێك دێ کەلە بەشەکانی دیکەی ئێران دا جارێکی دیکە سەر هەڵێنێتەوە، بەڵام هەر لەو کاتەدا بەڕێوەبەرانی ئازەربایجان و کوردستانیش بە هیوای ئەوەبوون کە حیزبی توودە لە بەشەکانی دیکەی ئێران کارێکی وا بکا کە هێزە دێموکراتی‌یەکان دژی دەوڵەتی مەرکەزی راپەڕن و رێگا نەدەن بەو هاسانی‌یە هێرشی نیزامی بکاتە سەر ئازەربایجان و کوردستان.

بە کورتی پێشەوا قازی هیچ هیوایەکی بە تێکۆشان یا یارمەتیی هێزە دێموکراتی‌یەکانی ئێران نەمابوو، ئەو جەبهەیەش کە لە نێوان رێکخراوە دێموکراتی‌یەکانی وەك حیزبی توودەو حیزبی ئێران و حیزبەکانی دیکەدا پێك هاتبوو، دەرکەوت کە نە بەرنامەیەکی عەمەلیی هەبوو و نە لە هەل و مەرجی سەرماوەزی ساڵی ١٣٢٥دا کە ئەم حیزبانە ورەیان بەردابوو و رێکخراوەکانیان لێك پچڕابوون، چووکترین ئیمکانی جووڵانەوەی هاوبەشیان هەبوو تا بتوانن یارمەتی بە کۆماری کوردستان بگەیەنن. وەزعی نێوخۆی کۆماری کوردستانیش ئاڵۆز بوو. سەرۆك عەشیرەتەکان کە زۆربەی هێزی پێشمەرگە لە ژێر دەسەڵاتی ئەوان دابوو بەرەبەرە کۆماری کوردستانیان بەجێ هێشت، هەروەها هێندێك لە دەوڵەمەندەکان و مەلاکانی شاری مەهاباد بە پێشوازی سەرتیپ هومایوونی‌یەوە چوون. نە بەڕێوەبەری‌یەکی شۆڕشگێر هەبوو، نە کادری ئەوتۆ کە بتوانن بەرهەڵستەکە رێك خەن و نە تەشکیلاتێکی بە دیسیپلینی ئەوتۆ هەبوو کە لەو هەل و مەرجە ناسکەدا ئامادەبێ لەژێر چاوەدێریی بەڕێوەبەریی حیزب دا تێبکۆشێ و فیداکاری بکا. لەبەر هەموو ئەم

© www.pdki.org

هۆیانە پێشەوا قازی هاتبووە سەر ئەو بڕوایە کە کۆماری کوردستان توانای بەربەرەکانی بەرامبەر بە دەوڵەتی مەرکەزیی نیە، بۆیە تەنیا مەبەستێك کە پێشەوا پەرۆشی بوو رزگار کردنی خەڵکی مەهابادو هەموو دانیشتووانی کۆماری کوردستان لە کوشت و کوشتار بوو.

پێشەوا قازی بەتاقیکردنەوە دەیزانی کە نابێ هیچ گومانێکی سەبارەت بە نیازخراپیی ڕێژیمی کۆنەپەرستی تاران هەبێ. بەڵام چونکە خۆی بەرامبەر بە خەڵك بە بەرپرس دەزانی دەیهەویست وەزعێکی وا پێك بێ کە خەڵکی کوردستان تووشی دەربەدەریو ماڵوێرانی و کوشتار نەبن.

ڕۆژی **٢٣**ی سەرماوەز زۆر لە بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات چوون بۆ ماڵی پێشەوا قازی، بۆ ئەوەی پێکەوە دوابڕیاری خۆیان بدەن. ڕاستی ئەوەیە کە ئیدی بڕیار درابوو کە بەرامبەر بە لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی بەربەرەکانی نەکرێ. ئێستا پێویست بوو بەڕێوەبەران وەزعی خۆیان روون کەنەوەو ئەو وڵاتەی کە پەنای بۆ دەبەن دیاری بکەن. ئایا بچنە یەکیەتیی سۆڤیەتی یان عێراق؟ پێشەوا قازی بڕیاری خۆبەدەستەوەنەدانی بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی بە باش زانی، بەڵام پێی گوتن ئێوە بڕۆن، من لەگەڵ خەڵکی مەهاباد دەمێنمەوە. هەروەها ڕۆژی **٢٥**ی سەرماوەز مەلا مستەفا بارزانی بۆ دوا جار چاوی بە پێشەوا قازی کەوت و داوای لێکرد کە لەگەڵ بارزانییەکان بچێو ئامادەیی بارزانییەکانی نیشان دا بۆ ئەوە کە لەژێر ئەمری پێشەوادا بن. بەڵام پێشەوا قازی وەڵامەکەی هەر ئەوەبوو کە گوتی: ***"دەزانم ژیانم دەکەوێتە مەترسییەوە بەڵام قەیدی نیە، خەڵك بەجێ ناهێڵم!"*** [1]

بەم جۆرە ڕۆژی **٢٦**ی سەرماوەز (١٧ی دیسامبر) واتە ڕاست ساڵێك پاش ئەوەی پاش چەك کردنی شارەبانیی مەهاباد خەڵك خۆی دەسەڵاتی سیاسیی بەدەستەوە گرتبوو، لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی هات بۆ مەهابادو شاری داگیر کرد. چونکە

١ـ لە ئاکامی لێکدانەوەی ئەو هەل و مەرجە نالەبارەدا بوو کە قازی محەممەد تووشی هەڵەیەکی مێژوویی بوو. ڕۆژی **٢٥**ی سەرماوەز لەگەڵ حاجی بابەشێخ و سەیفی قازی بە پیری سەرتیپ هومایوونییەوە چوو بۆ میاندواو. (د)

© www.pdki.org

زۆربەی زۆری خەڵکی مەهاباد وەك شارەکانی بۆکان و شنۆ و نەغەدە لایەنگری کۆماری کوردستان بوون، پێش گەیشتنی لەشکری کۆنەپەرست هیچ کەس دژی بەرپێوەبەرانی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان کارێکی ناڕەوای نەکرد.

بە هاتنی لەشکری شا لە رۆژی ٢٦ی سەرماوەزدا کۆماری کوردستان تێك شکاو کۆتایی بە تەمەنە کورتەکەی هات. تا رۆژی ٣٠ی سەرماوەزی ١٣٢٥ (٢١ی دیسامبری١٩٤٦) مەهاباد ئارام بوو، هێندێ کەس چەکی وردە وەك دەمانچەو شتی دیکەیان شاردەوەو تفەنگەکانیان تەحویلی لەشکری ئێران دا. بەڵام هێندێکی دیکە چەکەکانی خۆیان هەر راگرتبوو. هومایوونی بەرپێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆماری کوردستانی لە شارەداری کۆکردەوەو داوای ئەو تفەنگانەی کرد کە لە یەکیەتیی سۆڤیەتی وەرگیرابوون. بەڵام خەڵکەکە گوتیان کە ئەو تفەنگانە دابەش کراون و لیستەکەش پێش گەیشتنی لەشکر سووتێندراوە، بۆیە کەس نازانێ تفەنگەکان بەکێ دراون، خودی پێشەوا قازی مەسئوولیەتی ئەو کارەشی وەئەستۆ گرت. پاش تەواو بوونی کۆبوونەوە سەرتیپ هومایوونی ئەمری دا هەموو ئەوانەی لە شارەداری بوون بگرن. بەم جۆرە ٢٨ کەس لە بەرپێوەبەرانی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان و لەپێش هەمووان دا پێشەوا قازی گیران.

٧ـ دادگا

لە مانگی بەفرانباری ١٣٢٥دا دادگای پێشەوا قازی محەممەد و حوسێنی سەیفی قازی دەستی پێکرد. لە رۆژی ٩ی بەفرانبار (٣٠ی دیسامبری ١٩٤٦) دا سەدری قازییشیان لە تارانەوە هێناو لە مەهاباد زیندانی‌یان کردو بەم شێوەیە هەرسێ قازی پێکەوە دادگایی کران. ئەم دادگایە نهێنی بوو، نەیان دەهێشت کەس بزانێ چی لە دادگا روودەدا.

لە لایەکی دیکەشەوە کاتێك پێشەوا قازی و هاوڕێیانی داوایان کرد کە بۆخۆیان پارێزەر (وکیل مدافع) دیاری بکەن ئەوەش لە لایەن دادگاوە رەد کرایەوە. سەرۆکی دادگا سەرهەنگ فیروزی زۆری رق لە جووڵانەوەی دێموکراتیی گەلی کوردو لە شەخسی

© www.pdki.org

پێشەوا بوو و پێشتریش بە نوێنەریی لەشکری ئێران لە زەمـانی کۆمـاری کوردسـتان دا هاتبووە مـەهاباد. سـەرەڕای ئـەوەی دادگـا نهێنـی بـوو و نەشـیان هێشـت پێشـەواو هاوڕێیانی بۆخۆیان پارێزەر هەڵبـژێرن و بـە زۆر پارێزەریـان بەسـەردا سـەپاندن، ڕۆژی ١٩ی مانگی بەفرانبار (٩ی ژانویەی ١٩٤٧) پێشەوا بۆخۆی دیفاعێکی ڕێـك و پێـك و ئازایانەی کرد کە ١٤ سەعات درێژەی هەبوو و هەموو تاوانەکانی دادگای فەرمایشـیی لەشکری شای ڕەد کردەوە. ئەو سەنەد و بەڵگانە کە لە دەست دان تەنانەت ئەوانەی بـە دەستی دوژمنانی گەلیش نووسراون بە چـاکی نیشـان دەدەن کـە پێشـەوا بـە هەسـتی مەسئولیەتێکی گەورەوە کە مێژوو خستبوویە سەرشانی، ئەوەندەی لە توانای دا بـوو و ئەوەندەی هەل و مەرجی دادگایەکی فەرمایشیی نیزامی ڕێگا دەدا لە ئاواتەکانی گەلی کوردو ئامانجەکانی حیزبی دێمـوکراتی کوردسـتان و هـەروەها هـەنگاوەکانی کۆمـاری کوردستان ئازایانە دیفاعی کرد.

پێشەوا قازی لە ڕۆژەکانی یەکەمی شکانی کۆماری کوردستانەوە دوو مەسـەلەی زۆر بە چاکی لەبەر چاو بوون:

یەکەم:

ئەوە کە باش دەیزانی مردن چـاوەڕوانیەتی، تاقیکردنـەوەی چـەندین سـاڵ خـەباتی گەلی کورد بۆی دەرخستبوو کە لەگەڵ دوژمنێکی زۆردارو فێڵـەباز تێکـەوتوە کـە بـە خوێنی ئەو و هی وەك ئەو تینـووە، هەربۆیـەش لـە یەکـەم ڕۆژی گیرانـیڕا تـا دادگـا فەرمایشییەکەی تێکۆشا کە خۆی بـە بەرپرسـی ڕووداوەکـان و هـەموو هـەنگاوەکانی کۆماری کوردستان لە قەڵەم بدا. قازی دەیهەویست بەم جۆرە هەم بە ڕێگاو ئامانجەکانی حیزب و گەل وەفادار بمێنێتەوەو هـەم ئەوەنـدەی دەکـرێ لـە تـاوانی هاوڕێیـانی کـەم بکاتەوە، تا بەڵکوو بتوانێ کەمێك سزایان سووکتر بکا.

دووهەم:

ئەوەبوو کە پێشەوا قازی زۆر باش دەیزانی کە ئـەوە شەخسـی قـازی محەمـەد نیـە، بەڵکوو جووڵانەوەی دێموکراتیی خـەڵکی کوردسـتانە کـە دادگـایی دەکـرێ، ئـاوات و

© www.pdki.org

ئامانجەکانی کۆمەڵانی زۆرلێکراوی گەلی کوردە کە دادگای نیزامی بە تاوانیان دادەنێ. هەربۆیەش وەك ڕێبەرێکی هەڵکەوتوو بەرامبەر بە جەللادە خوێنمژەکانی ڕێژیمی شا قارەمانانە ڕاوەستاو دیفاعی لە کۆماری کوردستان کرد.

دوژمنانی گەل زۆریان هەوڵ دا قازی بێننە سەر ئەوەکە بڵێ لە کردەوەی خۆی پەشیمان بۆتەوەو داوای لێبوردن بکاو لە بەرامبەریان دا بەچۆکدا بێ. بەڵام پێشەوا قازی دادگای نیزامیو کاربەدەستانی ئەرتەشی شاهەنشاهیی بە چۆکدا هێناو ناچاری کردن کە بەرامبەر بە گەورەیی و ئازایەتیی ئەو سەردانوێنن. تەنانەت لە ژووری داخراودا کە نە تەماشاچیی لێبوو و نە پارێزەرو نەدادگاش دادگا بوو، لەسەر سووکایەتی‌یەك کە بە گەلی کورد کرا پێشەوا قازی کورسی‌یەکەی هەڵگرت و لەسەری دادستانی نیزامیی ڕاکێشا. نەك هەر کۆنەپەرستیی ئێران بەڵکوو ئاغا بێگانەکانی، ئیمپریالیزمی ئەمریکاو ئینگلیس هێشتا هەر هیوادار بوون کە قازی محەممەد بە فریو بەرن و کارێکی وا بکەن پشت لە کاروکردەوەی خۆی و گەلی خۆی بکاو تەسلیمی ئەوان بێ. بەڵام پێشەوا قازی ئەمجارەش نەچووە ژێر بارو پێشنیاری نوێنەرانی ئەمریکای کە دە ڕۆژ پێش ئێعدام چووبوون بۆ لای بە توندی ڕەد کردەوە. نە لە هەڕەشەکانیان ترساو نە بەڵێنیو وەعدەو پەیمانەکانیانی بەهیچ دانا. پێشەوا قازی بەو سوێندەی کە لە ٢٤ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (١٣ی فێوریەی ١٩٤٦)دا بەرامبەر بە گەل و نیشتمان خواردبووی وەفادار مایەوە، شەهید بوو بۆ ئەوە گەلی کورد سەربەرز بژی.

ڕۆژی ٣ی ڕێبەندانی ١٣٢٥ (٢٣ی ژانویەی١٩٤٧) واتە ساڵێك و ڕۆژێك پاش ئەوەی بە سەرکۆماری کوردستان هەڵبژێرا، پێشەوا قازیو هاوڕێکانی مەحکووم بە ئێعدام کران. بەڵام بەجێهێنانی حوکمی ئێعدام وەدوا خرا، ٦٦ڕۆژی تەواوی پێچوو تا لە ڕۆژی ١٠ی خاکەلێوەی ١٣٢٦ (٣٠ی مارسی ١٩٤٧)دا حوکمی ئێعدام لە مەهاباد بەڕێوەچوو.

ئەوە کە حوکمی ئێعدام زیاتر لە دوو مانگ وەپاش خرا چەند هۆی هەبوو:

© www.pdki.org

یەکەم پێشەوا قازی شەخسییەتێکی زۆر خۆشەویستی سیاسی بوو و نەدەکرا هەروا بە هاسانی بێ لێکدانەوە ئێعدام بکرێ. هەربۆیەش سەعاتی ٣ی بەیانی پاش ئەوەی مەیدانی چوارچرا لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ درابوو و لە سەربانەکان تیرباریان دانابوو، قازی و هاورێیانی لەسێدارە دران. کاتێك کە خەڵك لەخەو هەستان ئیدی پێشەواو هاورێیانی شەهید ببوون. بەم جۆرە نەك هەر دادگای پێشەواو هاورێیانی بەدزی بوو بەڵکوو تەنانەت ئێعدام کردنەکەشیان هەر بە دزی بەڕێوە چوو. هۆی دیکە ئەوەبوو کە ئەو کاتە جارێ بەربەرەکانی لەکوردستان تەواو نەببوو و بەتایبەتی بەربەرەکانیی بارزانی‌یەکان نەك هەر بەردەوام بوو، بەڵکوو زەبری زۆریشی لە لەشکری شا دابوو و رێژیمی کۆنەپەرستی تاران ترسی ئەوەی هەبوو کە ئێعدامی پێشەوا قازی و هاورێیانی ببێتە هۆی نارەزایی‌یەکی زیاتری خەڵکی کوردستان و رەنگە تەنانەت ببێتە هۆی دژکردەوەیەکی[1] توند لە لایەن خەڵکی کوردستانی ئێرانەوە.

لەسەر ئێعدامی قازی‌یەکان هەر لەنێو کاربەدەستانی تارانیش دا ناکۆکی هەبوو. هێندێ لە بەرپرسانی سیاسیی دەوڵەتی لایەنگری ئەوەبوون کە قازیو هاورێکانی ئێعدام نەکرێن. بەڵام ئەرتەشی‌یەکان زۆریان هەوڵ دەدا کە هەرچی زووتر حوکمی ئیعدام بەڕێوە بچێ، چونکە لەو بڕوایەدا بوون کە پێشەوا قازی هەم لە زەمانی کۆماری کوردستان دا دژی لەشکری شا وەستاوەو تەنانەت بە چاوێکی سووك سەیری ئەفسەرەکانی کردوەو هەم لەزەمانی دادگایی کردن دا بە هیچ جۆرێك ئامادە نەبووە بچێتە ژێر باری داخوازەکانی نیزامی‌یەکان و ئازایانە راوەستاوەو بەربەرەکانیی لەگەڵ کردوون. لەشکری شا ئەوەی بەبێ حورمەتی بەخۆی دەزانیو داوای سەری پێشەوا قازیی دەکرد.

لە ئاکام دا، پاش پێداگرتنی ئەمریکایی‌یەکان کە پێیان خۆش بوو ئیسپات بکەن کەسێك دژی سیاسەتی ئەمریکا بجووڵێتەوەو، لەوەش زیاتر لەگەڵ یەکیەتیی سۆڤیەتی دۆستایەتی بکا لە قامووسی ئەوان دا سزای هەر کوشتنەو بە پێی هەڵوێستی شەخسی

١ـ دژکردەوە بە مانای "عکس العمل"ی فارسی هاتوە. (د)

© www.pdki.org

حەمەرەزاشا کە لە هەموو کەس زیاتر ئیسراری هەبوو قازی **محەممەد** ئیعدام بکرێ بڕیاری دوایی دراو شا حوکمی ئێعدامی ئیمزا کردو بۆ سەرتیپ هومایوونیی نارد کە ئەوکاتە بۆ بەڕێوەبردنی شەڕی لەشکری ئێران دژی بارزانییەکان لە ورمێ بوو. ئەمری بەڕێوەچوونی حوکمی ئیعدام ڕۆژی **٩**ی خاکەلێوە (**٢٩**ی مارس) گەیشتە دەستی هومایوونی، ئەویش بە بێسیم بە مەهابادی ڕاگەیاندو لەسەر ئەو ئەمرە ڕۆژی ١٠ی خاکەلێوەی **١٣٢٦** بەو شێوەیە کە باسمان کرد پێشەوا قازی **محەممەد** و براکەی ئەبولقاسمی سەدری قازی و ئامۆزاکەی **محەممەد** حوسێنی سەیفی قازی لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد لە سێدارە دران، لەو مەیدانە کە ڕۆژی **٢**ی ڕێبەندانی **١٣٢٤** (**٢٢**ی ژانویەی **١٩٤٦**) دامەزرانی کۆماری کوردستانی تێدا ڕاگەیەندرابوو و قازی **محەممەد** بە سەرکۆمار هەڵبژێرابوو.

شەخسییەتی قازی **محەممەد** پێویستیی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە، ئەو شەخسییەتە مەزنە لە مێژووی گەلی کورد دا پلەو مەقامێکی تایبەتیو بەرزی هەیە کە پێویستە لاوانی تازە پێگەیشتوو لەگەڵی ئاشنا بن و لە ژیانی دەرس وەربگرن، هەرچەند تەمەنی زۆر درێژ نەبوو.[1] پێشەوا قازی **محەممەد** ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتوو بوو کە لەو ڕۆژگارەدا وێنەی لە نێو نەتەوەی کورد دا زۆر کەم بەدی دەکرا. قازی **محەممەد** لە شارستانیەت و زانستی تازەو هەروەها لە وەزع و ڕووداوەکانی جیهان بە تەواوی شارەزا بوو. زمانی تورکی و فارسی و ئینگلیسی و عەرەبی و فەڕانسەو ڕووسیی دەزانی، لە زانستەکانی ئایینی و کۆمەڵایەتیدا دەستێکی باڵای هەبوو. لەگەڵ ئەوە کە ڕووناکبیرێکی پایەبەرز بوو لەنێو خەڵکێکی ساویلکەو بەداخەوە بەشی زۆری لە نەخوێندەوار دا دەژیا، گوڵێک بوو لە سەحرا ڕوابوو بەڵام دیسانەکە لە گەلی خۆی نیزیک بوو، دەردو ئازارو هیواو ئاواتەکانی زۆر باش تێگەیشتبوو. لە هێنانەگۆڕو دەرخستنی ئەو دەردو ئازارو هیواو ئاواتانەدا لە هەموو کەس سەرکەوتووتر بوو. بەخۆڕایی نەبوو کە لای خەڵکی کوردستان

١ـ پێشەوا قازی ڕۆژی ١١ی بانەمەڕی ١٢٧٩ی هەتاوی (١ی مای ١٩٠٠) لە شاری مەهاباد لە دایك ببوو و کاتێك ئیعدام کرا تەمەنی ٤٧ ساڵ بوو. (د)

© www.pdki.org

ئەوەندە خۆشەویست بوو کە بۆ یەکەم جار لە مێژووی خۆی دا خەڵك خۆی نازناوی "پێشەوا"ی پێدابوو. پێشەوا قازی هەموو زانست و تێگەیشتنی خۆی بۆ خزمەتی گەل تەرخان کردبوو. لە هەموو کەس باشتر دەیزانی وڵاتەکەی چەندە دواکەوتووەو گەلە خۆشەویستەکەی چەندە بێخاوەنەو هاونیشتمانەکانی لە چ وەزعێکی نالەبارو لەنێو چ کوێرەوەریو هەژاریو ئازارو ئەشکەنجەیەك دا دەژین.

هەموو ئەو تایبەتمەندییانە ببوون بە هۆی ئەوە کە قازی محەممەد نەخشێکی زۆر گرینگ لە جووڵانەوەی دێموکراتیی ساڵەکانی ١٣٢٥ـ١٣٢٤ (١٩٤٦ـ١٩٤٥)دا یاری بکا. شەخسییەتی ئەو ڕێز و حورمەتێکی تایبەتیی بۆ لای ئەو ڕاکێشابوو.[1] قسەکانی قازی ئیعتبارێکی تایبەتییان هەبوو و نەزەری ئەو بە ڕاست و دروست دەزانرا.

پێشەوا قازی زۆر تێدەکۆشا کە ڕیزەکانی نێو خەڵکی کوردستان یەکگرتوو بکا. ئەو ڕاستییە مێژووییەی لەبەرچاو بوو کە یەکێك لە هۆیەکانی ئەساسیی تێك شکانی هەموو ڕاپەڕینەکانی پێشووی گەلی کورد، نەبوونی یەکیەتی و یەکدەنگیی نێوخۆیی بووە. پێشەوا قازی زۆری هەوڵ دا ناکۆکی لە نێوان عەشیرەتەکان هەڵبگیرێ، هەرچەند ئەوە کارێکی هاسان نەبوو بەڵام تا ڕادەیەکی زۆر سەرکەوت.

لە شاری مەهاباد یەکیەتییەکی بێوێنەی لە نێو هەموو دانیشتوواندا پێك هێنابوو، تەنانەت پاش تێك شکانی جووڵانەوەش، پاش هاتنی لەشکری کۆنەپەرستی ئێرانیش کەس کەیف خۆشی و شادمانیی دەرنەبڕی، کەس ئامادە نەبوو دەست بۆ ڕێبەرانی کۆماری کوردستان درێژ بکا.

پاش شەهید بوونی زۆر ڕەخنە لە پێشەوا قازی گیراوە. ڕەخنەکان یەك و دوو نین، بەڵام لە هەمووان گرینگ تر ئەوەیە کە بۆچی بەرامبەر بە پەلاماری کۆنەپەرستیی

١ـ پاش ٣ی خەرمانانی ١٣٢٠ کاتێك شاری سەقز لە لایەن حەمە ڕەشید خانەوە تاڵان کراو مەترسیی ئەوە هەبوو کە عەشیرەتەکانی مامەش و مەنگوڕ شاری مەهاباد تاڵان بکەن, هەر قازی محەممەد بوو کە خەڵکی شاری ڕێك خست و بۆ دیفاع ئامادە کرد. هەربۆیەش عەشیرەتەکان نەیان وێرا ڕوو دە شاری مەهاباد بکەن. "عەبدولقادری دەباغی" ڕاپەڕینی کۆمەڵەی ژ.ك

© www.pdki.org

ئێران رانەوەستاو بەربەرەکانیی نەکرد؟ هێندێك کەس نەزەریان ئەوەیە کە ئەگەر راوەستاباو بەربەرەکانی کردبا وەزع بەتەواوی دەگۆڕا.

راستە کە پێشەوا قازی نەدەبا بەو هاسانی‌یە خۆی تەسلیمی دوژمن بکا، ئەویش دوژمنێك کە ئەو زۆر باش دەیزانی چەند فێڵباز و دڕندەیە. بەڵام قازی **محەممەد** ئەو کارەی بۆ پاراستنی گیانی خۆی نەکرد، بەڵکوو ئەو مەسئوولییەتە گەورەیە کە سەبارەت بە گەلی کورد هەیبوو پێشەوای بۆ ئەو کارە هان دا. راستی ئەوەیە کە پاش لێکدانەوەیەکی زۆر کە پێشتریش باسی کرا، پێشەوا قازی هیچ دەرەتانێکی لە بەربەرەکانی‌دا نەدەدی. نەشی دەویست خوێنی خەڵکی بێدیفاعی کورد بەدەست لەشکری داگیرکەر بڕژێ. ئەگەر بڵێین تەسلیم بوونی قازی **محەممەد** هەڵە بوو، ئەو هەڵەیە لەپێش هەمووان دا بەنرخی گیانی خۆی تەواو بوو. ئەو کەسانە کە پێشەوا قازی‌یان ناسیوەو ئاگایان لە رابردوو و ژیانی بووە، دەیان زانی کە پێشەوا دڵخوازانە خۆی تووشی ئەو هەڵەیە کرد. ئینساندۆستیی ئەو هێندە زۆر بوو کە دەیهەویست بکوژرێ، شەهید بێ تا زۆر کەسی دیکە زیندوو بمێنن.

چەند رۆژ پاش ئیعدامی پێشەوا قازی و هاوڕێکانی، چوار کەس لە باشترین ئەفسەرەکانی هێزی پێشمەرگەی کۆماری کوردستان: "عەبدوڵڵای رەوشەن فیکر"، "حامیدی مازویچی"، "**محەممەدی** نازمی"و "**محەممەد** رەسولی نەغەدەیان" لە مەهابادو هەروەها "عەلی بەگی شێرزاد" فەرماندەی هێزی بۆکان لە شاری بۆکان لە سێدارە دران. دوو حەوتوو پێش ئیعدامی پێشەواو هاوڕێیانی لە ٢٦ی مانگی رەشەمەی ساڵی ١٣٢٥ (١٦ی مارسی ١٩٤٧)دا یازدە کەس لە سەرۆك عەشیرەتەکانی فەیزوڵڵابەگی و گەورکی سەقز کە لە کۆماری کوردستان دا چالاکانە بەشداری‌یان کردبوو، لە شاری سەقز لە سێدارە دران کە بریتی بوون لە: ئەحمەد خانی فاروقی (سالار)، عەولاخانی مەتین، حەمەخانی دانیشوەر، عەلی خانی فاتح، حەسەن خانی کانی نیاز، حەمەد بەگی باباخان بەگ، ئەحمەد خانی شەجیعی (شەنگە)، شێخ ئەمین ئەسعەدی کەسنەزانی،

© www.pdki.org

ئاغاسەدیقی ئەسعەدی یازی بلاغی، عەلی ئاغای جوانمەردیی تەمووتەو رەسووڵ ئاغای مەحموودیی میرەدێ.

بیروڕای سەرانی لەشکری شا لەو کاتەدا ئەوەبوو کە دەبێ هێندێك لە سەرۆك عەشیرەتەکانیش ئیعدام بکرێن بۆ ئەوەی ئەوانی تر بترسێن و تەسلیمی سیاسەتی دەوڵەتی مەرکەزی بن. بەراستیش حەق بلێین سەرانی ئەرتەش باشترین کەسانیان بۆ ئیعدام کردن هەڵبژارد، چونکە سەرۆك عەشیرەتەکانی فەیزوڵلابەگیو گەورکی سەقز لە وەفادارترین پشتیوانانی کۆماری کوردستان بوون.

بەم جۆرە رێژیمی کۆنەپەرستی تاران باشترین کاربەدەستانی کۆماری کوردستانی شەهید کرد. لەو ٢٨ کەسە کە لە مەهاباد دادگایی کران بەشێکیان بە زیندانی ئەبەد، بەشێکیان بە ١٥ ساڵ و هێندێکیان بە زیندانی ٢ تا ١٥ ساڵ حوکم دران، زۆر کەسیش لە کاربەدەستانی کۆماری کوردستان دوای گەیشتنی ئەرتەش بە مەهاباد رایان کردو زۆریان چوون بۆ عێراق و سووریە.

لەشکری ئێران دەستی بە لەنێو بردنی هەموو شوێنەواری کۆماری کوردستان لە مەهاباد کرد. کتێبە کوردییەکان ئاشکرا لەمەیدانی شار سووتێندران، بەڵگەکانی زەمانی کۆماری کوردستان یا پێشتر خەڵك لە ترسان سووتاندبوویانن و یا پاشان لەشکری شا لەبەینی بردن. تەواوی هەوڵ و تەقەلای دەوڵەتی مەرکەزی ئەوەبوو کە هیچ شوێنەوارێك لە کۆماری کوردستان نەمێنێ.

٨ـ بارزانییەکان

هێندێك چەك و تەقەمەنی کەلە ئەمبارەکانی کۆماری مەهاباددا مابوو بارزانییەکان بردیان کە بریتی بوو لە ٣٠٠٠تفەنگ و ١٢٠ قەبزە تیربارو ٢ تۆپ و هێندێك نارنجۆك. بارزانییەکان ئەو کاتەی ئازەربایجان رووخاو ئەرتەش بۆ لای مەهاباد پێشڕەویی کرد لە جەبهەی سەقزو تکاوەوە خۆیان گەیاندە دەوروبەری بۆکان و لەوێ را چوون بۆ دەروبەری مەهاباد. دەبێ بگوترێ کە پاشەکشەیان زۆر رێك و پێك و خێرا بوو. پاش گەیشتنی لەشکر لە مەهاباد لە رۆژی ٢٩ی مانگی سەرماوەز (٢٠ی دیسامبر)دا مەلا مستەفا

© www.pdki.org

بارزانی چوو بۆ شاری مەهاباد بۆ دیتنـی سـەرتیپ هومـایوونی و پێشـنیاری کـرد کـە دەوڵەتی ئێران لە دەوڵەتی بریتانیا تەزمین وەربگـرێ بـۆ ئـەوەی بارزانی‌یـەکان بتـوانن بگەڕێنەوە وڵاتـی خۆیـان و بچـنەوە عێـراق. سـەرتیپ هومـایوونی کـە دیـارە خـۆی نەی‌دەتوانی بڕیار بدا پێشنیاری کرد کـە مـەلا مسـتەفا بچـێ بـۆ تـاران. ڕۆژی ٣٠ی سـەرماوەز (٢١ی دیسـامبر) مـەلا مسـتەفا لەگـەڵ "میرحـاج ئەحمـەد"، "عیـززەت عەبدولعەزیز"، "نووری ئەحمەد تەها" پێکەوە لەگەڵ سەرهەنگ غەفاری چوون بۆ تاران و نیزیك مانگێك لە باشگای ئەفسەرانی تاران مانەوە. پاش وتووێـژێکی زۆر، دەوڵـەتی ئێران پێشنیاری بە بارزانی‌یەکان کرد کە لـە داوێنـی چـیای ئەلوەنـد نیزیـك هەمـەدان نیشتەجێ بن و ڕای‌گەیاند کە ئامادەیە تا شەش مانگ هەموو خەرجی خـواردن و ژیـان و مانەوەیان بداتێ. مەلا مستەفا بەرواڵـەت ئـەو پێشـنیارەی قبـووڵ کـردو ڕۆژی ٩ی ڕێبەندان (٢٩ی ژانویە) گەڕایەوە بۆ مەهاباد. سەرتیپ هومایوونی داوای لـێ‌کرد کـە دەست بەجێ ئەو بڕیارە کە لـە تـاران دراوە بێتـەدی، بـەڵام مـەلا مسـتەفا داوای ٢٤ سەعات مۆڵەتی‌کرد بۆ ئەوەی چاوی بە شێخ ئەحمەد بکەوێ‌و نەزەری ئەویش وەربگـرێ. پاش ئەوەی مەلا مستەفا چوو بۆ لای شێخ ئەحمەد، وەڵامی بۆ هومایوونی ناردەوە کـە شێخ ئەحمەد بڕیاری تاران پەسند ناکا. وا دەردەکەوێ کە مەلا مسـتەفا بۆخۆشـی هـەر پێشنیاری تارانی قبووڵ نەکردبوو، بەڵام لە تاران پێی خۆش نەبوو کـە ئـەو نـەزەرە بـە ڕاشکاوی بە دەوڵەتی ئێران ڕابگەیەنێ‌و ڕای‌گرتبوو پاش ئەوەی گەڕایەوەو لـە مەترسـی دەرباز بوو پێ‌یان بڵێ. بەم شێوەیە بارزانی‌یـەکان یـەك ڕێگایـان زیـاتر نـەما: ئـەویش بەربەرەکانی کردن بەرامبەر بە لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی بوو.

بارزانی‌یەکان لـە ٢١ی مـانگی ڕەشـەمەی ١٣٢٥ەوە تـا ٢٤ی خاکـەلێوەی ١٣٢٦ (١١ی مارس تا ١٣ی ئاوریلی ١٩٤٧) لـە چـەند جێگـا تووشـی شـەڕی تونـد لەگـەڵ لەشکری ئێران بوون. هێندێك لە سەرۆك عەشیرەتەکان وەك هەرکی‌یەکان: ڕەشید بەگ و نوری بەگ کە لەپێش دا خۆیان لەگەڵ بارزانی‌یەکان خستبوو زۆر زوو تەسلیمی لەشکری شا بـوون، لـەوەش زیـاتر پاشـان بـوون بـە جـاش و دەسـتیان بـە شـەڕ کـردن لەگـەڵ

© www.pdki.org

بارزانی‌یەکان کرد. شەڕی نەلۆس یـەکێك لـە شـەڕە گـەورەکان بـوو کـە ٢٦ی مـانگی ڕەشەمە رووی‌دا، ئەفسەرێك و ١٢ سەربازی تێدا کوژران و ٥ ئەفسـەرو ٦٨ سـەربازیش بەدیل گیران. ئەو تێك شکانەی لەشکری ئێران دەنگی دایەوەو نیشـانی‌دا کـە ئەرتـەش بەو هاسانی‌یە لە شەڕی خـۆی دا دژی بارزانی‌یـەکان سـەرناکەوێ. لـە ٥ی خاکـەلێوەی ١٣٢٦ (٢٥ی مارسی١٩٤٧)دا سەرتیپ هومایوونی لە ناوچەی حاجی ئۆمـەران چـاوی بە ژەنراڵی عێراقی "عەلی حیجازی" کەوت. حیجازی پێشنیاری بە هومایوونی کرد کە ئەرتەشی عێراق ئامادەیـە دژی بارزانی‌یـەکان یارمـەتیی لەشـکری ئێـران بـدا. هێـزە چەکدارەکانی تورکیەش ئامادەیی خۆیان بۆ هاوکـاری لەگـەڵ لەشـکری شـا ڕاگەیانـد. ئەمەش لە مێژووی نەتەوەی کورددا شتێکی تازە نەبوو، دیاردەیـەك بـوو کـە زۆر جـار رووی دابوو. ئێستاش وێدەچوو دووپات بکرێتەوە. بەڵام هومایوونی ئـەو پێشـنیارانەی قبووڵ نەکرد، چونکە بە کەسری شانی لەشکری شـای دەزانـی کـە نـەتوانێ دەرەقـەتی بارزانی‌یەکان بێ‌و داوای یارمەتی لە لەشکری بێگانە بکا.

بارزانی‌یەکان لە چەند شەڕی دیکەش دا ئازایانە بەربـەرەکانی‌یان کـردو سـەرکەوتوو بوون و بە لەشکری ئێرانیان نیشان دا کە هێزێکی بەتوانان و هێزی چەکداری ئێـران لـە وزەی‌دا نیە بەسادەیی بەسەریان دا زاڵ بێ. ئەوە بیروڕای زۆربەی سەرانی لەشکری ئێران بوو و تەنانەت سەرۆکی ستادی ئەرتەشی ئێـران ڕای‌گەیانـد کـە سـوپای تـازەی ئێـران (مەبەستی ئەو سوپایەیە کە لەکاتی هاتنەسەرکاری ڕەزاشاوە پێـك هـاتوە) تـا ئێسـتا لەگەڵ دوژمنی هێندە بەهێز وەك بارزانی‌یەکان شەڕی نەکردوە. هەر لەو کاتـەش دا شـا فەرمانێکی دەرکرد کە مەبەستی کوشتن و لەنێو بردنی هـەموو بارزانی‌یـەکان بـە ژن و منداڵـەوە بـوو. لـەو فەرمانـەدا کـە ٢٩ی ڕەشـەمەی ١٣٢٥ (١٩ی مارسـی١٩٤٧) داویەتی دەڵێ: ***"بە فڕۆکە تەواوی بنکەکان و ڕێبازی کۆچ و کۆچباری ماڵە بارزانی‌یەکان و هەروەها تۆپخانەکەیان بۆمبـاران بکـەن، دەبـێ تـا ١٥ی خاکـەلێوەی ١٣٢٦ (٤ی ئاوریلی ١٩٤٧) شەڕ کۆتایی بێ‌و کارێکی وا بکەن کە بارزانی‌یەکان نەتوانن دەرباز بن***

© www.pdki.org

و لەوەزیاتر ئـابڕووی لەشـکر نەچـێ." [1] بـەڵام بارزانی‌یـەکان ڕۆژی ٢٤ی خاکـەلێوەی ١٣٢٦ (١٣ی ئاوریل) لە چۆمی گادەر پەڕینەوەو چوون بۆ عێراق و دەرباز بوون. دیـارە هەم ئابڕووی ئەرتەشی شاهەنشاهیی ئێران چوو و هەم ئابڕووی خودی حەمەرەزاشـا کـە فەرمانەکانی جێبەجێ نەکران.

بارزانی‌یەکان کە ئێرانیان بەجێ هێشت ژن و منـداڵێکی زۆریـان لەگـەڵ بـوو، شـێخ ئەحمەدی بارزانی لەگەڵ ژن و منداڵ خۆیان تەسلیمی حکوومەتی عێراق کردو بەخشران. هەرچەند مەلا مستەفا داوای لە هێندێك لە ئەفسەرانی ئەرتەشی عێراق کرد کە خۆیـان تەسلیم نەکەنەوە چونکە بڕوای بە ڕێژیمی عێراق نەبوو، بەڵام ئەو ئەفسەرانە پێیان وابـوو کە دەبەخشرێن و ئامادەش نەبوون ماوەیەکی زۆر لە شاخ و داخ بمێننەوەو پێکەوە وێڕای بارزانی‌یەکان شەڕ بکەن، شەڕێك کە ئاکامی دیار نەبوو. بۆیە خۆیان تەسـلیمی ڕێـژیمی نـووری سـەعید کـرد. لەوانـە چـوار ئەفسـەری کـوردی لەشـکری عێـراق کـە لەگـەڵ بارزانی‌یەکان هاتنە ئێران و لە کۆماری کوردستان دا خزمەتیان کرد بـە نـاوی مسـتەفا خۆشناو، عەبدولکەریم خەیروڵڵا، محەممەد مەحموودو عیززەت عەبدولعـەزیز بـە ئیعـدام حوکم دران و ڕۆژی ٢٩ی جۆزەردانی ١٣٢٦ بەرامبەری ١٩ی ژوئەنی ١٩٤٧ لە سێدارە دران. ئیعدامی ئەو چوار کەسە تەئسیرێکی زۆر خراپی کردە سـەر خـەڵکی کوردسـتان، چونکە زۆر لە کاربەدەستانی دەوڵەتی عێراق کە کورد بوون تکایان بۆ کردن و هـەوڵیان دا بۆ ئەوەی لەمردن ڕزگاریان بکەن، بەڵام سەرنەکەوتن. هەر لەو کاتەدا لەبەر ئەوە لـە دوو پارچەی کوردستان خەباتیان کردبوو وەك شـەهیدی زۆرخۆشەویسـت هاتنەبەرچـاو. بۆیە ڕۆژی شەهید بوونیان بەرۆژێك دانراکە :"ڕۆژی گریان و ماتەم بوو، وەتەن دڵـی پـڕ لە خەم بوو، چونکە جوانەمەرگـەکانی وەتـەن شـەهید کـران". بەڕاسـتیش ئـەو چـوار ئەفسەرە زۆر ئازایانە پێشوازیان لە مردن کردو لە نامەی خۆیـان دا کـە پـێش شـەهید بوون نووسیویانە داوایان لەخەڵکی کوردستان ئەوەبوو کە ئـەو ڕێگایـەی ئـەوان پێـیدا

١ـ ن . پسیان ـ از مهاباد خونین... ل ١٠٣

© www.pdki.org

ڕۆیشتوون واته ڕێگای ڕزگاریی گەلی کورد هەر درێژه پێ بدەن. ئیعدامی ئەوانە درووستیی بۆچوونی مەلا مستەفا بارزانیی دەرخست کە ئامادە نەبوو بەهیچ جۆرێك بڕوا بە وەعدەو پەیمانی حکوومەتی عێراق بکا.

مەلا مستەفا و ٥٠٠ کەس لە بارزانی‌یەکان کە بە دڵخوازی خۆیان لەگەڵی کەوتن ڕۆژی ٦ی جۆزەردان لە ڕێگای تورکیەوە گەڕانەوە بۆ ئێران و پاش چەندین شەڕی قارەمانانەو بڕینی زیاتر لە ٣٠٠ کیلومیتر ڕێگا لەگەڵ ئەوەی پتر لە ١٠/٠٠٠ کەس لە لەشکری ئێران بۆ لێدان و پێش گرتنی ئەوان تەرخان کرابوو، توانیان ڕۆژی ٢٦ی جۆزەردان واته پاش ٢٠ ڕۆژ ڕێگا بڕینی بێ‌وەستان و بێ‌ماندووبوون لە چۆمی ئاراز بپەڕنەوەو پەنا بۆ یەکیەتیی سۆڤیەتی بەرن.

بەربەرەکانی و شەڕی بارزانی‌یەکان دژی لەشکری شا ئەو ڕاستی‌یەی سەلماند کە نەك هەر دەکرا دژی ئەم ئەرتەشە بەربەرەکانی بکرێ، بەڵکوو ئیمکانی سەرکەوتنیش هەبوو. ڕاستە کە بارزانی‌یەکان تاقی‌کردنەوەی شەڕیان زۆر بوو، بەڵام لە ناوچەی کوردستانی ئێران ناشارەزا بوون و ژمارەشیان کەم بوو. شەڕی بارزانی‌یەکان تا ڕادەیەك ئاشبەتاڵی کۆماری کوردستانی قەرەبوو کردەوەو تا ئەندازەیەك هەستی لەخۆدڵنیابوونی خەڵکی کوردستانی کە تێك شکابوو بردە سەرێ. هەروەها شوێنەواری خراپی لەنێوچوونی کۆماری کوردستان و هەموو جووڵانەوەی ئێرانی تا ڕادەیەکی زۆر لەبەین بردو ئەو بڕوایەی بەهێز کرد کە لەشکری شاو دەوڵەتی مەرکەزیی ئێران هێزی لەشکان نەهاتوو نین و ئیمکانی ئەوە هەیە لە شەڕ لەگەڵ جووڵانەوەیەکی پێشکەوتووی گەلی کورددا تێك بشکێن. بە کورتی بە تەواوی دەرکەوت کە هەموو کاتێك گەلی کورد توانای هەیە بەرامبەر بە هێزی دەوڵەتی مەرکەزی ڕابوەستێ و بەربەرەکانی بکا.

٩ـ هۆیەکانی تێکچوونی کۆمار

دەبێ ئەو ڕاستی‌یە بگوترێ کە هەر لە بنەڕەتەوە زەمینەی دامەزراندنی کۆماری کوردستان بە تەواوی ئامادە نەکرابوو. واته کۆماری کوردستان سەرئەنجامی خەباتێکی درێژخایەن و ئاکامی ڕەوتێکی تەبیعیی ڕووداوەکان و نەخشەی لەمێژەوەدارێژراو نەبوو.

© www.pdki.org

هەل و مەرجی ئەوکاتەی نێونەتەوەیی‌و ئێران و بەتایبەتی پێکهاتنی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان وەزعێکی سیاسیی وایان پێك هێنا کە رووداوەکان زۆر بە خێرایی بچنە پێش و حیزبی دێموکراتی کوردستان هان درا بۆ ئەوەی کۆماری کوردستان زۆر زووتر لەوە کە هەموو هەل و مەرجێکی بۆ ئامادە بووبێ دابمەزرێنێ. بەکورتی کۆماری کوردستان لەساڵی ١٣٢٤دا بەرهەمی هەل و مەرجی نائاسایی نێوخۆو نێونەتەوەیی بوو.

بێگومان هان دانی یەکیەتیی سۆڤیەتی تەئسیری خۆی هەبوو و ئەو وەعدەو پەیمانە کە دران، بەرپێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانیان زیاتر تەشویق کرد کە هەرچی زووتر کۆماری کوردستان دابمەزرێنن. بەڵام واقعییەت ئەوە بوو کە زەمینەی عەینی، هەل و مەرجی ئابووری‌و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی وڵات بە هیچ جۆر بۆ دامەزرانی کۆماری کوردستان بە تەواوی ئامادە نەبوو. تەنانەت زەمینەی زەینییش کە بریتی‌یە لە هێزێکی سیاسی کەبتوانێ دەزگایەکی رێك و پێکی دەوڵەتی دابنێ بەتەواوی ساز نەببوو. رەوتی هەنگاوەکان بە پێچەوانە بوو. هێندێك کار کە دەبوا پێش دامەزرانی کۆمار وەدی هاتبان، مابوونەوە کە پاش پێکهاتنی کۆماری کوردستان جێبەجێ بکرێن. دیارە بۆ وەدیهێنانی هەموو ئەو هەنگاوانەش هەروا کە دیتمان وەخت نەبوو.

٣٣٠ رۆژ بۆ دانانی بناخەی ماددی و مەعنەویی کۆماری کوردستان بەس نەبوو. دەکرێ بڵێین کەکۆماری کوردستان تا رادەیەکی زۆر کوت و پڕ پێك هات و ئەو لەنەکاو پێکهاتنە بوو بەهۆی زۆر لەو گیروگرفتانە کە ئەو کۆمارە لە ماوەی تەمەنی کورتی خۆی دا تووشیان بوو. بۆیە هەر لە سەرەتای دامەزرانیەوە لەنێو جەرگی کۆماری کوردستان یەکێك لە هۆیەکانی تێکچوونیشی چاندرابوو.

دواکەوتوویی ئابووری و کۆمەڵایەتی‌و فەرهەنگیی وڵاتەکەمان کە هەروەك دیتمان، پێوەندی‌یەکانی دەرەبەگی تێدا زاڵ بوون و تەرکیبی کۆمەڵی لادێ عەشیرەتی بوو و نەوەد لەسەدی دانیشتووانی نەخوێندەوار بوون، یەکێك لە هۆیەکانی هەرە ئەساسیی سەرنەکەوتنی کۆماری کوردستانە. ئەم دیاردەیە بارێکی دیکەشی هەبوو.

© www.pdki.org

بەگشتی لە مێژووی جووڵانەوەکانی نەتەوەی کورددا ناتەبایی‌یەك بەدی دەکرێ کە لە سەردەمی کۆماری کوردستانیش لە ساڵەکانی ٢٥ـ١٣٢٤ (٤٦ـ١٩٤٥)دا بەرچاو بوو. ئەم ناتەبایی‌یە لە پایەی نزم و پاشکەوتوویی کۆمەڵی کوردەواری‌یەوە هەڵدەقوڵێ. لە سەد ساڵی رابردوودا کۆمەڵی کوردەواری هەموو کاتێك ئەگەر نەڵێین زیاتر، هەرنەبێ قۆناغێکی تەواوی مێژوویی لەو کۆمەڵەی کە دەوڵەتی مەرکەزی بەرهەمیەتی پاشکەوتووتر بووە. ئەوە یەکێك لە هۆیەکانی تێکچوونی زۆر لە جووڵانەوە نەتەوەیی‌یەکانی کوردستانە. ئەم دیاردەیە هۆیەکانی مێژوویی و تایبەتیی خۆی هەن کەبە کورتی بریتین لەوە کە گەلی کورد سەدان ساڵە دەوڵەتی سەربەخۆی نەبووە، رێگای هاتوچۆ بۆ دەرەوەی بەربەست کراوە، لەبەر زۆرداریی دەوڵەتە مەرکەزی‌یەکان و بۆ پاراستنی هەبوونی خۆی ناچار بووە بکشێتەوە سەر چیا بەرزەکان و لەباری جوغرافی‌یەوە گەمارۆ بدرێ، ئابووریی تەبیعی کە مانای راوەستان و نەبزووتنی کۆمەڵە بە سەدان ساڵ لەکوردستان دا زاڵ بووە. هێندێك هۆی دیکەش هەن کە زیاتر پێوەندی‌یان بە رووبەناو بەتایبەتی دەسەڵاتی سیاسیی ئەو سەردەمەوە هەیە کە دەوڵەتە مەرکەزی‌یەکان کوردستانیان چەوساندۆتەوەو نەیان هێشتوە پێش بکەوێ.

لێرەدا مەبەست بەرچاو خستنی ئەو راستی‌یە حاشا لێ‌نەکراوەیە کەکۆماری کوردستانیش لەنێو کۆمەڵێکی پاشکەوتوو، بەگشتی پاشکەوتووتر لە کۆمەڵی دوژمنانی خۆی دامەزرا.

ئەوانەی کە بەڕێوەبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان بوون، بەگشتی نە تاقی‌کردنەوەی تێکۆشانی سیاسی‌یان هەبوو و، نە تاقی کردنەوەی رێکخستنی تەشکیلاتیو، نە فێری هەڵسووڕاندنی کاروباری دەوڵەتی بوون. بەم جۆرە جووڵانەوەیەك لە یەکێك لە پاشکەوتووترین ناوچەکانی ئێران واتە لە کوردستانی ئێران پەیدا ببوو کە لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزی بەربەرەکانیی دەکرد، دەوڵەتێك کە لە زەمانی رەزاشاوە مەرکەزییەتی پێك هێنابوو، هەوڵی دابوو ببێ بە حکوومەتێکی مۆدێرن، بناخەی

© www.pdki.org

ئەرتەشێکی رێك و پێکی دارِشتبوو و لەباری فەرهەنگیو تکنیکی و سیاسی‌یەوە ئەزموونی زیاتر بوو و هەر نەبێ قۆناغێك لە کوردستان لەپێش تر بوو.

بۆیە جوولانەوەی ساڵەکانی ٢٥ـ١٣٢٤ هەر لە سەرەتاوە ئیمکانی سەرکەوتنی کەم بوو. کەوابوو یەکێك لە هۆیەکانی هەرە گرینگی تێکچوونی کۆماری کوردستان ریشەی لەنێو جەرگی کۆمەڵی کوردەواری واتە لە پاشکەوتوویی ئەم کۆمەڵە دا بوو.

بێگومان یەکێك لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان و سەرنەکەوتنی ئەگەر نەگوترێ هۆی هەرە گرینگ، کزیی نێوخۆی جوولانەوەو لاوازیی نێوخۆی حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو کە لە زەعفی نێوخۆی کۆماری کوردستانیش دا بەدی دەکرا.

پێشرەوبوون و رادەی شۆرشگێر بوونی هەموو حیزبێکی سیاسی لەوەرِا دەردەکەوێ کە چۆن سەیری رابردووی خۆی و بەتایبەتی هەڵەکانی خۆی دەکا. حیزبی شۆرشگێرِ نابێ لەوە بترسێ کە گۆیا بە باسی هەڵەی رابردوو دوژمنی شاد دەبێ، یا لە ئیعتباری حیزبەکە کەم دەبێتەوە. بە پێچەوانە پێ‌لێ‌نان و راست کردنەوەی هەڵەو چەوتی‌یەکانی رابردووی تێکۆشان ناوبانگی حیزب لەنێو کۆمەڵانی خەڵك دا دەباتە سەرێ و جیددی بوون و بەرپرس بوونی حیزبەکە نیشان دەدا. بۆیە پێویستە کزیو هەڵەکانی زەمانی کۆماری کوردستان بگوترێن و بخرێنەروو. با ئەوەش بڵێین کە رەخنەگرتن لە بەرِێوەبەریی حیزب لە سەردەمی کۆماری کوردستان دا نە نرخی کۆمار کەم دەکاتەوەو نە ئیعتباری بەرِێوەبەرانی ئەو وەختەی حیزب دێنێتە خوارێ.

پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان ئەو بیروباوەرِە لە مێژووی حیزبی ئێمەدا بەهێز بوو کە هۆی ئەسڵیی تێك شکانی ئەم کۆمارە، سیاسەتی چەوتی یەکیەتیی سۆڤیەتی بەرامبەر بە وەزعی ئێران بوو. گوایا یەکیەتیی سۆڤیەتی خەڵکی کوردستانی هان دا بۆ ئەوە کۆماری کوردستان دابمەزرێنێ، لە پاشان بە تاقی تەنیای بەجێ هێشت و رێژیمی کۆنەپەرستی ئێران توانی بە هاسانی لەنێوی بەرێ. ئەنجامی ئەو لێکدانەوەیە زۆر روونە، ئەوە خۆئاسوودەکردن و خۆماندوونەکردنە. تاوانبار کردنی خەڵکی دیکە هەموو وەختێك لە رەخنە لەخۆگرتن خۆشترە. بێجگە لەوە ئەگەر لێکدانەوەمان بەو شێوەیە

© www.pdki.org

بێ، ئیعترافمان کردوه که کۆماری کوردستان دەستکردی بێگانه بووه و ئەوەش راست و رەوان ئەو بیرورایەیه که دوژمن له سەرەتای پێکهاتنی ئەم کۆمارەوه تا ئێستا بڵاوی دەکاتەوه، بیرورایەك که لەگەڵ واقعییەت رێك ناکەوێو هەوڵی ئەوەیە کە باری راستەقینەی مێژوو بگۆڕێ.

هێزی ئەسڵیی جووڵانەوەی ساڵەکانی ٢٥ـ١٣٢٤ گەلی کورد بووەو هۆی ئەسڵیی پێکهاتنی کۆماری کوردستانیش دیسان هەر ئەوه بووه که گەلی کورد ویستوویەتی بە مافی رەوای خۆی بگاو چارەنووسی خۆی بەدەستەوه بگرێ. ئەودەم دیاره هۆی ئەسڵیی تێکچونی کۆماری کوردستانیش هەر دەگەڕێتەوه سەر خودی کۆمەڵی کوردەواری. واتە هۆی ئەساسیی تێکچوونی کۆماری کوردستان کزیی نێوخۆی جووڵانەوه، کزیی نێوخۆی حیزب و لەپێش هەمووان دا زەعفی بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستان بووه. ئەو کزی و لاوازیيە له هەموو بارەکانی ژیان و تێکۆشانی حیزب و کۆماری کوردستان دا خۆی دەنواند.

بە نموونە ئەگەر سەیری نووسراوەکانی ئەو وەختەی رۆژنامەی "کوردستان"و چاپەمەنییەکانی دیکه بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە رادەی لێکدانەوەی سیاسی زۆر بەرز نەبوو و تەنانەت پایەی هێندێك له وتاره سیاسییەکان که دەبوا رێگا بە کۆمەڵانی خەڵك نیشان بدەن له رادەبەدەر نزم بوو. پەره ئەستاندنی زۆر خێرای جووڵانەوه و پێکهاتنی زۆر خێرای کۆماری کوردستان تەرکیبێکی نالەباری له بەڕێوەبەریی حیزب و کۆماری کوردستان دا پێك هێنابوو. زۆربەی زۆری بەڕێوەبەران بۆ یەکەم جار بوو کاری سیاسیو تەشکیلاتییان دەکردو تاقی کردنەوەیان نەبوو. هەر بە گشتی تاقیکردنەوەی سیاسیو تێکۆشانی حیزبی لە کوردستانی ئێران بێجگە لە سێ ساڵ تێکۆشانی کۆمەڵەی ژـ ك رابردووی نەبوو. ناچار بەڕێوەبەرانی ئەوتۆ هاتبوونه سەرکار کە پایەی تێگەیشتن و تاقیکردنەوەی سیاسیو حیزبی، یان دەوڵەتییان لە رادەی ئەو مەسئولییەتەدا نەبوو کەکەوتبووە سەرشانیان.

© www.pdki.org

گیروگرفتی رێکخستن و پێکهێنانی نەزم لەکۆمەڵ دا لەهەموو وڵاتەکانی جیهانی سێهەم دا کۆسپێکی گەورەی پێشکەوتنە. بێجگە لەوە هەر بە گشتی گەلی کورد بە درێژایی مێژووی خۆی زۆر حەزی لە تەشکیلات و رێکخراو و خۆرێکخستن نەکردوە، تەنانەت لە رێك و پێکی و تەشکیلات هەر بێزار بووە. چونکە هەروەها کە پێشتر گوتمان تەشکیلات و رێکخراو یا رێکخستن بەتێکڕایی سەمبولی حوکمداریی دەوڵەتی مەرکەزی بووە، دەوڵەتێك کە بۆ گەلی کورد بێگانە بووە وەسیلەی دەسەڵاتداری و زوڵم و زۆری هەر ئەو تەشکیلات و ریکخراو و نەزم و نیزامە بوو. بۆیە گەلی کورد رقی لێبووەو قەبووڵی نەکردوە. بێجگە لەوە لە زەمانی کۆماری کوردستان دا بەرێوەبەران خۆیان لە ئوسوولی تەشکیلاتی و ئوسوولی رێکخستن شارەزا نەبوون تا بتوانن فێری خەڵکی دیکەی بکەن.

نوقتەزەعفێکی گەورەی حیزبی دێموکراتی کوردستان و بەتایبەتی بەرێوەبەرییەکەی ئەوە بووە کە هەرچەند لە مێژووی نەتەوەی کورد دا بۆ یەکەم جار وەك حیزبێکی پێشکەوتوو پێك هاتبوو کە کۆمەڵانی خەڵکی بە دوای خۆیدا دەبرد، بەڵام یەکیەتیی فیکری و سیاسیی تێدا نەچەسپابوو، بەرنامەکەی زۆر کورت بوو و هەر باسی چەند ئامانجی گشتیی دەکرد. جووڵانەوە تازە پێی گرتبوو و هەرکەسێك هەستی نەتەوایەتیی هەباو هەر ئەوەندە بۆ هەقی رەوای گەلی کورد تێکۆشابا بەس بوو بۆ ئەوەی بێتە نێو حیزب، تەنانەت مەسئولییەتێکی گەورەش وەئەستۆ بگرێ. وەختی ئەوەش بە حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان نەدرا کە بتوانێ ئەو یەکیەتییە فیکری و سیاسییە پێك بێنێ کە نەبوونەکەی پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان بە تەواوی دەرکەوت.

هیچ حیزبێکی سیاسی، بە تایبەتی ئەگەر دەوڵەتی بەدەستەوە بێ ناتوانێ بێ کادری کارامەو بە ئەزموون کاروبارەکان بەرێوەبەرێ. لە ساڵی ١٣٢٥دا حیزبی دێموکرات پێویستیی بەوە هەبوو کە ئەساسی دەوڵەتێکی تازەو مۆدێرن دابنێ. لە دانانی هێزی پێشمەرگەوە بگرە تا قوتابخانە بە زمانی کوردی، هەموو پێویستی بە کادر هەبوو، کە بە دەستەوە نەبوون. دیارە کادری سیاسی و حیزبی و تەنانەت دەوڵەتییش لە مەیدانی

© www.pdki.org

کارو خەبات دا پەروەردە دەکرێن و بار دێن. بەڵام ئەو دەرفەتە بە حیزب و کۆمار نەدرا. ئەگەر دابنێین کە کادر برِبرِەی پشتی هەموو کاروتێکۆشانی حیزب و تەنانەت دەوڵەتیشە، بۆمان دەردەکەوێ کە یەکێك لەهۆیەکانی هەرە ئەساسیی تێکچوونی کۆماری کوردستان نەبوونی کادری لێزان و شارەزا و تاقیکراو بوو.[1]

بۆ بەهێزتر کردنی ریزەکانی نێوخۆی جووڵانەوە پێویست بوو ئەو دووبەرەکی و ناکۆکیو تەنانەت ناتەبایی‌یە لە نێو بچێ کە لەنێو کۆمەڵی کوردەواری دا بەرامبەر بە جووڵانەوە هەبوو. یەکێك لەوانە نفووزی سەرۆك عەشیرەتەکان بوو لە گوندەکان دا. هەروەك پێشتر باس کرا گوندەکان کە زۆربەی دانیشتووانی کوردستانیان تێدا دەژیان، پشتیوانی‌یەکی راستەوخۆیان لەکۆماری مەهاباد نەدەکرد، چونکە زیاتر لە ژێر تەئسیری نفووزی سەرۆك عەشیرەتەکان دا بوون. پێویست بوو کۆماری کوردستان وەزعێکی وا پێك بێنێ کە بێ سەرۆك عەشیرەتەکان بتوانێ راستەوخۆ لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی لادێی کوردستان پێوەندی بگرێو بۆ پشتیوانی لە داخوازەکانی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان هانیان بدا. بەڵام با واقیع بینانە بڵێین ئەوکاتە دەرەتانێکی ئەوتۆ نەبوو و بەرێوەبەریی حیزب نەخۆی کەیفی لەوە بوو چونکە نیوەی زیاتری بەرێوەبەران خۆیان لە دەرەبەگ و سەرۆك عەشیرەتەکان پێك هاتبوون و نە تەنانەت ئەگەریش ویستبای دەی‌توانی دەست بە دابەش کردنی زەوی بکاو بەم شێوەیە کۆمەڵانی وەرزێر بۆ لای خۆی رابکێشێ. بەڵام جێبەجی نەکردنی داخوازێکی ئەوتۆش ئاکامی ئەوەبوو کەکۆمەڵانی هەژارو بێ‌زەویی گوندەکانی کوردستان هەر لە ژێر نفووزی سەرۆك عەشیرەت و ئاغاکان دا مانەوەو بۆ ئەوان بە تەواوی روون نەبوو کە ئەگەر پشتیوانی لە

١ـ رۆژی ٢ی خەزەڵوەری ١٣٢٤ (٢٤ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥) کۆبوونەوەیەکی بەرین لە نوێنەرانی رێکخراوەکانی حیزبی دێموکرات لە ماکۆوە بگرە تا بۆکان لە مەهاباد پێك هات. هەرچەند زیاتر باری سیاسی و تەبلیغاتیی هەبوو, لە هێندێ لەنووسراوەکانی ساڵی ١٣٢٤دا ناوی کۆنگرەی لەسەر دانراوە. ئەوەش هەر نیشاندەری وەزعی تەشکیلاتیی ناتەواوی ئەو کاتەی حیزبە. (د)

© www.pdki.org

کۆماری کوردستان بکەن بێجگە لـە داخـوازی نەتـەوەیی ئایـا داخـوازێکی ئـابووری و کۆمەڵایەتییشیان لە دوارِۆژدا بۆ جێبەجێ دەبێ یان نا؟

یەکێك لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان، بێگومـان سـەقامگیر نـەبوونی لەبەر کەمیی وەخت بوو. کۆماری کوردستان بە هەمووی ٣٣٠رۆژ ژیا، کە لە مێـژوودا وەختێکی زۆر کەمـە. لەوماوەیـەدا وەك گوتمـان زۆر کـاری گرینگـی دەسـت پـێکردو تەنانەت جێبەجێی کردن، بەڵام لە ٣٣٠ رۆژدا ئیمکان نەبوو بناخەیەکی قایم و پتەو بۆ دەوڵەتی تازەپێگەیشتوو دابنـرێ و هـەموو ئۆرگانـەکانی دەوڵـەتی پێـك بـێن و پـەرە بستێنن، ئیمکانی ئەوە نەبوو کە کادرەکان چ حیزبی و چ دەوڵـەتی جێـی خـۆ بگـرن و هەرکەس بزانێ لە چ جێگایەك باشتر کـاری پـێدەکرێ لـەوێ خـەریك بـێ، واتـە کـار بەکارزان بسپێردرێ. بە کورتی کەم بوونی دەرەتانی کۆماری کوردستان خۆی یەکێك لـە هۆیەکانی تێکچوونی ئەو کۆمارەیە. تراژێدیی کۆماری کوردستان لەوەدابوو کەبۆ ئـەوە سەقامگیر بێ وەختێکی زۆرتری پێویست بوو بەڵام وەختێکی زۆرتـری دەسـت نەکـەوت چونکە زۆر هۆی دیکەش یارمەتییان دا کە زووتر بڕووخێ.

بێ سەروسامانی، بێنەزمیو بێدیسـیپلینی لەهـەموو کاروبـاری کۆمـار دا بەرچـاو دەکەوت و نوقتە زەعفێکـی گـەورەی کۆمـاری کوردسـتان بـوون. نموونەیـەك لـەو بـێ سامانییە تێکەڵ بوونی حیزب و دەوڵەت بوو. راستە کە حیزبی دێمـوکراتی کوردسـتان بەڕیوەبەری کۆماری کوردستان بـوو، بـەڵام دابـەش بـوونی کاروبەرپرسـایەتی لـە نێـو کاربەدەستان دا روون نـەبوو. کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب زۆر جـار راسـتەوخۆ کـاری دەوڵەتی دەکردو هێندێك جاریش بەرپرسانی دەوڵەتی کـاری حیزبیـیان بـەڕێوە دەبـرد. لەوەش زیاتر کەسی واش هەبوو کە هیچ مەسئولییەتێکی حیزبـی و دەوڵـەتیی نـەبوو بەڵام لەزۆر کاروباری حیزب و کۆماردا دەخالەتی دەکرد. بۆ وێنە ئێستاش هـەر دژوارە بەوردی دیاری بکرێ کێ ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیـزب و کـێ وەزیـرو بەرپرسـی دەوڵەتی بوو.

© www.pdki.org

تاقی کردنەوەی چل ساڵ ژیانی حیزبی دێموکرات دەریدەخا کە لابردنی ئەم بێنەزمی و بێسەروسامانی‌یە کاری چەند مانگ و تەنانەت چەند ساڵیش نیە، بەڵکوو وەختێکی زۆرتری دەوێ کە بەداخەوە کۆماری کوردستان بۆی هەڵنەکەوت.

پێشتر ئیشارەمان کرد کە تەنیا بەشێك لە خاکی کوردستانی ئێران رزگار ببوو و لە ژێر دسەڵاتی کۆماری کوردستان دا بوو. ئەم بەشە سێ‌یەکی کوردستان بوو و ژمارەی دانیشتووانی لە یەك میلیۆن زیاتر نەبوو. دیتمان کە پێشەوا قازیو هێندێك لە بەرێوەبەرانی حیزب هەوڵیان دا کە ناوچەی سنەو کرماشانیش رزگار بکەن و بەتایبەتی بۆ ناوچەی سنە بەرنامەی زۆر روون و دیاریکراویان هەبوو. بەڵام لە لایەکەوە ناتەبایی لە نێوخۆی جووڵانەوەو کزیی نێوخۆی بەرێوەبەریو لەلایەکی دیکەشەوە سیاسەتی هاوپەیمانەکان واتە یەکیەتیی سۆڤیەتی، بریتانیاو ئەمریکا بوو بە کۆسپی سەر رێگای ئەوە کە کۆماری کوردستان هەموو یا هەر نەبێ بەشێکی زۆری کوردستان بێنێتە ژێر دەسەڵاتی خۆی.

بەم شێوەیە بەشی زۆر دەوڵەمەندی کوردستان کە دانیشتووانیشی زیاتر بوون لە دەرەوەی ئەم کۆمارە مانەوەو ئەوە خۆی بوو بە هۆی کز بوونی هێزی ئابووری و ئینسانیی کۆمار. لە لایەکی دیکەشەوە هەروەك دیتمان بەشی جنووبیی کوردستان لە ناوچەی سەقزەوە بەرەو خوارتر لەباتی ئەوە ببێ بە بەشێك لە کۆماری کوردستان و بەرامبەر بە دوژمنان رابوەستێو دیفاع لە دەسەڵاتی گەل بکا بوو بە بنکەیەك بۆ هێرش هێنان بۆ سەر کۆماری کوردستان و دوژمنان بۆ سەرکوت کردن و لەنێو بردنی کۆمار کەڵکیان لێوەرگرت. هەر ئەوە خۆی کە تەنیا سێ‌یەکی کوردستان ئازاد کرابوو و لە ماوەی ئەو چەند مانگەدا بۆ ئازاد کردنی بەشەکانی دیکەی کوردستان هیچ نەکرا مەسەلەیەکی گرینگی دیکەش دەخاتە بەرچاو: هەر جووڵانەوەیەکی شۆرشگێرانە بکەوێتە سەرباری ئەوە کە سیاسەتی دیفاعی بەخۆیەوە بگرێ، بە دەستی خۆی گۆری خۆی هەڵدەقەنێ. جووڵانەوەی شۆشگێرانە دەبێ هێرش بکاو دەبێ هەموو وەختێك هەل و مەرجێکی ئەوتۆ بخولقێنێ کە تووشی مەندی و راوەستان نەبێ. لە لێکدانەوەی

© www.pdki.org

مێــژوویی زۆر نەتــەوە هــەروەك نەتــەوەی كــوردیش را دەردەكــەوێ كــە هــەركاتێك جوولاَنەیەكی شۆشگێڕانە كەوتبێتە حالَەتی دیفاعی، یا زوو لەنێو چــووە، یــا بەرەبــەرە هەل و مەرجی لەنێوچوونی خۆی پێك هێناوە.

هەولْ نەدان بــۆ ئــازاد كردنــی جنــوبی كوردســتان و نــەبزووتن لــە جەبهــەی شــەڕدا حالَەتێكی دیفاعیی دابوو بە كۆماری كوردستان كــە ئاكــامی پــڕ لــە چارەڕەشــیی لــە مانگی سەرماوەزی ١٣٢٥دا دەركەوت.

زۆر روونە كە ئەو پەیمان و بەلێنی‌یەش كە لە لایەن دەولَەتی مەركەزی‌یەوە درابوو كە ئامادەیە شاری سەردەشت و بانە بە دلْخوازی خۆی بۆ كۆماری كوردستان بــەجێ بێلْــێ، جێبەجێ نەكراو ئاشكرا بوو كە ئەوەش هەر لە سەرەتاوە فڕوفێلْ بووەو پادگانەكانی ئەم دوو شارە بۆ رۆژەكانی سەرماوەزی ١٣٢٥ پاشەكەوت كراون.

بەگشتی هۆیەكانی نێوخۆی تێكچوونی كۆماری كوردستان ئەمانەن.

بەلاَم ناكرێ باســی هۆیــەكانی دەرەوەی كوردســتان نەكــەین. رووخــانی حكوومــەتی میللیی ئازەربایجان بەو شێوە ئابڕووبەرانەیە كە بەراستی دەبێ ناوی ئاشــبەتالْی لەســەر دابنێین و راكردنی بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموكراتی ئازەربایجان بــۆ یەكیــەتیی ســۆڤیەتی بە شێوەیەكی زۆر شپرزەو بەجێهێشتنی ١٥ هەزار ئەندام یا كادری سادە لە ئازەربایجان كە كەوتنە بەر پــەلاماری كۆنەپەرســتی و قەلاَچــۆ كــران، بێگومــان تەئســیرێكی زۆری لەسەر كوردستان هەبوو. یەكەم هاوپەیمان كەكوردستان حیسابی لەسەر دەكرد لــە بــەین چووبوو، لە پاشان ئەم هاوپەیمانە بێ ئەوە زەربەیــەك لــە دوژمــن بوەشــێنێ ئاشــبەتالْی كردبوو و دیــارە ورەی لایــەنگرانی كۆمــاری كوردستانیشــی هێنــابووە خــوارێو تــۆوی شكست خوازی و ئاشبەتالْی لەكوردستانیش چاندبوو. زۆر زەحمەت بوو كە بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموكرات و كۆماری كوردستان بتــوانن بەرامبــەر بــەو ورە نزمــە رابوەســتن یــا بتوانن كارێكی وابكەن كە ورەی كۆمــەلاَنی خــەلْك بەتایبــەتی چین و توێــژە نێــونجی و دەولَەمەندەكانی شارەكان بەرنە سەرێ. هێندێك لەوانە لە دەرفەت دەگەڕان و بــە پەلــە بوون هەرچی زووتر خۆیان تەسلیمی لەشكری دەولَەتی مەركەزی بكەنەوە.

© www.pdki.org

رووخانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و شێوەی ئەم رووخانە نەك هەر یەکێك لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان بوو، بەڵکوو یەکێك لە هۆیەکانی ئەسڵیی شێوەی تێکچوون واتە ئاشبەتاڵ لە کوردستانیش بوو.

پاش پێکهاتنی حیزبی دێموکراتی کوردستان و فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان و وتوویژ لەگەڵ حیزبەکانی دیکە، بەرەیەك بەناوی بەرەی حیزبە ئازادیخوازەکان لە نێوان حیزبە پێشکەوتووەکانی ئێران دا پێك هاتبوو، بەلام وەختێك هێرش کرایە سەر ئازەربایجان و کوردستان، هێزە دێموکراتییەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران دا هیچ کارێکیان نەکرد بۆ ئەوەی پێشی ئەو هێرشە بگرن. بە پێچەوانە هەروەك گوترا ئەوان چاوەڕوانی ئەوە بوون کە لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی لە ئازەربایجان و کوردستان تووشی شکست بێ تا ئەوانیش بتوانن هێزی خۆیان وەکار بخەن. بە کورتی هەر لایەك بەهیوای لایەکەی دیکە بوو! نە بەرنامەیەکی هاوبەش و نە یەکیەتییەکی پتەو و بەتایبەتی یەکیەتیی کردەوە لەنێو هێزە دێموکراتییەکانی ئێران دا بەدی دەکرا. بۆیە رێژیمی کۆنەپەرستی ئێران توانی زۆر زیرەکانە و فێڵبازانە بە شێوەی جیاجیا هەم زەبر لە جووڵانەوەی دێموکراتی لە سەرانسەری ئێران و هەم لە ئازەربایجان و کوردستان بدا. وا دیارە لە سەرەتادا دەوڵەتی مەرکەزی زۆر بۆی روون نەبوو کە لە پێش دا لە کوێ را دەست پێ بکا. وا دێتە بەرچاو کە پێشتر نەزەری ئەوە بوو لە بەشەکانی دیکەی ئێران زەربەی خۆی بوەشێنێ. بەلام پاش بەربەرەکانیی هێزە دێموکراتییەکان، حیزبی توودەو سەندیکاکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران داو بەتایبەتی پاش مانگرتنیگەورەی ٢٣ی پوشپەڕی ١٣٢٥ (١٤ی ژوئیەی ١٩٤٦) لە جنووبی ئێران کە ١٠٠/٠٠٠ کرێکارو مووچەخۆر تێیدا بەشدار بوون، حکوومەتی قەوام تێگەیشت کە هەتا ئازەربایجان و کوردستان مابن، زەبر لێدان لە هێزە دێموکراتییەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران

© www.pdki.org

دژواره.[1] بۆیه تاکتیکی دیکەی گرتەپێش، ئەویش کزکردنی پەیتا پەیتای هێزەکانی دێموکراتی لە بەشەکانی دیکەی ئێران دا بوو.

بەڵام زەبری ئەساسی راگیرا بۆ ئەوە کە لە ئازەربایجان و کوردستان بدرێ، قەوام پاش ئەوەی توانی هێزە دێموکراتی‌یەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران ئەوەندە خاوو لاواز بکا کە نەتوانن لە حاڵەتی هێرش بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان دا هیچ جووڵانەوەیەکی جیددی بکەن، هێرشی خۆی بۆ سەر ئەم دوو دەسەڵاتە گەلی‌یە دەست پێکردو زۆر بە هاسانی توانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کۆماری کوردستان بڕووخێنێ. لە پاشان زەربەیەکی توندیشی لەحیزبی توودەو هەموو رێکخراوەکانی دیکە وەشاندو بەم شێوەیە توانی لە سەرانسەری ئێران دا جووڵانەوەیەکی دیموکراتی زۆر پان و بەرین و بە توانا بەنرخێکی زۆر کەم سەرکوت بکاو تا رادەیەکی زۆر و تەنانەت لە هێندێك بەشی ئێران بە تەواوی بۆ ماوەی چەند ساڵ لەنێوی بەرێ.

دەبێ ئەو راستی‌یە مێژوویی‌یە بگوترێ کە دەوڵەتی قەوام زۆر بە تاکتیك و ژیرانە مەسەلەی ئازەربایجان و کوردستانی چارەسەر کرد. ماوەیەکی زۆر وای نیشان دا کە بۆ رێککەوتن ئامادەیە، ماوەیەکی زۆر وای دەرخست کەلە تاران هێندێك کەس هەن کە قەوام خۆشی لە سەرەوەی هەمووان دادەنا، دژی سیاسەتی کۆنەپەرستیی حەمەرەزاشان و دەیانهەوێ ئێرانێکی دێموکراتی پێك بێنن. دیارە هەموو ئەوانە بۆ وەدەستهێنانی وەخت بوو و بەتایبەتی بۆ ئەوەبوو کە لەپێشدا لەشکری سوور ئێران بەجێ بێڵێ و دەوڵەت بتوانێ خۆی ئامادە بکا بۆ ئەوە لە کاتی لەباردا زەبری خۆی بوەشێنێ. بەخۆڕایی نەبوو کە قەوام پاش سەرکوت کردنی جووڵانەوەی دێموکراتیی ئازەربایجان و

١ـ مانگرتنی ٢٣ی پووشپەڕ یەکێك لە بزووتنەوە هەرە گەورەکانی چینی کرێکاری ئێران بوو. لە تێکهەڵچوونی کرێکاران لەگەڵ ئەرتەش و پۆلیس دا ٣٨ کەس کوژران و ١٧٠ کەس بریندار بوون. داخوازی مانگرەکان بریتی بوو لە: لابردنی فیشارو گۆڕینی ئوستاندار کە پیاوی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس بوو, دەخالەت نەکردنی شیرکەتی نەوت لەکاروباری نێوخۆی ئێران دا, چەك کردنی عەشیرەتەکانی جنووب و بژاردنی حەقدەستی رۆژی جومعەی کرێکاران. ئەم مانگرتنە بە قەول و قەراری فێڵبازانەی قەوام و دەخالەتی بەڕێوەبەرانی حیزبی توودە کۆتایی هات. (د)

© www.pdki.org

کوردستان نازناوی حەزرەتی ئەشرەفی لە حەمەرەزاشا وەرگرت.[1] بەڵام سەیر ئەوەبوو کە هەرچەند زۆر دیاردەی بەرچاو نیشانەی فێڵبازی و درۆزنیی کاربەدەستانی دەوڵەتی مەرکەزی بوون، بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان دیسان تا سەر باوەڕیان بە هێندێك لە بەڵێنییەکانیان هەبوو. بێگومان لە پێکهێنانی ئەم خۆش بینییە بێجێیەدا سەبارەت بەسیاسەتی قەوام بەڕێوەبەریی حیزبی توودە دەستێکی باڵای هەبوو.[2]

قەوام نیشانی دا کە پیاوێکی سیاسی و زیرەکە، باش دەزانێ مانۆڕ بکاو بێدژواری توانی بەڕێوەبەرانی ئازەربایجان و کوردستان بەوە قانیع بکا کە گۆیا دەیهەوێ گۆڕانێکی بنەڕەتی لە ئێراندا پێك بێنێ.

بەداخەوە بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان تا رادیەکی زۆر فریوی مانۆڕەکانی قەوامیان خواردو تەنانەت بۆ وێنە تا ئاخریش هەر چاوەڕوانی ئەوە بوون کە لەشکری ئێران دڵخوازانە بانەو سەردەشتیان بۆ بەجێ بێڵێ، کارێك کە هەرگیز نەکراو هەر چاوەڕوان بوونیشی بێجێ بوو. یان ئەوە کە پاش گەیشتنی لەشکر بە مەهاباد، نەخۆیان شاردەوەو نەخۆیان پاراست، بەڕاستی پێیان وابوو کە لەشکری شا بەم شێوەیە کە هومایوونی رایگەیاندبوو کاری پێیان نابێ و هیچیان لێناکا.

پێویستە باسی هۆی دەرەوەی ئێرانیش بکرێ، هۆیەك کە لە دەسەڵاتی حیزبی دێموکراتی کوردستان بە دوور بوو. ئیمپریالیزمی ئینگلیس کە لەمێژ بوو نفووزێکی زۆری لە دەزگای دەوڵەتی ئێراندا وەدەست هێنابوو و ئیمپریالیزمی تازەهاتووی ئەمریکا کە لە شەڕی دووهەمی جیهانی بەهێزتر هاتبووەدەر بە هەموو هێزیانەوە

١ـ دەسەڵاتی حوکمداری کۆنەپەرستی ئێران لە مەبەستی سەرکوت کردنی جوڵانەوەی دێموکراتی دا یەکگرو یەکپارچە بوون و لەم بارەوە ئەگەر جیاوازییەك هەبووبێ لە هەڵبژاردنی تاکتیك و کاتی لەبارو شێوەو وەسیلەی جێبەجێ کردنی ئەم مەبەستەدا بووە. پاش سەرکەوتن بەسەر جووڵانەوەی دێموکراتیی گەلانی ئێران دا بوو کە رقەبەری و ناکۆکی لە نێو شا و قەوام دا خۆی ئاشکرا کرد. (د)

٢ـ رۆژنامەی "رهبر" ئۆرگانی ناوەندیی حیزبی توودە لە ١٠ی خەرمانانی ١٣٢٥ (١ی سیپتامبری ١٩٤٦)دا نووسیبووی ***"بە بڕوای ئێمە ئاغای قەواموسەڵتەنە لەگەڵ هەموو کاربەدەستانی پاش خەرمانانی جیاوازیی سەرەکیی هەیە, چونکە نەیویستوە سیاسەتی ئیستیعماری بەهێز بکا, بەڵکوو دژی ئەم سیاسەتە شوومە خەباتی کردوە"***.

© www.pdki.org

پشتیوانی‌یان لە دەوڵەتی کۆنەپەرستی مەرکەزی دەکرد. هەردوو دەوڵەتی ئیمپریالیستی دژی پەرەئەستاندنی جووڵانەوەی رزگاریخوازی لە سەرانسەری جیهان و هەروەها لە ئێرانیش بوون و پێکهاتنی کۆماری کوردستانیان بە دژی قازانجی خۆیان لە ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا دەزانی. بێجگە لەوە هەم شیرکەتی نەوتی ئینگلیس کە بەشی زۆری شیرکەتی نەوتی عێراقی (IPC) بە دەستەوە بوو و نەوتی کەرکووکی دەردەهێناو هەم شیرکەتەکانی نەوتی ئەمریکا کە ئەوانیش لە (IPC) دا بەشدار بوون ترسی ئەوەیان هەبوو کە پێکهاتنی کۆمارێکی کوردستان لە ئێران ببێ بە نموونە بۆ کوردەکانی عێراق و قازانجی ئابووری و سیاسیی ئەوان لە کوردستانی عێراق و تەنانەت لە سەرانسەری عێراقیش وە مەترسی بخا. دیارە ئەمە بۆ تورکیە و کوردستانی تورکیەش راست بوو کە نیوەی هەموو نەتەوەی کوردی تێدا دەژی. لەبەر ئەم هۆیانە دەوڵەتەکانی ئەمریکاو ئینگلیس بە توندی پشتیوانی‌یان لەدەوڵەتی کۆنەپەرستی مەرکەزی دەکرد. بەڵام بەرامبەر بەوە ئەو پشتیوانی‌یە کە چاوەڕوان دەکرا لە لایەن یەکیەتیی سۆڤیەتەوە، لە کۆماری کوردستان نەکرا. ئەمەش خۆی چەند هۆی هەبوو:

یەکەم ئەوەبوو کە سیاسەتی ئەودەمەی یەکیەتیی سۆڤیەتی واتە سیاسەتی سەردەمی ستالین بە گشتی و لە رادەی جیهانی‌دا تووشی هێندێك هەڵەو لێکدانەوەی چەوت بوو. ئەم سیاسەتە لە ئازەربایجان و کوردستان بە دەست باقرۆفەوە بەرێوە دەچوو کە پیاوی جێ‌باوەڕی ستالین و هەمەکارەی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بوو. لێکدانەوەی باقرۆفیش لە سیاسەتی ئەو کاتەی ئێران و لە نیسبەتی هێزەکان دروست نەبوو. بێجگە لەوە هەروەهاکە دیتمان لە جەرەیانی کۆماری کوردستاندا ناکۆکی‌و ناتەبایی لە سیاسەتی یەکیەتیی سۆڤیەتی بەرامبەر بە ئێراندا بەرچاو دەکەوت. مۆلۆتۆف کە وەزیری دەرەوە بوو زیاتر قازانجی گشتیی یەکیەتیی سۆڤیەتی وەك وڵاتێکی مەزن لەبەر چاو بوو، هەربۆیەش مەسەلەی ئیمتیازی نەوتی شیمالی پێ‌گرینگتر بوو لە دیفاع لە حکوومەتی میلليی ئازەبایجان و کۆماری کوردستان. بەڵام باقرۆف کە خۆی ئازەربایجانی بوو مەبەستی وەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەیی‌یەکانی خۆی لە چوارچێوەی سیاسەتی یەکیەتیی

© www.pdki.org

سۆڤیەتی لە ئێران دا بوو. هەرچەند هیچ کام لە بەڕێوەبەرانی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان باسی جیابوونەوەی ئازەربایجانیان نەدەکرد، بەڵام باقرۆف بە راشکاوی لە باکۆ رایدەگەیاند کە ئامانجی یەکخستنی ئازەربایجانی ئێران و سۆڤیەتییە. هێندێ لە موهاجیرینی ئازەربایجانی کە لە حکوومەتی میللی دا خاوەن دەسەڵاتیش بوون جاروبار جیابوونەوەی ئازەربایجانی ئێرانیان دەهێنایە گۆڕێ. هەرچۆنێك بێ پاشەکشەی یەکیەتیی سۆڤیەتی لە ئێران چ بە مەبەستی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت بووبێ چ ئاکامی شکستی سیاسەتی مەزنی خوازانەی باقرۆف، بەرهەمی لێکدانەوەیەکی چەوتی هەل و مەرجی ئەوکاتەی ئێران بوو.[1]

لە بەهەڵەچوونی یەکیەتیی سۆڤیەتی دا نەخشی قەوام بەرچاو بوو. قەوام لە سەفەری خۆی بۆ مۆسکۆدا بەڕێوەبەرانی یەکیەتیی سۆڤیەتی قانیع کرد کە گیروگرفتی ئازەربایجان بە مەسەلەیەکی نیوخۆی ئێران دانێن و دەخالەتی تێدا نەکەن. زۆر سەیر بوو کە قەوام ئەو داوایەی لە ئەمریکاو ئینگلیس نەکرد، چونکە ئەوان لەو کاتەدا زۆر بە جیددیو بە ئاشکرا دەخالەتیان لەکاری ئێران دا دەکرد. بۆ نموونە "جۆرج ئالەن" باڵیۆزی ئەمریکا لەگەڵ رەزم ئارا بۆ بەڕێوەبردنی شەڕ دژی بارزانییەکان هات بۆ کوردستان. باڵیۆزخانەی ئەمریکا لەگەڵ زۆر کەس لە سەرۆك عەشیرەتەکان پێوەندیی نیزیکی دامەزراندبوو.[2]

هۆی دووهەم ئەوەبوو کە یەکیەتیی سۆڤیەتی لە شەڕێکی وێرانکەر رزگاری ببوو، بیست میلیۆن کوشتەی دابوو، سەدان شارو ناوەندی سەنعەتیی گەورەی خاپوور کرابوون. بەرامبەر بەوە ئەمریکا نەك هەر بەهێزتر لە شەڕ هاتبووە دەر بەڵکوو بە

١ـ پاش مردنی ستالین لە ساڵی ١٣٣٤دا باقرۆف لەگەڵ بێریا کە وەزیری نێوخۆی یەکیەتیی سۆڤیەتی بوو, هەردوو دادگایی و ئێعدام کران. لەدادگادا دەرکەوت کە باقرۆف بەرپرسی کوشتنی ٢٠ هەزار کەس بووە. (د)

٢ـ لە پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان ئاشکرا بوو کە عەمەر خانی شکاك لە بنەوە راستەوخۆ لەگەڵ باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە تاران پێوەندیی هەبووە. ئەم پێوەندییە پاشتریش هەر بەردەوام بوو. (د)

© www.pdki.org

بۆمبای ئەتۆمیش پشت ئەستوور بوو. لەو هەل و مەرجەدا یەکیەتیی سۆڤیەتی بۆ تێك هەڵچوونی نیزامی لەگەڵ ئەمریکا لە ئێران ئامادەیی نەبوو.

ئاکامی هەموو ئەوانە پاسیف و بێئەسەر بوونی سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێران دا بوو. بەم جۆرە وەزعێکی تایبەتی هاتەپێش، بەم مانایە کە لە حاڵێك دا ئەمریکاو ئینگلیس زۆر چالاکانە پشتی دەوڵەتی مەرکەزییان گرتبوو، یەکیەتیی سۆڤیەتی سیاسەتێکی بێلایەن و سەیرکەرانەی گرتە بەرو کۆماری کوردستانی لە پشتیوانیی دەرەوەی خۆی بێبەش کرد. ئەمەش هۆیەکی حاشا لێنەکراوی تێك چوونی کۆماری کوردستان بوو. بەڵام هەروەها کە گوتمان هۆی ئەسڵیی نەبوو و ناش کرێ بەهۆی ئەسڵیی دانێین.

وادیارە ئەو کەسانە کە یەکیەتیی سۆڤیەتی تاوانبار دەکەن بەوە کە کۆماری کوردستانی بەجێهێشت، چاوەڕوانی ئەوە بوون کە بەهێزی نیزامی دیفاعی لێکردبا. ئەگەر کۆماری کوردستان خۆی بەربەرەکانیی لەشکری کۆنەپەرستی ئێرانی کردباو ماوەیەکیش ئەو بەربەرەکانی‌یە درێژەی هەبا، ئەوکاتە لەوانەبوو کە یەکیەتیی سۆڤیەتییش پشتی کۆماری کوردستان بگرێو یارمەتیی بدا. بەڵام کە کۆماری کوردستان هیچ دیفاعێکی لە خۆی نەکرد، لەو حاڵەتەدا دەبوا یەکیەتیی سۆڤیەتی لەشکری سوور بنێرێتەوە ئێران و دیفاع لە کۆماری کوردستان بکا. بە کورتی دەبوا لەشکری سوور لەباتی پێشمەرگەی کوردستان شەڕ بکا!

هەرچەند مێژوو ئەوەیە کە بووە، بەڵام رەنگە ئەگەر کۆماری کوردستان دیفاعی لەخۆی کردباو ماوەیەکیش خۆی راگرتبا وەزع گۆڕابا. لێرەدا پێویستە ئیشارە بە مەسەلەیەکی زۆر گرینگ بکرێ کە بۆ دوارۆژی گەلی کورد ئەهمییەتێکی تایبەتیی هەیە. ئەویش دیاری کردنی هێز یا عامیلی ئەسڵیی رزگاریی خەڵکی کوردستانە. ئایا حیزبێکی شۆرشگێڕ دەبێ پشت ئەستوور بە کۆمەڵانی خەڵکی خۆی، بە هێزی ماددی و مەعنەویی وڵاتەکەی بێ، یان چاوەڕوان بێ کە لەشکری وڵاتێکی دیکە بێ و رزگاری بکا؟

© www.pdki.org

بەداخەوە ئەم بۆچوونە لە مێژووی نەتەوەی کورد بەتایبەتی لە مێژووی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران دا پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان بەهێز بوو. واتە شۆرشگێڕان هەوڵیان نەدەدا بە تێکۆشانی خۆیان گەلی کورد رزگار بکەن، بەڵکوو چاوەڕوانی ئەوە بوون کەلە جێگایەکی دیکەوە، لە دەرەوەڕا هێزێکی دۆست بێ و ئازادیی کوردستانیان بۆ بە دیاری بێنێ.[1]

بەخۆشی‌یەوە ئەو بۆچوونە ئێستا نەماوە. ئەوە شەش ساڵە خەڵکی کوردستان بێ یارمەتیی دەرەوەو بەهێزی خۆیو بە دەستی خۆی قارەمانانە لەئازادیی خۆی دیفاع دەکاو لەگەڵ ئەوە کە لەگەڵ دوژمنێکی زۆر دڕندەترو بەهێزتر لە ساڵی ١٣٢٥ بەرەوڕووە بەڵام توانیویەتی خۆی راگریو دیفاعیش لە خۆی بکا. ئەوە نیشانەی دیاردەیەکی نوێیە، نیشانەی ئەوەیە کە خەڵکی کوردستان بۆ وەدەست هێنانی ئازادی لە پێش هەموو شتێکدا پشت ئەستوور بە هێزی خۆی و ئیمکاناتی ماددیو مەعنەویی خۆیەتیو عامیلی دەرەوە بە عامیلێکی یاریدەدەر دادەنێ. خەڵکی کوردستان بۆی دەرکەوتوەو ئیمانیشی بەوە هێناوە کە، تەنیا بە دەستی خۆی دەبێ خۆی رزگار بکاو ئەگەر بە هێزی خۆی باش دیفاع لە نیشتمان و لە مافی خۆی بکاو بتوانێ خۆی راگرێ بێگومان دۆستی زۆریشی بۆ پەیدا دەبن و یارمەتییشی دەدەن. پێشتر باسی ئەو هۆیانەمان کرد کە پێشەوا قازییان هاندا کە واز لە شەڕ کردن لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزی بێنێو لەشکری ئێران بێ ئەوە کۆسپێك بێتە سەر رێگای هاتە شاری مەهاباد. بەڵام پێویستە ئیشارە بە راستی‌یەکی مێژووییش بکەین.

پێشتر گوتمان کە ژمارەی هەموو ئەو لەشکرە کەمانگی سەرماوەزی ١٣٢٥ لە تارانەوە بەرەو ئازەربایجان و کوردستان وەڕێ کەوت ٢٠ هەزار کەس بوو، ٣٠ تانك و

١ـ هەر لە زەمانی کۆماری کوردستان هەژاری شاعیر دەیگوت:

کارت پێك نەیە لە سانفرانسیسکۆ   خۆڵی وەسەر کە بەردەرکی مۆسکۆ

لە زەمانی پاش کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ لە مەهاباد بڵاو ببۆوە کە رووس لە سەر نانی جێژنی رەمەزان راوەستاون, هەر نانەکەی بخۆن دێن.! (د)

© www.pdki.org

دووتۆپی دوورهاوێژو ٩ فرۆکەی کۆنی لەگەڵ بوو. بەرامبەر بەوە کۆماری کوردستان ١٥ هەزار پێشمەرگەی هەبوو و ئەگەر خەڵك بەسیج کرابا بێگومان ئەوەندە چەکداری دیکەش ئامادە دەبوو. ژمارەی ئەو بەشەی لەشکری ئێران کە گەیشتە شاری مەهاباد ٦٠٠ کەس بوو کە ١٢تیربار، ٢ زرێپووش و ٢ تۆپیان هەبوو! وەزعی لەشکری شا زۆر شپرزە بوو، سەربازەکان ماندوو بوون، بەفرو سەرما رێگاکانی گرتبوو بە شێوەیەك کە تانك و زرێپووش دەرنەدەچوون، فرۆکەکان کاریگەر نەبوون، لەشکر وەسیلەی هاتووچۆی مۆتۆڕیی زۆر کەم بوو، تەقەمەنی بەشی نەدەکرد، بەنزین و خواردەمەنیش نەبوو.[1]

ئایا نەدەکرا بەرگری لە پێشڕەویی لەشکرێکی ئاوا بکرێ؟ باسی گیروگرفتەکانی ئەو کاتەی کۆماری کوردستانمان کرد. بەڵام راستییەکی بەرچاو هەیە کە ناکرێ چاوپۆشیی لێبکەین. بەربەرەکانێ لەگەڵ لەشکری شا بۆ دیفاع لە دەسکەوتەکانی کۆماری کوردستان ئەگەر سەریش نەکەوتبا هەر نەبێ رێوڕەسمی خراپی ئاشبەتاڵی دانەدەمەزراندو گیانی خەباتگێڕیی بەهێز دەکرد و بێگومان ئاسەوارێکی شۆڕشگێڕانەی لەسەر دوارۆژی جووڵانەوەی دێموکراتی و نەتەوەیی گەلی کورد بەجێ دەهێشت.

١٠ـ جێگای کۆماری کوردستان لە مێژوودا

لەگەڵ ئەوە کە ماوەی ژیانی کۆماری کوردستان ١١ مانگ بووو زوو تێك چوو، دیسان جێگایەکی تایبەتیی لە مێژووی نەتەوەی کورددا هەیە.

کۆماری کوردستان لە ئاسمانی تاریكو لێڵی سەردەمی درێژی ژێردەستیی گەلی کورد دا وەك ئەستێرەیەکی پرشنگدار دەدرەوشێ. راستە ئەم ئەستێرەیە زۆر زوو ئاوابوو، بەڵام ئێستاش هەر رووناك کەرەوەی رێگای خەباتی دژواری گەلی کوردە. گەلی کورد لە رۆژگاری نوێی مێژووی خۆیدا تا پێکهاتنی کۆماری کوردستان نەیتوانیبوو چارەنووسی خۆی بەدەستەوە بگرێو حوکمداری نیشتمانی خۆی بێ. بۆ یەکەم جار لە مێژووی نوێی نەتەوەکەماندا بە دامەزرانی کۆماری کوردستان گەلی کورد بە ئاواتی خۆی گەیشتو هەستی بەوەکرد کە چارەنووسی خۆی

١ـ ن. پسیان ـ از مهاباد خونین... ل ٩٠

© www.pdki.org

بەدەستەوەیەو لە نیشتمانی خۆیدا بێگانــە نیــەو حــاکمێکی دیکــەش بێجگــە لــە خــۆی لــەو نیشتمانە دا نابینیٚ. بۆ یەکەم جار بوو کە گەلی کورد کۆماری خۆی هەبوو، پێشــەواو لەشــکری خۆی هەبوو، دەزگای هەڵسووڕاندنی کاروباری وڵاتەکەی لە خۆی بوو، پاش سەدان ســاڵ خــەبات هەســتی لــەخۆدڵنیابوون لــە گــەلی کــورددا پەیــدا ببــوو و چــیرۆکی کــۆن کــە کــورد هــەرگیز "نابێتەهیچ" پووچەڵ ببوو. بۆ گەلی کورد دەرکەوتبوو کە بــە خــەباتی خــۆی دەتوانــێ "ببێتــە شتێك"و ژێردەستی کەس نەبێ‌و ئازادو سەربەرز بژی.

کۆماری کوردستان کۆمارێکی گــەلی بــوو، بــۆ یەکــەم جــار لــە مێــژووی نەتــەوەی کــورددا بەرێوەبەریی جووڵانەوە بە دەست ئاغایەك، ســەرۆك عەشــیرەتێك یــان شــێخێك نــەبوو. راســتە هێندێك لەمانە لە کۆماری کوردستاندا خاوەن دەسەڵات بوون. بــەڵام هــەوڵ درا کــە کۆمــەڵانی ســادە واتــە خــەڵکی کــۆڵان‌و بــازاڕ نوێنــەرانی خۆیــان بەشــێوەیەکی دێمــوکراتی هەڵبــژێرن‌و بەرێوەبەرانی خۆیان دیاری بکەن. بۆ یەکەم جار جووڵانەوەیەکی پان‌و بەرینی گەلی پێك هــاتبوو کە پشــتیوانی ئامانجــەکانی خــۆی‌و کۆمــاری خــۆی بــوو. لــەم بــارەوە جووڵانــەوەی ســاڵەکانی **٢٥ـ١٣٢٤** لەگەڵ هەموو جووڵانەوەکانی پێشووی نەتەوەی کورد جیاوازییەکی بنەڕەتیی هەبوو.

لایەنگرانی کۆماری کوردستان ئەو چین‌و توێژانە بوون کــە دوارۆژیــان هــەبوو، بــە پێچــەوانە دوژمنانی نێوخۆی ئەوانە بوون کە رۆژبەرۆژ کزدەبوون. **"کۆماری کوردستان لە لایەن پێشکەوتن خوازانی خەڵکی کوردستانەوە پشتیوانیی لــێ‌دەکرا کە ژمارەیان بەردەوام زیادی دەکــردو ئــەو کەسانە دوژمنایەتی‌یان لەگەڵ دەکرد کەوادێتە بەرچاو کە مەحکوومن لەنێو بچن"**[1]

کۆماری کوردستان ئاکامی جووڵانەوەیەکی نەتەوەیی بوو. گــەلی کــورد بــۆ یەکــەم جــار لــە بەشێك لە خاکی نیشتمانی خۆیدا شوێنەوارێکی لە زۆردارانی مێژوویی خۆی نەدەدی. لەشــکرو پۆلیسی زۆردار نەمابوون، کاربەدەستی بەرتیل خــۆری لــە مەرکــەزەوە دیــاریکراو دەرکرابــوون، کەس بۆ ئەوە ئازار نــەدەدرا کــە بــە زمــانی خــۆی قســە دەکــا، هەســتێکی یــەکجار شــیرین‌و

١- ئارچی رووزیلت ـ کۆماری کورد لە مەهاباد. میدل ئیست جۆرنال ١٩٤٧ ل ٢٦٩

© www.pdki.org

دڵخۆشکەر لە ژیانی خەڵکدا پەیدا ببووو دەیان زانی کە ئەوانیش نەتەوەیەکن، خاوەنی ئاوو خاکن، خاوەنی نیشتمانن.

کۆماری کوردستان نەك هەر بۆ گەلی کورد لە کوردستانی ئێران، بەڵکوو بۆ هەموو نەتەوەی کورد جێگای هیواو ئاوات بوو. بە هاتنی بارزانییەکانو زۆر کوردی دیکەی عێراقی کە لە ریزەکانی حیزبی دێموکراتو لە دەزگای کۆماری کوردستان دا چالاکانە بەشدار بوون، ئەم جووڵانەوەیە ببوو بە جووڵانەوەی هەموو نەتەوەی کوردو هەموو نەتەوەی کورد چاوی تێبڕیبوو، چاوی هیواو تاسەو ئارەزوو. زۆر نوێنەری کورد لە تورکیەو سووریەو تەنانەت لە دەرەوەی کوردستان، لە ئورووپاو ئەمریکاوە دەهاتن سەریان لە کۆماری کوردستان دەدا بۆ ئەوەی بزانن‌و بە چاوی خۆیان ببینن کە یەکەم حکوومەتی گەلی کورد، یەکەم کۆماری کوردستان چۆنەو چۆن بەرەوپێش دەچێو چی بۆ خەڵکی کوردستان کردوە؟

کۆماری کوردستان ئاکامی جووڵانەوەیەکی دێموکراتی بوو. لەم جووڵانەوەیەدا هەموو چین‌و توێژە دێموکراتییەکانی کۆمەڵی کوردەواری بەشدار بوون‌و هەرچی دەڕۆیی باری دێموکراتیی جووڵانەوە زیاتر دەبوو.

خەڵکی کۆڵان‌و بازاڕو خەڵکی ساویلکەو نەخوێندەوار کۆماری کوردستانیان بە هی خۆیان دەزانی‌و ئازادانە لە هەڵسووڕاندنیدا بەشدار بوون. ئەو دێموکراسییە کە لە کۆماری کوردستاندا بەدی دەکرا، بۆ ئەوانە کە لە دەرەوەڕا دەهاتن‌و چاویان پێدەکەوت جێی سەرسوڕمان بوو.

ئارچی ڕۆزوێڵتی ئەمریکایی کە لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا بۆ سەردان چووبۆ مەهاباد دەڵێ: **"ئینسان لە شتێك سەری سوڕ دەمێنێ، ئەویش ئەو فەزا ئازادەیە کە لە مەهاباد هەیە"** بەڕاستیش مەهاباد نموونەی کاروکردەوەی دێموکراسی لە سەرانسەری ئێراندا بوو. نە کەسێك لە بەر بیروباوەڕی خۆی زیندانی دەکراو نەکەسێك مافی ئەوەی لێ زەوت کرابوو کە بتوانێ قسەی خۆی بکا. هەرچەند گەلی کورد بە درێژایی مێژووی خۆی تەمرینی دێموکراسیی نەکردبوو، بەڵام دێموکراسییەکی بە دیسیپلین لە مەهاباد پێك هاتبووو ڕۆژبەرۆژ لە پەرەئەستاندندا بوو. بۆ یەکەم جار گەلی کورد چاوی بە ئازادییەك دەکەوت کە کەس سنووری بۆ دانەنابوو. ڕۆژنامەو گۆڤارو کتێب بە ئازادی بڵاودەکرانەوە. کەس حەقی سانسۆری هیچ نووسراوەیەکی نەبوو، هەموو

© www.pdki.org

شاعیرێكو هەموو نووسەرێك ویژدانی خۆی كردبوو بە قازی. فەرهەنگو خوێندەواری بە خێرایی دەچوونەپێش. هەروا بزانە خەڵك چەندین سەد ساڵە چاوەڕوانی دەرەتانێك بوون بۆ ئەوەی هێـرش بەرنە سەر هونەرو زانست.

یەكێك لە سروشتە هەرە گرینگەكانی دێموكراسی لە كۆماری كوردستاندا ئازادیی تێكوشانو مافی بەشداریی ژنان لە چالاكیی سیاسیو كۆمەڵایەتی دا بوو. بۆ یەكەم جار یەكیـەتیی ژنـانی دێموكراتی كوردستان پێك هاتو ژنان لە خەباتی سیاسیو كۆمەڵایەتی‌دا بەشدار بـوون. ئەگـەر ئەو راستی‌یە بخەینە بەرچاو كە ئەوكاتە تەنیا یەك لە سەدی ژنان خوێندەوار بوون گرینگیی ئـەم هەنگاوەی كۆماری كوردستان باشتر دەردەكەوێ.

لە كۆماری كوردستاندا زیندانیی سیاسی نەبووو ئەگەر لە تەواوی ماوەی ئـەو ١١ مانگـەدا یەك یا دوو كەس تیرۆركران بە بێ‌ئاگاداریی بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموكراتی كوردستان بوو. هـەر بۆیە كۆماری كوردستان تەنیا دێموكراسی بۆ گەلی كورد بە دیاری نەهێنابوو، بەڵكوو ببـوو بـە بنكەیەكی گرینگی دێموكراسی بۆ سەرانسەری ئێرانو گەلانی ئێران چاوەڕوانی ئەوە بوون كە ئەو دێموكراسی‌یە لە كوردستانەوە تیشك بداتە سەر هەموو ئێران. ئەگەر ئەمرۆ كوردستان نەك هەر یەكێك لە بنكەكانی دێموكراسی‌یە، بەڵكوو سەنگەری داگیر نەكراوی دێموكراسـیی سەرانسـەری ئێرانیشەو لەم بارەوە رۆڵێكی گرینگ یاری دەكا، یەكێك لە هۆیەكانی ئەو رێوڕەسمەیـە كـە لـە چل ساڵ لەمەوبەرەوە بۆی بەجێ ماوە كە ئەویش سەرچاوەكەی كۆماری كوردستانە.

كۆماری كوردستان ئاكامی پەرەئەستاندنی جووڵانەوەیـەكی نیشـتمانیو دژی ئیمپریالیسـتی بوو. جووڵانەوەیەك كە لە كوردسـتاندا پـەرەی گرتبـوو، ئامـانجی ئـەوەبوو سـەربەخۆیی ئێـران بپارێزێ، دەسەڵاتی ئیمپریالیزمی ئەمریكاو ئینگلیس خاشەبڕ بكـاو بـۆ ئـەوە تێدەكۆشـا كـە سیاسەتێكی نیشتمانی لە ئێراندا سـەركەوێ. ئـەوەش یـەكێكی دیكـە لـە تایبەتمەندی‌یـەكانی جووڵانەوەی ساڵەكانی ٢٥ـ١٣٢٤ بوو كە بۆ یەكەم جار جووڵانەوەی كوردستانی كرد بە بەشـێك لە جووڵانەوەی دێموكراتیی پێشكەوتووی سەرانسەری ئێران.

هەر لەبەر ئەوەش بوو كە ئیمپریالیزمی ئەمریكاو ئینگلیس ئەوەندە لە كۆمـاری كوردسـتان بێزاربوونو ئەوەندەیان رق لە پێشكەوتنی جووڵانەوەی گەلی كورد لە كوردستان هەستابوو كە بـۆ

© www.pdki.org

تێك شكاندنی بە هەموو هێزیانەوە یارمەتیی دەوڵەتی مەرکەزیی ئێرانیان دا. چونکە بە حەق ترسی ئەوەیان هەبوو کە جووڵانەوەی کوردستان لە دوارۆژدا ببێ بە بنکەیەك بۆ پێشکەوتنی جووڵانەوەی نیشتمانیو دژی ئیمپریالیستی لە هەموو ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەراستدا.

هەرچەند کۆماری کوردستان کارێکی ئەوتۆی نەکرد کە تەرکیبی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵی کوردەواری تێك بدا، یا بە قازانجی چینو توێژی زەحمەتکێش بیگۆڕێ، بەڵام هەرچۆنێك بێ باری پێشکەوتنخوازانەی واتە شۆڕشگێرانەی ئەم جووڵانەوەیە دیارو روون بوو. هەرچی جووڵانەوە زیاتر دەچووە پێش پتر بەرەو ئەوە دەڕۆیشت کە کاروکردەوەی پێشکەوتنخوازانە بە قازانجی زەحمەتکێشان بکا. هەر ئەو کاتەش بێ ئەوەی گۆڕانێکی کۆمەڵایەتیی پێك هێنابێ باری دژی کۆنەپەرستانەی جووڵانەوەی کوردستان بە تەواوی بەرچاوبوو. ئەو بایەخە کە حیزبی دێموکراتی کوردستان بە فەرهەنگو زانستی دا، ئەوە کە لە بەرنامەکەی دای نابوو بۆشی تێدەکۆشا کە وەزعی ئابووریو کۆمەڵایەتیی وڵاتەکە پێش بخا، ئەوە کە هەوڵی دەدا ژنان لە ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیدا بەشداربن، ئەوەکە دۆستی پێشکەوتنخوازی لە سەرانسەری جیهانو لە رۆژهەڵاتی نێوەراستو لە نێو ئێراندا بۆ خۆی هەڵبژاردبوو، هەموو نیشانەی ئەو راستییە بوون کە کۆماری کوردستان ئاکامی جووڵانەوەیەکی پێشکەوتنخوازانەی شۆڕشگێرانە بووو هەرچی ئیمکانی زیاتر هەبا بێگومان پتر بەرەو شۆڕشگێڕیو بەرەو کارو کردەوەی پێشکەوتنخوازانە دەڕۆیشت.

کۆماری کوردستان لەگەڵ ئەوە کە ئاکامی جووڵانەوەیەکی نەتەوەیی بوو واتە بۆ لابردنی ستەمی نەتەوەییو بۆ رزگاریی نەتەوەیی گەلی کورد تێدەکۆشا، بەڵام جووڵانەوەیەکی بەرچاوتەنگی ناسیۆنالیستی نەبوو، نەتەوەکانی وڵاتەکانی دیکەی بە دۆستی خۆی دادەناو، پێی خۆش بوو لەگەڵ هەموو نەتەوەکانی ئێران پێوەندیی دۆستایەتیی هەبێ. پێشەوا قازی دەیگوت: "ئێمە بزووتنەوەی خۆمان لە بزووتنەوەی نەتەوەی فارسو ئازربایجان ... بە جیاواز نازانین. دوژمنی ئێمە هەیئەتی حاکمەی ئێرانە کە لەهەمان کاتدا دوژمنی نەتەوەی فارسیشە. لەبەر ئەوە بۆ سەرکەوتنی یەکجاریمان دەبێ لەگەڵ نەتەوەی فارسو ئازەربایجان بە یەکەوە لە سەنگەرێکدا دژی دوژمنی هاوبەش بەربەرەکانێ بکەین."

© www.pdki.org

کۆماری کوردستان ئاکامی جووڵانەوەیەك بوو کە بۆ یەکەم جار لە مێژووی گەلی کورددا ببوو بە بەشێك لە جووڵانەوەی رزگاریخوازانەو پێشکەوتنخوازانەی جیهانی کە باڵێکی وڵاتەکانی سۆسیالیستیو جووڵانەوەی کرێکاریی جیهانیو باڵێکی دیکەی جووڵانەوەی رزگاریخوازانەی گەلانی زۆرلێکراو بوو. جووولانەوەی خەڵکی کوردستان لە ساڵەکانی ٢٥ــ١٣٢٤دا ببوو بە بەشێك لە جووڵانەوەی دژی فاشیستیو دژی ئیمپریالیستیی سەرانسەری جیهانو هەر بۆیەش لەگەڵ ئەوەی جووڵانەویەکی نەتەوەییو نیشتمانی بوو، باری ئینترناسیۆنالیستیشی هەبوو. جووڵانەوەیەك بوو کە بۆ دۆستایەتیو ئاشتیو هاوکاری لە نێو هەموو نەتەوەکانی دنیادا هەوڵی دەدا. هیچ نەتەوەیەکی دیکەی لە کورد بە زیاتر دانەدەنا، بەڵام بە هیچ جۆرێك نەتەوەی کوردیشی بە زیاتر لە هیچ نەتەوەیەك نەدەزانی، دژی رەگەزپەرستیو فاشیزمو شۆوینیزم بوو.

دوژمنان دوو بوختانیان بە کۆماری کوردستان کردوە: یەکەم ئەوە کە ئەم کۆمارە دەستکردی بێگانە واتە یەکیەتیی سۆڤیەتی بوو. وردبوونەوە لە مێژووی کورتی دامەزرانو ژیانی چەند مانگەی کۆماری کوردستان دەری خست کە یارمەتیی سۆڤیەت تەنیا عامیلێکی لەبار بووە، دەنا پێك هێنانی کۆماری کوردستان داخوازی کۆمەڵانی خەڵك بووەو هەڵسووڕێنەریشی گەلی کوردو بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستان بووە.

بوختانی دیکە ئەوەیە کە حیزبی دێموکرات مەبەستی لە پێکهێنانی کۆمار، جیاکردنەوەی کوردستان لە ئێران بووە. لە هیچ یەك لە نووسراوەکانو چاپەمەنیی رەسمیی حیزبو قسەکانی بەڕێوەبەرانی ئەوکاتەدا باسی جیابوونەوە لە ئێران نەکراوە. بە پێچەوانە زۆرجار شەخسی پێشەوا قازی روونی کردۆتەوە کە حیزبی دێموکرات تەنیا خودموختاری دەوێ لە چوارچێوەی ئێراندا.[1] هێندێ کەس پرسیار دەکەن ئەگەر وایە لە کاتێکدا لە ئازەربایجان ناوی حکوومەتی میللییان

---

[1]ـ پێویستە ئەم راستییەش بگوترێ کە زۆر کەس لەوانەی کە لە ساڵەکانی ١٣٢٤ـ١٣٢٥ لە بزووتنەوەی کوردستانی ئێران دا بەشدار بوون، ئاواتیان پێك هێنانی کوردستانی سەربەخۆ بوو. بەتایبەتی کە لەم بزووتنەوەیەدا ژمارەیەکی زۆر کوردی پارچەکانی دیکە چالاکییان دەنواندو لەهەڵسووڕاندنی کاروباری کۆماری کوردستان دا بەرپرس بوون. هەربۆیەش ئارەزووی نیوەدڵی ئەوانە لە خودموختاری دوورتر دەڕۆیی. بەڵام لەسەر بناخەی سیاسەتی بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتو کۆماری کوردستان لەسەر پێکهێنانی خودموختاری لە چوارچێوەی ئێرانێکی دێموکراتیدا دارڕێژابوو. (د)

© www.pdki.org

لەسەر حکوومەتی خۆیان دانابوو، بۆچی لە کوردستان ئاڵای تایبەتی‌یان بێجگە لە ئـاڵای ئێـران هەڵکردبووو بەرسمی ناوی دەوڵەتی کۆماری کوردستانیان بەکار دەهێنا؟

رازێکی شاراوە نیە کە ئەوکاتە حیزبی دێموکرات کـە تاقیکردنـەوەی بەڕێوەبـەریی دەزگـای دەوڵەتی نەبوو، لە هێندێ بارەوە چاوی لە یەکیـەتیی سـۆڤیەتی دەکـردو گـوێی لـە قسـەکانی نوێنەرانی یەکیەتیی سۆڤیەتی دەگرت. بـۆ وێنـە بـەرگی ئەفسـەرانی سـوپای کوردسـتان لاسـا کردنەوەیەکی ئۆنیفۆرمی ئەفسەرانی لەشکری سوور بوو. دروست کردنی ئاڵاش هەر لـەم رووەوە بووە. یەکیەتیی سۆڤیەتی لە پازدە کۆمار پێك هاتوەو هـەر کۆمارێـك ئـاڵای تایبـەتیی خـۆی هەیەو ئەمە هەرگیز نیشانەی داخوازی جیابوونـەوە لـە یەکیـەتیی سـۆڤیەتی نیـە، ئەگـەر لـە دوارۆژدا ئێران ببێتە ولاتێکی فیدراڵی، هەم کۆماری فیدراڵی مەرکەزی ئاڵای خـۆی دەبـێ کـە ئاڵای هەموو ئێرانە، هەم هەرکام لە کۆمارە نەتەوەیی‌یەکان ئاڵای تایبەتیی خۆیان دەبێ.

لەسەر "دەوڵەتی کۆماری کوردستان" دەبـێ بگـوترێ کـە ئـەم نـاوە بـەکێك لـە شـانازی‌یە گـەورەکانی حیزبـی دێموکراتـە. چـونکە یەکـەم رێکخـراوی سیاسـی‌یە کـە لـە سـەردەمی شاهەنشاهی‌دا ئاڵای جومهووریخوزایی بەرزکردۆتەوە. **"لە رادیـۆ تـەورێزو چـاپەمەنیی فیرقـەی دێموکرات هێرشێکی توند بۆ سەر سـەڵتەنەت نـەدەکرا، لـە کاتێکـدا لـە مـەهاباد لـە هـیچ کردەوەیەك بۆ هان دانی خەڵك دژی شاو ئوسوولی سەڵتەنەت خۆیان نەدەپاراست"**[1] بەڵێ راستە، کۆماری کوردستان دژی شاو پاشایەتی بووو ئەم هەڵوێستە ئێستاش هەر یـەکێك لـە ئوسـوولی سیاسەتی حیزبی دێموکراتە.

بێگومـان یـەکێك لـە بـارە تایبەتی‌یـەکانی کۆمـاری کوردسـتانو هـەموو جووڵانـەوەی ساڵەکانی٢٥ـ١٣٢٤ ئەوەبوو کە بەڕێوەبەری‌یەکی رێکخراوو "متشکل" وەك حیزبی دێموکراتی کوردستانی هەبوو. لە مێژووی نەتەوەی کورددا یەکەم جار بوو کە حیزبێکی پێشرەو، حیزبێکـی دێموکرات جووڵانەوەیەکی ئەوتۆی بەڕێوەدەبردو تەنانـەت دەسـەڵاتی سیاسییشـی بـە دەسـتەوە گرتو لە ژێر بەڕێوەریی ئـەم حیزبـەدا یەکـەم کۆمـاری نەتـەوەیی کـورد پێـك هـات. حیزبـی

١ـ ن . پسیان ـ "از مهاباد خونین " ل ١٦٩

© www.pdki.org

دێموکراتی کوردستان بەڕێوەبەرو ڕێکخەری جووڵانەوەی ساڵەکانی ١٣٢٥ـ١٣٢٤ بوو. چل ساڵ لەمەوپێش حیزبی دێموکرات لە هەلو مەرجێکی زۆر دژواردا ئەم مەسئوولییەتە گەورەیەی وەئەستۆ گرت. دیتمان کە حیزب بە تەواوی بۆ ئەم بەڕێوەبەرییە ئامادە نەبووو یەکێك لە هۆیەکانی تێکشکانی کۆماری کوردستانیش هەر ئەوە بوو. بەڵام ئەو ڕێوڕەسمە واتە ڕێوڕەسمی بەڕێوەبەریی حیزب هەر مایەوە. لەو کاتەوە تا ئێستا کە چل ساڵ رادەبرێ جووڵانەوەی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران هەر لە ژێر بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستاندا بووە، هیچ ڕێکخراوێکی دیکەو هیچ حیزبێکی دیکە نەیتوانیوە ئەم مەسئوولییەتە گرینگە وەئەستۆ بگرێ.

کۆماری کوردستان ئەو ڕۆڵە تاقانەیەی مێژووی نەتەوەی کورد جوانەمەرگ بوو، بەڵام شوێنەواری ئەم کۆمارە ئێستاش هەر زیندووە. ئێستاش پاش چل ساڵ خەڵکی کوردستان هەر ڕێگای کۆماری کوردستان دەبڕن، ئەو ڕێگایەکە پێشوای شەهید، قازی محەممەد دیاریی کردبووو گرتبوویە بەر. کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بەو هەموو ئەزموونە کە دەستیان کەوتوەو بە پەیڕەوی کردن لە سیاسەتی ڕاستو دروستی حیزبەکەمان، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، ڕێگای پێشەوا تا سەر دەڕۆنو ئاواتەکانی بەجێ نەهاتووی کۆماری کوردستان بە تەواوی وەدی دێنن.

© www.pdki.org

فەسڵی سێهەم:

لە رووخانی کۆمارەوە

تا

کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ

© www.pdki.org

١ـ هەورازو نشێوی ماوەی پاشەکشە

تێك چووونی حکوومەتی میللیی ئازەربایجانو کۆماری کوردستانو هەروەها شکستی حیزبی تـوودە بـوو بـە هـوی پاشەکشـەی جوولانـەوەی دێمـوکراتی لـە سەرانسـەری ئێرانـدا. ئەمـە سـەرکەوتنێکی گـەورەی کۆنەپەرسـتیی ئێـران بەسـەر جوولانـەوەی پێشـکەوتنخوازانەدا بـوو، سەرکەوتنێك کە کۆنەپەرستی تەنانەت بە خەونیش چاوەڕوان نەبوو بەو هاسانی‌یە وەدەست بـێ. لە لایەکی دیکەشەوە ئەمە سـەرکەوتنی سیاسـەتی یـەکگرتووی دوو دەوڵـەتی ئیمپریالیسـتی، ئینگلیسو ئەمریکا بەسەر سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێراندا بوو.

پاش هاتنی لەشکری سوور بۆ ئێرانو بە تایبەتی سـەرکەوتنی یەکیـەتیی سـۆڤیەتی بەسـەر فاشیزم لە شەڕی دووهەمی جیهـانی دا، گـەلانی ئێـران سـەمپاتیو خوشەویسـتی‌یەکی زۆریـان بەامبەر یەکیەتی سۆڤیەتی پەیداکردبوو. پاش تێك شکانی جوولانەوەی دێموکراتی لە ئێران ئـەم خۆشەویستی‌یە تا رادەیەکی زۆر لەرزۆك بووو لەوەڕا کە یەکیەتیی سۆڤیەتی نـەك هـەر لـەباری نیزامی‌یەوە هیچ دیفاعێکی لـە جوولانـەوەی دێمـوکراتی نـەکرد (ئەگەرچـی هـەروەك گوتمـان، چـاوەڕوانیی ئـەو چەشـنە دیفاعـە بێجـێ بـوو)، بـەڵکوو تەنانـەت لـەباری سیاسییشـەوە پشتیوانی‌یەکی ئەوتۆی لـێنەکرد، بەشێك لە کۆمەلانی خەڵك نیسبەت بە سیاسەتی یەکیـەتیی سۆڤیەتی کە جاران ئیمانیان پێی هەبوو، دوودڵ بوون.

سەرکەوتنی کۆنەپەرستی بەڕاستی هەروەك تێك شکانی جوولانـەوە بـۆ گـەلانی ئێـران گـران تەواو بوو. لە سەرانسەری ئێراندا نیزیك بە ٢٠/٠٠٠ کەس لە لایەن باندەکانی کۆنەپەرستی‌یەوە کوژرانو ئیعدام کـران، هـەزاران کـەس خرانـە بەندیخانـەوە، هـەزاران بنەماڵـە لـە ئازربایجـانو کوردستان بۆ بەشەکانی دیکەی ئێران دوورخرانەوەو بۆ ماوەیەك لە سەرانسەری ئێرانـدا جـەووی خەفەقانو فەزای تەوژمو زۆرداری زیندوو بۆوە. کۆمەلانی خەڵك ورەیان نزم ببووو بێدەرەتـانیو ناهومێدی ئاسمانی ولاتی داگرتبوو. ترسی ئەوە هەبوو کە دیکتاتۆری‌یەکی رەش وەك سـەردەمی رەزاشا بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە ئێراندا زاڵ بێ.

بەلام پاشەکشەی جوولانەوەی دێموکراتی لەهەموو بەشەکانی ئێراندا وەك یەك نـەبوو. ئەگـەر لە سەرانسەری ئێراندا لەباری سیاسی‌یەوە شێوەی پاشەکشـە وەك یـەك بـوو، کۆمـەلانی خـەڵك

© www.pdki.org

ناهومێد بوونو بۆ ماوەیەك هیوایەكیان بە پێشكەوتنی جووڵانەوە نەما، لەباری تەشكیلاتی‌یەوە وەزعەكە جیاواز بوو. حیزبی توودە بەتایبەتی لە تاران توانی زۆر زوو تەشكیلاتی خۆی زیندوو بكاتەوە.

بەڵام پاش تێكچوونی حكوومەتی میللیی ئازەربایجانو كۆماری كوردستانو پاشەكشەی جووڵانەوەی سەرانسەری لە نێو ریزەكانی بەڕێوەبەریی حیزبی توودەدا ناكۆكی پێك هات. هێندێك لە رێبەرانی حیزبی توودە، بەڕێوەبەرایەتیی ئەو حیزبەو سیاسەتی دەرەوەی یەكیەتیی سۆڤیەتی‌یان بە بەرپرسی شكستی جووڵانەوە لە ئێران دادەنا. پاش ماوەیەك باسو كێشە لەنێو ریزەكانی حیزبی توودەدا، خەلیلی مەلیكیو ئەنوەری خامەیی، ئەندامانی بەڕێوەبەریی لەگەڵ ژمارەیەك لە كادرەكان، لە حیزبی توودەی جوودا بوونەوەو بە ئینشعابی ناویان دەركرد. ئەوانە خەریك بوون حیزبێكی دیكە بەناوی حیزبی سۆسیالیست دامەزرێنن، بەڵام لەبەر دوو هۆ سەرنەكەوتن: یەكەم ئەوە بوو كە كۆمەڵانی ئەندامو لایەنگری حیزبی توودە لەگەڵیان نەكەوتن، دووهەمیش ئەوە كە هەرچەند سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێراندا تووشی شكست ببوو، بەڵام لە نێو لایەنگرانو ئەندامانی حیزبی توودەو تەنانەت ئینشعابی‌یەكانیشدا نفووزی هەر مابوو. یەكیەتیی سۆڤیەتی لە رێگای رادیۆی مۆسكۆو چاپەمەنی‌یەكانییەوە هێرشی كردە سەر ئینشعابی‌یەكان كە لە نەتیجەدا ئەوان سەرنەكەوتنو نەیان توانی حیزبی تایبەتیی خۆیان پێك بێنن.

پاش تێك چوونی كاری ئینشعابی‌یەكان، حیزبی توودە ریزەكانی خۆی یەكگرتووتر كردو لە ٥ی بانەمەڕی ١٣٢٧دا دووهەمین كۆنگرەی خۆی پێك هێنا. لەم كۆنگرەیەدا كە ١١٨ نوێنەر تێی‌دا بەشدار بوون جووڵانەوەی ساڵەكانی ٢٥ـ١٣٢٤ی ئازەربایجان تەئییدكراو بەرەوا دانرا. بەڵام كۆنگرەی حیزبی توودە هۆیەكانی تێك شكانی جووڵانەوەی روون نەكردەوەو ئەوەندەی پێوەندیی بە سیاسەتی یەكیەتیی سۆڤیەتیو تێكۆشانی بەڕێوەبەریی حیزبی توودەوە هەبوو، سەرپۆشی لەسەر ئەو هەڵەو چەوتیانە دانا كە لە لایەن ئەم دووانەوە روویان دابوو، و لە راستی‌دا بەرامبەر بە رابردوو خۆی بۆچوونێكی رەخنەگرانەی هەڵنەبژارد.

© www.pdki.org

کۆنگرەی حیزبی توودە ئینشعابی‌یەکانی مەحکووم کردو بە خائینی دانان. ئەمجا چونکە ئەندامانو لایەنگرانی حیزبی توودە پشتیوانی‌یان لێ‌نەکردنو هەروەها یەکیەتیی سۆڤیەتیش مەحکوومی کردن، ئینشعابی‌یەکان بەرەبەرە پەرشو بڵاوبوونەوەو نەیان توانی وەك هێزێکی ڕێکخراو ڕۆڵێکی بەرچاو لە سیاسەتی ئێراندا وەئەستۆ بگرن.[1]

پاشەکشەی ئازەربایجان لەوپەڕی شپرزەیی‌دا بەڕێوەچوو. هەروەها کە گوتمان ئەوە پاشەکشەنەبوو، ئاشبەتاڵی تەواو بوو. بەڕێوەبەران هەڵاتنو خەڵكو لایەنگرانو ئەندامانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانیان بەجێ‌هێشت کە بە هەزاران کەسیان لێ‌کوژرا. ئەوە لە لایەکەوە بوو بە هۆی ڕقو بێزاریی بەشێکی زۆر لە کۆمەڵانی خەڵك سەبارەت بە بەڕێوەبرانی فیرقەی دێموکرات، لە لایەکی دیکەشەوە ئەوپەڕی ناهومێدیو بێ‌دەرەتانیی لەنێو خەڵکدا پێك هێنا. خەڵك ئیمانیان بە فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان سست بوو. کۆنەپەرستیی ئێرانو هەروەها ئەمریکاو ئینگلیس کە خۆیان هەڵسووڕێنەری ئەسڵیی تێك شکاندنی جووڵانەوەکانیساڵی ٢٥ـ١٣٢٤ بوون، زۆریان هەوڵ دا یەکیەتیی سۆڤیەتی بەتاوانبار لە قەڵەم بدەنو توانیان لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا ئەو بیروباوەڕە بەهێز بکەن.

تەشکیلاتی فیرقەی دێموکرات بە تەواوی لێك بڵاوبووو هەڵوەشایەوەو شوێنەوارێك لەو تەشکیلاتە لە ئازەربایجانی ئێراندا نەما. فیرقە بە بەڕێوەبەریو چەندین هەزار ئەندامیەوە کۆچی کرد بۆ ئازەربایجانی سۆڤیەتیو لەوێ تەشکیلاتی خۆی دامەزراندەوەو چەندین ساڵیش بەناوی

١ـ کۆنگرەی دووهەمی حیزبی توودە لە مێژووی ئەم حیزبەدا جێگایەکی تایبەتیی هەیە چونکە هەم لە هەلومەرجێکی زۆر ناسکدا گیراو هەم دواکۆنگرەشە، واتە لە ساڵی ١٣٢٧ەوە تا ئێستا ٣٩ ساڵ تێ‌دەپەرێ، هیچ کۆنگرەیەکی دیکەی حیزبی توود پێك نەهاتوە، هەرچەند زۆر جار دەرەتانی پێك هێنانی کۆنگرە هەبووە. لە ئاکامدا چەندین جار بەڕێوەبەرایەتیی حیزبی توودە هێندێ کەسی بە ئەندامی کومیتەی ناوەندی ناساندوە، کە زۆربەی زۆری ئەوانە لە لایەن ئەندامانی کومیتەی ناوەندیی پێشووەوە دیاری کراونو هیچ کۆنگرەیەك هەڵی نەبژاردوون. ئێستاش ئەوانەی لە ساڵی ١٣٦٤ەوە خۆیان بەناوی کومیتەی ناوەندیی حیزبی توودە دەناسێنن، دەکرێ بڵێین کە تەنانەت یەکیشیان هەڵبژێراوی کۆنگرەی حیزبی توودە یا ئەندامانی حیزبی توودە نین. بێگومان لەژێرپێ‌نانی دێموکراسیی نێوحیزبی یەکێك لە هۆیەکانی ئەم کارەساتەیە کە لە پاش ساڵێ ١٣٦٢ بەسەر حیزبی توودەدا هاتوە، کە هەم تەشکیلاتەکەی بە یەکجاری لە لایەن پۆلیسەوە ئاشکرا بووەو سەرکوت کراوەو هەم قەدرو حورمەتی خۆی لە لای گەلانی ئێران بەتەواوی لەدەست داوە. (د)

© www.pdki.org

تەشیکلاتی فیرقە لەویٚ تێکۆشانی هەبووو ڕۆژنامەی خۆی بڵاودەکردەوە، رادیۆی نهێنیی بەڕێوەدەبرد. بەڕێوەبەریی هەبوو، کۆبوونەوەی هەبوو، بەناو تێکۆشانی حیزبیی هەبوو. بەڵام لەوکاتەوە فیرقە ئیدی نەیتوانی خۆی لە ئازەربایجانی ئێراندا بگرێتەوە، واتە هەم لەباری سیاسیو هەم لەباری تەشکیلاتییەوە ئاشبەتاڵ لە ئازەربایجاندا تەواوو تەکمیل بوو. بەم جۆرە زەبرێکی زۆر گەورە لە جووڵانەوەی میللی ـ دێموکراتی لە ئازەربایجان درا، کە بەداخەوە هەتا ئێستاش شوێنەواری هەر ماوە. لەو کاتەوە چەندین دەرەتانی تێکۆشان بۆ وەدەستهێنانی مافە ڕەواکانی گەلی زۆرلێکراوی ئازەربایجان پێك هاتوە، بەڵام جووڵانەوەی نەتەوەیی لە ئازەربایجان هەتا ئێستاش پەرەی نەگرتوە کە بێگومان یەکێك لە هۆیەکانی ئاشبەتاڵی ساڵی ۱۳۲۵ە.

هەلو مەرجی کوردستان هەم لەگەڵ ئازەربایجانو هەم لەگەڵ وەزعی ناوچەکانی دیکەی ئێران جیاوازیی هەبوو. لە کوردستان نە پاشەکشەی رێكو پێك کراو نە ئاشبەتاڵی تەواو. دوو ڕووداو تەئسیری ئاشبەتاڵیان کەم کردەوە: یەکەم ئەوە کەبە پێچەوانەی بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان، پێشەوا قازیو بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات بەگشتی وڵاتیان بەجێنەهێشتو لەگەڵ خەڵکی کوردستان مانەوە. راوەستانو شەهید بوونی پێشەوا قازی نیشانیدا کە ئەو بەئامانجی حیزبەکەیو گەلەکەی وەفادار ماوەتەوە. ئەم هەڵوێستە لەگەڵ هەڵاتنی بەڕێوەبەرانی فیرقە جیاوازیی زۆر بوو. لە کوردستان پاشەکشە ئەوەشی لەگەڵ نەبوو کە هێندێ تاقمی نێوخۆیی هێرش بەرنە سەر ئەندامانی حیزبو بەرپرسانو بیان کوژن، کارەساتێك کە لە ئازەربایجان بە پانو بەرینی ڕوویدا.

لە لایەکی دیکەوە بەرهەڵستیی ئازایانەی بارزانییەکان زەبری زۆر توندی لە لەشکری ئێران وەشاندو خۆبەزل زانیو لەخۆبایی بوونی ئەو لەشکرەی تێك شکاند کە داگیرکردنەوەی ئازەربایجانی بە سەرکەوتنێکی مێژوویی گەورە بۆخۆی دادەناو لەئاکامدا ورەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی بەرزکردەوە.

ئەم دوو ڕووداوە بوون بە هۆی ئەوە کە شکستی سیاسی لە کوردستان تا رادەیەکی زۆر لەگەڵ ئازەربایجان فەرقی هەبێو خەڵك ئەوەندە ناهومێد نەبنو ئەوەندەش خۆیان بە بێدەرەتان نەزانن. بەڵام لەباری تەشکیلاتییەوە وەزع لە ئازەربایجان باشتر نەبوو. دەکرێ بڵێین کە تەشکیلات بە

© www.pdki.org

یەکجاری ئاشبەتاڵی کردو لە راستیدا پاش تێك چوونی کۆماری کوردستان شتێك بەناوی تەشیکلاتی حیزبی دێموکرات نەمابوو. چونکە بە پێچەوانەی فیرقە تەنیا ژمارەیەکی کەم لە ئەندامانی حیزبی دێموکرات بۆ دەرەوە کۆچیان کرد، بۆیە ئەم حیزبە لە دەرەوش تەشکیلاتێکی بۆ پێك نەهات.

بەڵام زۆر زوو دەرەکەوت کە کۆنەپەرستیی رەش لەگەڵ ئەوەی سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەست هێناوە، ئەو هێزەی نیە کە بتوانێ بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە سەرانسەری ئێراندا دیکتاتۆرییەکی توند دابمەزرێنێ. لەتارانو شارە گەورەکانی دیکەی ئێران چەند مانگ زیاتر لە تێکچوونی کۆماری کوردستانو حکوومەتی میللیی ئازەربایجان رانەبردبوو کە حیزبی توودەو چەند حیزبی دیکە کە لە ئۆپۆزیسیوندا بوون، دەستیان بە تێکۆشانی ئاشکرا کرد. لە کوردستان وەزعەکە کەمێك نالەبارتر بوو، چونکە ئەو دەرفەتو ئازادییە لەوێ پێك نەهاتبوو. بەو حالەش تەنیا ساڵێك پاش شەهید بوونی پێشەوا قازی، لاوانی ناوچەی مەهاباد چالاکیی سیاسییان دەست پێکردەوەو پێوەندییان پێکەوە گرتو یەکەم رێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتیان زیندووکردەوە. گۆڤارێکیان بەناوی "رێگا" بڵاوکردەوە کە چەند ژمارەی لێدەرچوو. ئەم گۆڤارە درێژەپێدانی خەباتی حیزبی دێموکراتی لەبەرچاو بووو خەڵکی بەرەو تێکۆشان هان دەدا. دەرچوونی "رێگا" شوێنێکی باشی لەسەر لاوەکان دانا.

لەزیندووکردنەوەی رێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتدا بەرپرسەرانی پێشووی حیزبی دێموکرات هیچیان بەشدار نەبوون. بەشی هەرە بە نرخو هەرە تێکۆشەریان یا ئیعدام کرابوون یا لە زیندانەکاندا بوون. بەشێکی دیکە بیروباوەڕی خۆیان پاراستبوو بەڵام نەیان توانی خۆ رابگرنو چوون بۆ دەرەوەی وڵات. بەشی هەرە زۆری بەرپرسەرانو کادرەکانی ئەوکاتەی حیزبی دێموکرات واتە ئەوانەی نە ئیعدام ونە زیندانی کرابوونو نە بۆ دەرەوە هەڵاتبوون، دەستیان لە سیاسەت هەڵگرتو خەریکی کارو کاسبیی خۆیان بوون. ژمارەیەك سەرۆك عەشیرەت لە بەرپرسانی حیزب کە هەر لە زەمانی کۆماری کوردستانیشدا هەرکام بەشێوەیەك پێوەندییان لەگەڵ رێژیمی شا دامەزراندبوو، وێڕای هێندێك کەسی دیکە کە رەنگە ئەو وختە پێوەندییان نەبووبێ، بەڵام پاشان

© www.pdki.org

شانازییان بەوە دەکرد کە دژی کۆماری کوردستان تێکۆشاون، ڕەنگی خۆیـان گـۆڕیو بـوون بـە پیاوی شاو ڕێژیمو چەندین ساڵ خزمەتی ڕێژیمی کۆنەپەرستی شاهەنشاهییان کرد.

بەم جۆرە لە بەرێوەبەران کەسێکی بە ناوبانگ نەما کە بتوانێ ئەندامانو لایـەنگرانی حیـزب لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوەو سەرلەنوێ ڕێکخراوەکان ببوژێنێتەوە. ئـەوە زیـاتر لاوان بـوون کـە هەرچەند تاقیکردنـەوەی حیزبییـان کـەم بـوو، بـەڵام ئازایانـە هاتنـە نێـو مەیـدانی خـەباتو بەبلاوکردنەوەی "ڕێگا" ڕێگای تێکۆشانی حیزبایەتییان خۆش کردەوە.

ئەو لاوانە چونکە تاقیکردنەوەی سیاسییان کەم بووو کەسیش نەبوو ڕێنوێنییان بکا، لەسـەر دووڕێیان مابوونەوە. بەشێکیان هەر لە سەرتاوە لەو بڕوایـەدا بـوون کـە دەبـێ تەشـکیلاتێکی بەتەواوی کۆمونیستی دابمەزرێ، کە دەکرێ بڵێین ئەوە دژکردەوەیەك بوو بەرامبەر بەو وەزعە کە دوای ئاشبەتاڵ لە کوردستان پێك هاتبوو. ئەوە بـوو کـە هێنـدێك لـە لاوان بـەناوی کۆمەڵـەی کۆمونیستی کوردستان ویستیان درێژە بەتێکۆشانی خۆیـان بـدەن، لەحاڵێکـدا زۆربـەیان پێیـان خۆش بوو هەر لەسەر ڕێبازی حیزبی دێموکرات بن. بەرەبەرە کەمایەتییش ئەم ڕێبـازەی پەسـند کردو گشتیان ناوو ڕێبازی حیزبی دێموکراتی کوردستانیان هەڵبژاردەوە.

ئەو ڕێکخراوە حیزبییە کە تازە پێك هاتبوو لەسەر دوو خـەت دەجووڵایـەوە. لـە خەتێکـەوە هەوڵی دەدا لەگەڵ ڕێکخراوەکانی کوردستانی عێراق پێوەندی بگرێ کە بریتی بوون لە ڕێکخراوە کۆمونیستییەکان (ئەوکاتە حیزبی کۆمونیستی عێراق چـەند پارچـە بـوو)و پـارتی دێمـوکراتی کوردستان کە پێشتر لقێك بوو لە حیزبی دێموکراتی کوردستانو ڕاست ساڵێك پـاش دامـەزرانی ئـەم حیزبـە لـە ٢٥ی گەلاوێـژی ١٣٢٥دا وەك حیزبێکـی سـەربەخۆ لـە کوردسـتانی عێـراق دامەزرابوو. لاوەکان لەبەر هەستی کوردایەتی یـا بـۆ وەرگرتنـی یارمـەتی یـا بـۆ مەشـوەرەت دەچـوون بـۆلای ڕێکخـراوە سیاسـییەکانی ئۆپۆزیسـیونی عێراقـی، بەتایبـەتی ئەوانـەی لـە کوردستاندا چالاکییان هەبووە لەخەتێکی دیکەشـەوە تێدەکۆشـا لەگـەڵ بەرێوەبـەریی حیزبـی توودەی ئێران لە تاران پێوەندی بگرێو تێکۆشانی خۆی لە کوردستان لەگەڵ ئەو حیزبە ڕێك بخا. هەردوو ئەو خەتانە ماوەیەك بەردەوام بوون. زۆری پێنەچوو حیزبی توودە ئامـادە بـوو پێوەنـدی لەگەڵ ڕێکخراوی حیزبی دێموکرات لە مەهاباد دابمەزرێنێ. ڕابیتـی نێـوان حیزبـی دێمـوکراتو

© www.pdki.org

حیزبی تووده ئەوکاتە لە تاران صارم الدینی صادق وزیری بوو کـە بـە هـۆی سـەدیقی ئـەنجیری ئازەرەوە ڕێنوێنی‌یەکی زۆری لاوانی مەهابادی دەکرد.[1] بەڕێوەبەریی حیزبی تووده ئەوکاتـە لـەو بڕوایەدا بوو کە هـەم لـەباری تەشـکیلاتی‌و هـەم لـەباری سیاسـی‌یەوە ڕێکخراوەکـانی حیزبـی دێموکرات لە کوردستان دەبێ بەگشتی پەیڕەوی بەڕێوەبـەریی حیزبـی تـووده بـن. لـە راسـتی‌دا بەشێك بن لە تەشیکلاتی حیزبی تووده، بەڵام ناوی حیزبی دێموکراتی کوردستان بپـارێزن‌و هـەر بەو ناوەش درێژە بە تێکۆشانی خۆیان بدەن کە بە کردەوەش هەر وای لـێ‌دەهات.

لەبەهارو هاوینی ١٣٢٧دا جووڵانەوەیەکی دێموکراتی لە سەرانسـەری ئێـران دیسـان پـەرەی گرت. ڕۆژنامـەکانی ئۆپۆزیسـیون زۆر بـە ئاشـکرا دژی کردەوەکـانی دەوڵـەت دەیـان نووسـی‌و رەخنەیان دەگرت. بەرەبەرە دەرکەوت کە لە تاران‌و بەشەکانی دیکەی ئێران‌و بەتایبەتی لە شـارە گەورەکاندا حیزبی تووده خەریکە قەرەبووی ئەو شکستە دەکاتـەوە کـە لـە سـاڵەکانی ١٣٢٥و ١٣٢٦دا تووشی بووە. حیزبی تووده پەیتا پەیتا تەشکیلاتی خۆی لە زۆر لـە شـارە گـەورەکانی ئێران دادەمەزراند. هەتا دەهات نفووزی زیـاتر دەبـووو تەبیلغاتەکـەی تەئسـیری زیـاتر لەسـەر وەزعی سیاسیی وڵات دادەنا. لەو وەزعەو حاڵەدا کۆنەپەرستیی ئێران دیسان بیری لەوە دەکردەوە کە بۆ پێشگیری لە پەرەگرتنی بزووتنەوەی دێموکراتی‌و بەتایبـەتی سـنووردانان بـۆ تێکۆشـانی ئۆپۆزیسیون‌و قەدەغـەکردنی چاپەمەنی‌یە سیاسـی‌یەکانی ئۆپۆزیسـیون ڕێگایـەك ببینێتـەوە. دێمانەی دیکتاتۆری‌یەك کە بتوانێ دەسەڵاتی کۆنەپەرستیی ئێران بە سەرۆکایەتیی حەمەرەزا شا سەقامگیر بکاو قازانجی ئیمپریالیزمی ئەمریکاو ئینگلیس بپارێزێ، لە ئاسۆ بەرچاو دەکەوت.

ئیمپریالیزمی ئەمریکاو ئینگلیس لە سەرکوت کردنـی جووڵانـەوەی دێمـوکراتی لـە ئێـران‌و هەروەها لە بەربەرەکانێ دژی سیاسەتی سۆڤیەتی یەك دڵ‌و یەکگرتوو بوون. بەڵام پاش زاڵ بوون بەسەر بزووتنەوەی دێموکراتی لە ساڵی ١٣٢٦دا ناکۆکی لەنێوانیاندا خۆی نواند. ئیمپریـالیزمی

١ـ صارم الدینی صادق وزیری لە ڕووناکبیرانی خەباتگێڕی شاری سنەبووو هەر لە زەمانی کۆماری کوردستانەوە لەگەڵ بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکرات‌و بەتایبەتی لەگەڵ بنەماڵەی قازی پێوەندیی هەبوو.
سەدیقی ئەنجیری ئازەر خۆی لە کادرە ڕووناکبیرەکانی کۆماری کوردستان بووو لاوەکانی مەهابادی لە نیزیکەوە دەناسی. پاش تێکچوونی کۆمار، کوردستانی بەجێ‌هێشت‌و لە تاران نیشتەجێ بوو. (د)

© www.pdki.org

ئینگلیس کە پێشتر نفووزێکی زۆری لە دەزگای دەسەڵاتداریی ئێراندا پەیدا کردبوو، بەهیچ جۆرێك ئامادە نەبوو لە نفووزی خۆی کەم بکاتەوە. بەڵام ئەمریکا لە رادەی نێونەتەوەیی‌دا وەك دەوڵەتێکی گەورەی هەرە سەرکەوتووی پاش شەڕی دووهەمی جیهانی، دەوڵەتێك کە بە بۆمبی ئەتۆمی‌و بە ئابووری‌یەکی زۆر پێشکەوتوو پشت ئەستوور بوو، لەو بڕوایەدا بوو کە پارسەنگی هێزەکان بە قازانجی ئەو گۆڕاوەو ئیمپریالیزمی پیری ئینگلیس توانای پێشووی نەماوە. بۆیە دەیەویست جێگای خۆی نەك هەر لە رۆژهەڵاتی نێوەڕاستو لە ئێراندا، بەڵکوو لە سەرانسەری جیهاندا بکاتەوە. بەم جۆرە رقەبەری‌یەکی توند لەنێوان ئیستیعماری کۆنی ئینگلیس کە ئیدی هێزی ئەوەی نەمابوو بە هاسانی بتوانێ ئیمپراتۆریی خۆی بپارێزێو ئیمپریالیزمی تازە پێ‌گەیشتووی ئەمریکا کە زۆر بەهێز ببووو لەخۆی رادەدی کە جێگای ئیستیعماری ئینگلیس بگرێتەوە، پەیدا بوو.

نە ئەو نفووزە زۆرە کە ئیمپریالیزمی ئینگلیس لە ئێراندا هەیبوو، لەگەڵ کزی‌و لاوازیی ئەم دەوڵەتە رێك دەکەوتو نە ئەو نفووزە کەمەی کە ئەمریکا خاوەنی بوو، وەڵامدەری ئەو دەسەڵاتە سیاسی‌و ئابووری‌و نیزامی‌یە گەورەیە بوو کە لە جیهاندا پەیدای کردبوو. ناکۆکی‌و ناتەبایی نێوان دوو ئیمپریالیزم لە ئێران دا کە لەباری ئابووری‌و ستراتیژی‌یەوە وڵاتێکی گرینگ بوو، بە ئاشکرا خۆی دەنواندو لەسەر وەزعی سیاسی‌و نێوخۆش تەئسیری دادەنا. هەرکام لەو دەوڵەتانە دارودەستەی خۆیان لەنێو پیاوە خاوەن دەسەڵاتەکانی ئێراندا پەیدا کردبووو هەریەك بەهۆی ئەو کەسانە یا هێزانەوە کە لەنێوخۆی وڵاتدا ئامادە بوون هاوکاریی لەگەڵ بکەن، تێ‌دەکۆشا کە رەقیبی خۆی لە مەیدان وەدەرنێ. بەڵام هەروەها کە گوتمان لە سەرکوت کردنی هێزە رەسەنە دێموکراتی‌و نیشتمانی‌یەکاندا ئەو دوو ئیمپریالیزمە ناکۆکی‌یان لەنێودا نەبووو یەکگرتووو یەکدەست بوون.

رۆژی ١٥ی مانگی رێبەندانی ساڵی ١٣٢٧ لە تاران کاتێك حەمەڕەزاشا چووبووە جێژنی ساڵڕۆژی کردنەوەی دانیشگا، تەقەی لێ‌کراو هەرچەند خۆی بە سووکی بریندار بوو، بەڵام ئەو تەقەیە بوو بە بیانوو بۆ ئەوەی هەموو تێکۆشانی رێکخراوەکانی ئۆپۆزیسیۆنو بەتایبەتی حیزبی توودە قەدەغە بکرێ. حیزبی توودە هەڵوەشاوە راگەیاندراو چوار رۆژ پاش ١٥ی رێبەندان واتە

© www.pdki.org

ڕۆژی ١٩ی ڕێبەندان قانوونی داخرانی چاپەمەنیی دژی دەوڵەتیش پەسند کرا. لەو قانوونەدا هاتبوو هەرکەس نیسبەت بە پادشاو بنەماڵەی پادشا بێحورمەتی بکا، دەگیرێ. حەمەڕەزاشا لەو وەزعە کەڵکی وەرگرت، مەجلیسی موئەسیسانی پێك هێناو قانوونی ئەساسیی بە قازانجی خۆی گۆڕیو دەسەڵاتی خۆی زیاتر کرد.

دەرکەوت کە ناسری فەخرئارایی کە تەقەی لە شا کردبوو زیاتر سەر بە سەرلەشکر ڕەزم ئارا بوو. ڕەزم ئارا ئەو وەختە سەرۆکی ستادی ئەرتەش بووو پێوەندیی زۆر پتەوی لەگەڵ ئینگلیس هەبوو، وێ دەچوو مەبەست ئەوە بووبێ کە ئینگلیسییەکان بە کوشتنی شا، ڕەزم ئارا بێننە سەرکارو ڕێژیمێکی دیکتاتۆریی نیزامی لە ئێران دابمەزرێنن کە تەواوی دەسەڵاتی وڵات بە دستەوە بگرێ. لێکدانەوەی سیاسەتی بریتانیا ئەوەبوو کە ئەگەر شا نەش کوژرێ، تەقەکە دەبێتە بیانوو بۆ دامەزراندنی دیکتاتۆری کە دیسان هەر بە قازانجی ئینگلیس بوو. هەر لەو کاتەدا حەمەڕەزاشاش کە هەرچی دەچوو زیاتر بەرو ئەمریکا دەڕۆیشت، چاوترسێن دەکرا. ئەوکاتە وەزعی ئابووریی ئێران زۆر شپرزە بووو دەوڵەتی ئێران داوای بەشێکی زیاتر لە داهاتی نەوتی لە شیرکەتی نەوتی ئینگلیس دەکرد. چونکە بەڕاستی بەشێکی یەکجار زۆر کەمی داهاتەکە دەدرا بە ئێران. بۆ چارەسەر کردنی وەزعی ئابووری، ئینگلیسییەکان دەوڵەتی ئێرانیان ئامۆژگاری دەکرد کە لە دەوڵەتی ئەمریکا یا لە بانکی نێونەتەوەیی قەرز وەربگرێ! بۆ چارەسەرکردنی وەزعی سیاسییش دیکتاتۆرییەکی نیزامییان لەبەر چاو گرتبوو.

دەوڵەتی ئەمریکاو هەروەها بانکی نێونەتەوەیی کە لەژێر نفووزی ئەمریکادا بوو ئامادە نەبوون قەرز بدەن بە ئێرانو زیاتر پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە ئێران بەشێکی زۆرتر لە داهاتی نەوت داوا بکا. مەبەستی ئەمریکایییەکان زەبر وەشاندن لە شیرکەتی نەوتی ئینگلیس وەك سەمبوولی نفووزی ئابووریو سیاسیی بریتانیا لە ئێران بوو کە بەهەق بە دەوڵەتێکی سەربەخۆ لەنێو دەوڵەتی ئێراندا لە قەڵەم دەدرا.[1]

١ـ سەرجەمی داهاتی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس لە سەرەتای وەدەست هێنانی ئیمتیازەوە تا میللی بوون ٨٩٥ میلیۆن لیرە بوو کە لەوە تەنیا ١٠٥ میلیۆن لیرە واتە ١١/٧٪ وەك هەقی ئیمتیاز درابوو بە ئێران. لە حاڵێکدا هەر لەو ماوەیەدا پاش دەرهاوێشتنی خەرج سوودی شیرکەتی نەوتو دەوڵەتی بریتانیا ٢٩٠ میلیۆن لیرە بوو (پنجاە سال نفت ایران ص ٤٤)

© www.pdki.org

ئەوە کە ئەمریکا داوای دەکرد ئێران هەقی خۆی لە شیرکەتی نەوتی ئینگلیس بستێنێ، لەبەر ئەوە نەبوو کە ئێران هەقی خورابووو ئەمریکاش چونکە لایەنگری هەق بوو دیفاعی لێدەکرد! مەبەستی ئەمریکا ئەوە بوو کە ئەو ئیمتیازەی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس وەری گرتبوو تێک بداو شیرکەتێکی دیکە پێک بێ کە شیرکەتە ئەمریکایەکانیشی تێدا بەشدار بن. شیرکەتەکانی نەوتی ئەمریکا چاویان لەوە بڕیبوو کە نەهێڵن شیرکەتی نەوتی ئینگلیس ئەو هەموو سوودە بەرێ، لە حاڵێکدا نیسبەتی دەسکەوتی ئەوان لە وڵاتەکانی دیکە کەمتر بوو. بۆیە داوای ئەمریکا کە ئێران هەقی خۆی زیاتر وەربگرێ بەدڵی هێزە نیشتمانییە دژی ئیمپریالیستییەکانی ئێران بوو. بەم جۆرە بە رواڵەت ئەم هێزانە لەگەڵ ئەمریکا کەوتبوونە بەرەیەکی هاوبەش دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیس.

دەوڵەتی بریتانیا هەستی بەو مەترسییە دەکرد. بۆیەش دامەزراندنی دیکتاتۆریی بە هۆی یەکێك لە باوەڕپێکراوەکانیەوە بە پێویست دەزانی. کاتێك رۆژی ١٥ی رێبەندان تەقە لە شا کرا، رەزم ئارا دەستی تێدا بووو مەبەستیشی رێگا خۆشکردن بۆ دیکتاتۆریی نیزامیی خۆی بوو. هێندێك بەڵگە کە لە پاشان دەرکەوتن نیشانیان دا کە ناسری فەخرئارایی لەگەڵ چەند کەس لە بەرپێوەبەرانی حیزبی توودەش راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ پێوەندیی هەبووەو بێگومان هێندێك لەو بەرپێوەبەرانەو بەتایبەتی دوکتور نوورەددینی کیانووری پێشتر ئاگاداری ئەوە بوون کە لە رۆژی ١٥ی رێبەنداندا تەقە لە شا دەکرێ. تەنانەت زۆر وێ دەچێ کە تەنیا تماشاچییش نەبووبن. ئەوە کە شا بریندار بوو بەڵام نەکوژرا تارادەیەکی زۆر بەرنامەی رەزم ئارای هەڵوەشاند. ئەمجا شا ویستی لەم وەزعە بە باشترین شێوە بەقازانجی خۆی کەڵك وەربگرێ. لە پێشدا حیزبی توودەو پاشان هەموو ئۆپۆزیسیۆنی دێموکراتیی قەدەغە کرد. بە بیانووی ئەوە کە ناسری فەخرئارایی ئەندام یا لایەنگری حیزبی توودەیە، ئەم حیزبەی هەڵوەشاوە راگەیاند. بیانووی دیکە ئەوە بوو کە هەر ئەو رۆژە واتە ١٥ی رێبەندان حیزبی توودە میتینگێکی چەند هەزار کەسیی لەسەر

بەشی دوڵەتی ئێران لەم داهاتە کە بە پێی بڕیارنامەی ١٩٣٣ لەگەڵ شیرکەتی نەوتی ئینگلیس بۆی دیاری کرابوو، زۆر کەمتر لەو بەشە بوو کە پاشتر شیرکەتە نەوتییەکانی ئەمریکایی لە رۆژهەڵاتی ئێوەڕاست دەیاندا بە دەوڵەتە خاوەن نەوتەکانی دیکە.

© www.pdki.org

گۆڕی دوکتور تەقیی ئەرانی بە بۆنەی ساڵڕۆژی کۆچی دوایی ناوبراوەوە سازکردبوو.[1] هەرچەند ئەو میتینگە لە دەرەوەی شاری تاران لە ئیمام زادە عەبدوڵڵا بوو، بەڵام دیسان ئەوەش کرا بە بیانوو و وا نیشان درا کە لەو رۆژەدا حیزبی توودە خەیاڵی کودیتای هەبووە. لە نەتیجەی سەرنەگرتنی پیلانی پازدەی رێبەنداندا وەزعێکی لەبار بۆ شا پێك هات. هەم لەم تەقەیە ساخ و سەلیم دەرچووو هەم هەلو مەرجی دامەزراندنەوەی دیکتاتۆرییەکی توندوتیژ وەك زەمانی رەزاشا ئامادە کرا کە مەبەستی لەمێژینەی حەمەرەزاشا بوو. پاش ١٥ی رێبەندانی ١٣٢٧ زۆر کەس لە تاران و شارەکانی دیکەی ئێران کە ئەندامی حیزبی توودەو رێکخراوە دێموکراتییەکانی دیکەی ئۆپۆزیسیون بوون گیران، یان دوور خرانەوە.

لە کوردستانیش هێرش کرایە سەر ئەو لاوانە کە تازە تێکۆشانی خۆیان دەست پێ‌کردبوو. ژمارەیەك گیران کە "عەزیزی یوسفی"یشیان لەگەڵ بوو. ئەوانە لە ساڵی ١٣٢٧دا پاش دادگایەکی فەرمایشی بە چوار ساڵ زیندان مەحکوم کران و هەتا ساڵی ١٣٣١ لە زیندان مانەوە.

حەمەڕەزاشا لەو هەلو مەرجە لەبارە کە بۆی پێك هاتبوو بۆ دەستێوردانی قانوونی ئەساسیی ئێران کەڵکی وەرگرت و لەژێر سێبەری سەرنێزەی حکوومەتی نیزامیدا "هەڵبژاردنی" مەجلیسی موئەسیسانی بەڕێوەبرد کە لە مانگی بانەمەڕی ١٣٢٨دا ئەسڵی چل و هەشتەمی قانوونی ئەساسیی گۆڕی و مافی ئەوەیدا بە شا کە (هر یك از مجلس شورای ملی و مجلس سنا را جداگانه یا هر دو مجلس را در یێن واحد منحل سازد) هەرکام لە مەجلیسەکانی شوراو سەنا بەجیا یا هەردوو پێکەوە هەڵوەشێنێتەوە، پاش کۆتایی هاتنی کاری مەجلیسی موئەسیسان شا "نوێنەرانی" ئەو مەجلیسەی بانگ کردو پێی گوتن: **"کارێك کە ئاغایان لەم چەند رۆژەدا جێبەجێیان کردوە بۆ سەقامگیربوونی مەشرووتە بووەو بەم جۆرە مەشرووتەیان رزگار کردوە کە تووشی وەزعێکی شپرزە ببوو".**[2]

١ـ ساڵڕۆژی کۆچی دوایی ئەرانی رۆژی ١٤ی رێبەندانە. بە پێشنیاری کیانووری لە باتیی ١٤ لە رۆژی ١٥دا ئەم بیرەوەرییە پێك هاتوە کە بۆخۆی جێگای سەرنجە. گوایا هۆیەکەی ئەوە بووە کە ١٥ی رێبەندان کەوتۆتە رۆژی جومعە. (د)

٢ـ کیهان شمارە ١٨٣١ مورخ ٢٨/٢/٢٤ نقل از کتاب "گذشتە چراغ راه آیندە است" تهران ١٣٦٢ ص ٥٢١. (د)

© www.pdki.org

بەم شێوەیە حەمەڕەزاشا بە پێی ئەسڵی تازەی چل‌و هەشتەمی قانوونی ئەساسی دەی‌توانی هەرکات کردەوەکانی مەجلیسی شوورای (کە وا دانرابوو نوێنەری هەڵبژێراوی خەڵك بێ)، بە کەیفێ نەبێ، ئەو مەجلیسە هەڵوەشێنێتەوە. بەگشتی ئەم دەستێوردانەی قانوونی ئەساسی ڕێگای دیکتاتۆریی خۆش دەکرد.

بەڵام لە لایەکەوە بەرهەڵستیی هێزە نیشتمانیو دێموکراتیەکانو یەکگرتوو نەبوونو لاوازبوونی کۆنەپەرستی، لە لایەکی دیکەشەوە ناتەباییو ناکۆکی لە نێوان ئەمریکاو ئینگلیسدا بوون بەهۆی ئەوە کە ئەم دیکتاتۆرێیە لەوکاتەدا نەتوانێ دەوام بکا. ماوەیەکی زۆری پێنەچوو کە جەووی خەفەقانو گرتنو زیندانی کردنو راونانی خەڵك بەرەبەرە تێك شکا.

بەم شێوەیە هەرچەند پیلانی دامەزراندنی دیکتاتۆرییەکی توندوتیژی نیزامی، سەرنەکەوت بەڵام بۆ ماوەیەکی کورتیش بووبێ، جووڵانەوە لە کوردستانو لە سەرانسەری ئێراندا ناچار بە پاشەکشە بوو.

لە مانگی رەزبەری سالّی ١٣٢٨دا هەڵبژاردنی مەجلیسی شانزدە دەستی پێکرد. موسەددیق‌و لایەنگرانی بۆ دەربڕینی ناڕەزایی خۆیان دژی ئازاد نەبوونی هەڵبژاردن لە دەربار بەست دانیشتن. ئەم بەربەرەکانییە تا رادەیەکی زۆر سەرکەوت‌و بوو بە هۆی ئەوە کە لە فێڵ‌و تەڵەکە لە هەڵبژاردنی تاراندا پێشگیری بکا. لە ئاکامدا هەڵبژاردنی تاران هەم لەبەر دژایەتیی بیرورای گشتی‌و هەم لەبەر چالاکیی موسەددیق‌و لایەنگرانی هەڵوەشایەوە. بەڵام شا بێ ئامادە بوونی نوێنەرانی تاران لە مانگی خەزەڵوەری ١٣٢٨دا مەجلیسی کردەوە. هەڵبژاردنی تاران لە مانگی رەشەمەی ١٣٢٨دا بەڕێوە چووو موسەددیق‌و چەند کەسی دیکە لە جەبهەی میللی بە نوێنەری مەجلیسی شانزدە هەڵبژێران.[1]

١ـ پاش بەست دانیشتن لەدەربار هاوکارانی دوکتور موسەددیق هاتنە سەر ئەو باوەڕە کە حیزبێك پێك بێنن. بەڵام موسەددیق خۆی لەو بڕوایەدابوو کە باشترە بەرەیەك بە بەشداریی هێندێك ڕێکخراوی دیکە کە بیروباوەڕی نیشتمانییان هەبوو پێك بهێنرێ. ئەوەبوو کە لە رۆژی یەکەمی خەزەڵوەری ١٣٢٨دا نۆزدە کەسەی کە لەبەست دانیشتنی دەربار‌دا بەشدار بوون‌و پاشان لەماڵی موسەددیق کۆبوونەوە جەبهەی میللی پێك هات کە دەستی بە تێکۆشانێکی پان‌و بەرین کرد و توانی خەڵکێکی زۆر لە دەوروبەری دروشمەکانی خۆی کۆبکاتەوە. (د)

© www.pdki.org

سەرکەوتنی نوێنەرانی جەبهەی میللی لە هەڵبژاردن دا ڕێگای بۆ تێکۆشانی ئەو جەبهەیە خۆش کردو بەرەبەرە جەبهەی میللی بوو بە هێزێکی بە نفووزی سیاسی. ئەوە یەکەم جار بوو کە لە پاش ساڵی ١٣٢٠، ڕێکخراوێکی دیکە پێك دەهات کە وێڕای حیزبی توودە خاوەنی نفووزێکی زۆر بوو. ئەم دیاردەیە لە دوارۆژدا سیمای سیاسیی ئێرانی بەتەواوی گۆڕی. سەیر ئەوە بوو کە حیزبی توودە هەڵبژاردنی مەجلیسی شانزدەی لە ساڵی ١٣٢٨دا تەحریم کرد کە بێگومان ئەوەش یەکێك لە کارە نالەبارو چەوتەکانی بەڕێوەبەریی ئەم حیزبە بوو.

هەڵبژێرانی موسەددیقو لایەنگرانی بۆ مەجلیس نیشانیدا کە دەکرێ لە هەڵبژاردن بۆ هاندانی کۆمەلانی خەڵك بەرەو خەباتی سیاسی کەڵك وەربگیرێ. هەر لە سەرتای پێك هاتنی جەبهەی میللیی‌یەوە لە بەراوردی ڕۆڵی ئەم جەبهەیە لەمەیدانی خەباتدا ناکۆکی لە نێوان هێزو ڕێکخراوە سیاسی‌یەکاندا پەیدا بوو. لەکاتێك دا زۆر لە ڕێکخراوە سیاسی‌یەکان جەبهەی میللیی‌یان بەهێزێکی نیشتمانی دادەنا، حیزبی توودە هەم لە چاپەمەنیی نهێنیی خۆی‌دا وەك نامەی "مردم" و هەم لە ڕۆژنامە ئاشکراکانی‌دا کە پاشان بە دەیان لە لایەن ئەم حیزبەوە چاپو بلاوکرانەوە، لێکدانەوەیەکی زۆر ساویلکانەو نادروستی لە جەبهەی میللی دەرخست. حیزبی توودە لەو بڕوایەدا بوو کە چونکە سیاسەتی یەکیەتیی سۆڤیەتی لە ئێران لە پاش ساڵی ١٣٢٥ لە مەیدان چۆتەدەر، کێشەی ئەسڵیی لەنێوان دوو سیاسەتی ئەمریکاو ئینگلیس دایە. ئەو حیزبە پێی وابوو چونکە موسەددیقو لایەنگرانی جەبهەی میللی بەهیچ جۆرێك تەبایی‌یان لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیەتی بەتایبەتی لە مەسەلەی نەوتدا نیشان نەدەدا (موسەددیق یەکێك لەوانە بوو کە لەگەڵ پێکهاتنی شیرکەتی تێکلاوی نەوتی ئێرانو سۆڤیەتی لە ساڵی ٢٦ــ١٣٢٥ دژایەتیی کرد)و دژی سیاسەتی ئینگلیسیش بوونو داخوازەکانیشیان لەو کاتەدا لەگەڵ ڕێبازی ئەمریکا ڕێك دەکەوت، بێگومان موسەددیق دەبێ پیاو یا هەر نەبێ لایەنگری ئیمپریالیزمی ئەمریکا بێ! لێکدانەوەی حیزبی توودە لەوەدا چەوت بوو کە نەی‌دەویست قازانجی کۆمەلانی خەڵکی ئێران لەدژایەتی لەگەڵ ئیمپریالیزمی ئینگلیسدا لە قازانجی ئەمریکاو شیرکەتە نەوتی‌یە ئەمریکایی‌یەکان جیا بکاتەوە کە ئەوانیش دژی نفووزی ئینگلستانو شیرکەتی نەوتی ئینگلیس بوون هەرچەند لەو ماوە مێژوویی‌یەدا ئەم دوو قازانجە بەڕواڵەت شان بە شان دەچوونە پێش،

© www.pdki.org

بەڵام شان بە شان چوونەپێشی کاتیی هەردوو قازانجەکە بە هیچ جۆرێك مانای ئەوە نەبوو کە ئەو دوو هێزە سیاسی‌یە بیروڕایان یەکـەو یـەکگرو یـەکگرتوون. هەماهـەنگی لـەنێوان لایـەنگرانی موسەددیقو قازانجی ئەمریکا نەدەبا ئەو راستی‌یەش بشارێتەوەو سەرپۆشـی لەسـەر دابنـێ کـە موسەددیقو لایەنگرانی نوێنەری هێندێك چینو توێـژی نیشـتمانیو دژی ئیسـتیعماریی ئێـران بوونو لەگەڵ حیزبی توودە بیروباوەڕیان جیاواز بوو، بەڵام زۆر بە جیددی دژی قازانجی ئیستیعمار خەباتیان دەکرد کە ئەو وەختە سەمبولەکەی لە ئێراندا شیرکەتی نەوتی ئینگلیس بـوو. ئـەوەش کە هێندێك لە بەرپێوەبەرانی جەبهەی میللی مەیلیان بەرەو ئـەمریکا بـوو، ئەسـڵی مەسـەلەکە ناگۆڕێ. کەوابوو دەبوا هەر لە سەرتاوە جەبهەی میللی وەك هێزێکی سەربەخۆ تەماشا بکرێ کە لە قازانجە نیشتمانی‌یەکانی ئێران بەرامبەر بە ئیمپریالیزمی ئینگلیس دیفاع دەکا.

پاش شەڕی دووهەمی جیهانی تەرکیبی چـینایەتی لـە ئێـران بـەو شـێوەیە بەتـەواوی روون نەببۆوە تا جەوهەری چینایەتیی جەبهەی میللی دیاری بکرێ. موسەددیق بۆخۆی بورژوا نـەبوو، بەڵکوو مالیکێکی گەورە بوو. هێندێ کـەس لەوانـەی هاوکاری‌یـان لەگـەڵ موسـەددیق دەکـرد خاوەن موڵكو دەرەبەگ بوون. بەڵام دەبێ بگوترێ کە پشتیوانی موسەددیق بازاڕ بووو بـازاڕیش نوێنەری وردەبورژوازیی نێونجی بوو کە قازانجی لەگەل ئیمپریالیزم رێك نەدەکـەوت. کـەوابوو لـە ساڵەکانی ٢٨ـ١٣٢٧دا ئەو کەسانەی سیاسەتی حیزبی توودەیان پەسند نـەدەکردو خۆشـیان بـە نوێنەری چینی کرێکار نەدەزانی، دەیان توانی میللی بنو دەشیان توانی رۆڵێکی بەرچـاویان لـە خەباتی نیشتمانی‌دا هەبێ، بێ ئەوەی سەر بەم یان ئەو ئیمپریالیزمە بن. ئەوە راستی‌یەك بوو کە هەر لە سەرەتاوە بەرپێوەبەرانی حیزبی توودە تێی‌نەدەگەیشتن یان نـەیان دەویسـت تێی‌بگـەن کـە خۆی یەکێك لە هۆیەکانی هەرە ئەساسیی شکستی جووڵانـەوەی سـاڵەکانی ١٣٢٨ تـا ١٣٣٢ بوو.

بێگومان گەورەترین مەسەلە لـەپێش مـەجلیس شـازدەدا مەسـەلەی نـەوت بـوو. دەوڵـەتی ئینگلیسو شیرکەتی نەوتی ئینگلیس هەوڵیان دەدا بەشێوەیەك ئەو مەسەلەیە چارەسـەر بکـەن، کە نەرێگا بدەن ئەمریکا لەو شیرکەتەدا بەشدار بێو نە بەشـێکی زیـاتر لـە قـازانجی نەوتەکـە بچێتە خەزێنەی دەوڵەتی ئێرانەوە.

© www.pdki.org

هەروەها کە گوتمان ئەمریکایی‌یەکان بەتایبەتی ئەوانەی پسپۆری نەوت بوون بەشێوەی جۆراوجۆر رایان دەگەیاند کە ئێران هەقی ئەوەی هەیە بەشێکی زیاتر لەداهاتی نەوت وەربگرێ. بۆ وێنە "کورتیسی" ئەمریکایی کە دەوڵەتی ساعید پێشتر وەك پسپۆری نەوت هێنابووی‌و کاری پێ‌ئەسپاردبوو، لەسەر پێشنیارە نیوەچڵەکانی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس گوتی ئەو بەشە کە شیرکەتی نەوتی ئینگلیس دەیەوێ بیدا بە ئێران کەمەو وێنـزۆئێلای بەنموونە هێنایەوە کە لەوێ شیرکەتە نەوتی‌یە ئەمریکایی‌یەکان ئەسڵی نیوە بە نیوەیان قبووڵ کردەوەو نیوەی داهاتی نەوت دەدەن بەدەوڵەتی وێنزۆئێلاو گوتی ئێرانیش دەبێ لەسەر ئەو ئەسڵە بڕواو بەکەمتر لەوە رازی نەبێ.

بەڵام شیرکەتی نەوتی ئینگلیس ئامادە نەبوو بچێتە ژێر بارو لە ئاکامدا پاش وتووێژێکی زۆر لە رۆژی ٢٦ی پووشپەڕی ١٣٢٨دا هەر لەسەر پێشنیارەکانی شیرکەتی نەوت بڕیارنامەی پاشکۆی رێککەتننامەی ساڵی ١٩٣٣ لە نێوان دەوڵەتی ئێران‌و شیرکەتی نەوتدا ئیمزا کرا.[1]

دوو رۆژ پاشتریش ئەو بڕیارنامەیە چوو بۆ مەجلیسی پازدە، بەڵام مەجلیسی پازدە هەشت رۆژ لە تەمەنی مابووو ئەو بڕیارنامەیەی پەسند نەکردو لە ئاکامدا گیروگرفتی نەوت مایەوە بۆ مەجلیسی شازدە. راستی ئەوەبوو کە تەنانەت پاش وتووێژێکی زۆریش هەمووی ئەو بەشە کە ئینگلیسی‌یەکان ئامادە بوون لە سوودی شیرکەتی نەوت بیدەن بە دوڵەتی ئێران لە سەدی بیست زیاتر نەبوو. بۆیە نەك هەر هێزە میللی‌یەکان بەڵکوو بەشێك لەکاربەدەستانی ئێرانیش هەم لەبەر وەزعی ئابووریی وڵاتەکەو هەم لەبەر تەوژمی کۆمەڵانی خەڵك‌و هەم لەبەر هاندانی ئەمریکا پێیان خۆش نەبوو ئەو بڕیارنامەیە پەسند بکرێ.

دیتمان کە ئەندامانی جەبهەی میللی لەهەڵبژاردنی دەورەی شازدەدا سەرکەوتن‌و دوکتور موسەددیق‌و شەش کەس لە لایەنگرانی، پێنجیان لە تاران‌و یەکێکیان لە کاشان هەڵبژێردران. لەنێو پێنج کەسەکەی تاراندا ئایەتوڵڵا کاشانی لە لیستی جەبهەی میللی‌دا بوو. ئەم سەرکەوتنە

١ـ بەپێی ئەم پێشنیارانە بڕیارنامەی ١٩٣٣ هەر لە جێگای خۆی دەمایەوەو تەنیا بڕیارنامەیەکی لێ‌زیاد دەکرا کە بە "قرارداد الحاقی" ناوبانگی دەرکرد. (د)

© www.pdki.org

پرستیژی جەبهەی میللیی زۆر بردە سەرێو جەبهەی میللی بە راستی هەروەك گوتمان بو بە هێزێکی گەورەی سیاسیو کۆمەڵانی خەڵك چاوەڕانی کاروکردەوەی ئەم رێکخراوە لەچارەسەر کردنی گیروگرفتی نەوتدا بوون. دوکتور موسەددیق کە سیاسییەکی لێزانو شارەزاو زیرەك بوو، لەو هەلو مەرجە باشتریش کەڵکی وەرگرتو لە وتووێژێکی چاپەمەنیدا ڕاستو رەوان گوتی کە بەرنامەی فراکسیۆنی جەبهەی میللی لە مەجلیسی شازدەدا بریتییە لە دژایەتی لەگەڵ بڕیارنامەی پێشنیارکراوی نەوتو پاراستنو راگرتنی ئازادیی سیاسیو کۆمەڵایەتی.

پاش ئەوەی کە عەبدولحوسێنی هەژیر، سەرۆك وەزیر تیرۆر کرا، ساعیدی مەراغەیی هاتە سەرکار ئەویش لەنەتیجەی دژایەتیی جەبهەی میللیدا لاچوو. ئەمجا عەلیی مەنسوور کابینەی خۆی پێك هێنا. ئەویش نەیتوانی بڕیارنامەی نەوت بەرێتە سەر. سەرەنجام ئیمپریالیزمی ئینگلیس یەکێك لە زیرەکترینو بەنفووزترین پیاوە سیاسییەکان، سەرلەشکر رەزم ئارای هەڵبژارد کە سەرۆك وەزیری بەعۆدەوە بگرێو گیروگرفتی نەوتیش چارەسەر بکا.

رەزم ئارا لە ٥ی پووشپەڕی ١٣٢٩دا بوو بە سەرۆك وەزیر. گوتمان کە پێشتر کاتێك سەرۆکی ستادی ئەرتەش بوو نفووزێکی یەکجار زۆری لەنێو ئەرتەشدا پەیدا کردبووو لەگەڵ ئینگلیس هاوکارییەکی نیزیکی هەبووو خۆی ئامادە کردبوو پاش لاچوونی شا دیکتاتۆرییەکی نیزامی لە ئێراندا دامەزرێنێ. جا کە لەم مەبەستەدا سەرنەکەتو نەیتوانی ببێتە هەمەکارەی ئێران، ئامادە بوو ببێ بە سەرۆك وەزیر. دەوڵەتی بریتانیاش تەواوی هیوای ئەوەبوو کە رەزم ئارا بتوانێ گیروگرفتی نەوت بەقازانجی ئەو چارەسەر بکا.

هەرچەند بیروباوەڕی رەزم ئارا روون بووو دیار بوو کە لە سیاسەتی ئینگلیس زۆر نیزیکەو لە راستیدا قازانجی ئەو دەوڵەتە لە ئێراندا دەپارێزێ، رەنگ بێ بەرپێوەبەرانی حیزبی توودە لەوەی کە رەزم ئارا بوو بە سەرۆك وەزیر زۆر ناڕازی نەبووبن. لەزەمانی رەزم ئارا دا بوو کە چەند کەسێك لەوان رۆژی ٢٤ی سەرماوەزی ١٣٢٩ لە زیندانی قەسر رایان کرد. ئەویش بەو شێوەیە کە هێندێك لە ئەندامانی حیزبی توودە بەرگی ئەفسەرییان لەبەر کردو بەناوی ئەوە کە دەیانەوێ زیندانییان بەرن بۆ جێگای دیکە، زۆر سادەو هاسان ئوتۆمبیلیان بردە بەردەرکی

© www.pdki.org

قەسری قەجەرو بەنیشان دانی نامەیەکی دەستکردو بەهاوکاریی هێندێ لە بەرپرسانی زیندان کە توودەیی بوون دە کەسیان لە بەرێوەبەرانی حیزبی توودە لەزیندان ئازاد کرد.

ئەو راکردنە دەنگێکی زۆری دایەوەو پرستیژی حیزبی توودەی هێندێکی دیکەش بردە سەرێ. بەڵام لە مەیدانی سیاسی ئێراندا حیزبی توودە بە هەموو هێزیەوە دژایەتیی لەگەڵ جەبهەی میللی دەکرد، جەبهەی میللی‌یەك کە زۆر دوژمنی رەزم ئارا بوو. نەتیجەی ئەوەبوو کە حیزب توودە لەراستی‌دا لەگەڵ رەزم ئارا لە یەك سەنگەردا بەرامبەر بە جەبهەی میللی دامەزران.

لە زەمانی رەزم ئارادا لە پێوەندی لەگەڵ کوردستانیش مەسەلەیەك هاتە کایەوە. ئەویش پرۆژەی قانوونێك بوو بە ناوی "قانون سازمان اداری کشور" کە رەزم ئارا بردی بۆ مەجلیس. ئەم قانوونە وەك تاقە بەندێك بەم شێوەیە هاتبوو: **"بەپێی ئوسوولی ۹۱و ۹۲و ۹۳ی موتەمیمی قانوونی ئەساسی، لەم تاریخەوە ئەو بەشە لە کاروباری کۆمەڵایەتی کە پێوەندیی لەگەڵ قازانجی گشتیی مەحەللیی خەڵکی وڵات هەیە، بەهۆی ئەنجومەنەکانی مەحەللی‌یەوە ئیدارە دەکرێو لە هەرکام لە بەشەکانی ئێستای وڵات ئەنجومەنێکی ئەوتۆ پێك دێ."**

هێندێ کەس ئەوەیان بەناوی قانوونی خودموختاری ناو بردوە.[1] کە جێگای سەرسوڕمانە، چونکە هیچ کام لە داخوازە ئەساسی‌یەکانی خودموختاری جێبەجێ ناکاو تەنیا شێوەیەکە بۆ ئەوەی هێندێك لە کاروبارە کۆمەڵایەتی‌یەکان لە ناوەندەوە هەڵنەسووڕێن. قانوونی ئەنجومەنی ئەیالەتی‌و ویلایەتی خۆی گەلێك زیاتر لەم قانوونە مافی بە ئوستانەکان دەدا، بەڵام سەرەڕای ئەوە نوێنەرانی جەبهەی میللی دژی ئەم قانوونە راوەستانو پێیان وابوو کە پەسندکردنی دەبێتە هۆی لێك بڵاوبوونو پارچە پارچە بوونی ئێران.[2] لە ئاکامدا ئەو قانوونە چوو بۆ کۆمیسیۆنو لە

١ـ خاطرات دکتر انور خامەی، از انشعاب تا کودتا. ص ٢٥٠ ـ ١٣٦٣ چاپی دوم

٢ـ موسەددیق لە قسەکانی خۆی لە مەجلیسی شازدەدا گەڵاڵەی قانوونی پێشنیار کراوی رەزم ئارای بە گەڵاڵەی لێك بڵاو بوونی ئێرانو پێك هاتنی خودموختاری لە ئوستانەکان دانا. موسەددیق گوتی: "جەبهەی میللی دژی هەر قانوونێك کە ببێتە هۆی لێك بڵاو بوونی وڵات ... رادەوستێ" واتە ئەوکاتە بۆ موسەددیقو جەبهەی میللی خودموختاریو لێك بڵاو بوون مانایان یەك بوو. (نطق‌های دکتر مصدق در دورهء شانزدهم مجلس نقل از "مصدق و نهضت ملی" ١٣٥٧ ص ٧٥ و ٧٦. (د)

© www.pdki.org

پاشانیش هەر پەسند نەکرا. ئەم هەڵوێستە نیشانەی شۆوینیزمێکە کە هەر لە سەرتاوە لە ئەندامانی جەبهەی میللیدا بەدی دەکرا کە نەك هەر بە هیچ جۆرێك ئامادە نەبوو گەلانی زۆرلێکراوی ئێران وەك گەلی جیاواز بە رەسمی بناسنو مافی نەتەوایەتییان بۆ قایل بن، بەڵکوو دژی ئەوە بوون ئەنجومەنی مەحەللی لە هێندێك لە بەشەکانی ئێران پێك بێ. تەنانەت ئەگەر سەلاحییەتی تەنیا هەڵسووڕاندنی کاروباری کۆمەڵایەتیی هەبێ.

٢ـ بووژانەوەی بزووتنەوەی نیشتمانی

گیروگرفتی بنەڕەتیی ساڵی ١٣٢٩ مەسەلەی نەوت بوو. "قرارداد الحاقی" کە هاتە مەجلیسی شازدە پاش ئەوەی باسێکی زۆری لەسەر کرا، نوێنەرانی جەبهەی میللی توانیان حەواڵەی کۆمیسیۆنی بکەن. ڕۆژی ٤ی سەرماوەزی ساڵی ١٣٢٩ کۆمیسیۆنی مەجلیس ئەو بڕیارنامەیەی ڕەد کردەوە. هەر لەو ڕۆژەدا ٥ کەس لە نوێنەرانی جەبهەی میللی پێشنیاریان کرد سەنعەتی نەوت لە هەموو ناوچەکانی ئێران میللی بکرێ، دروشمی میللی کردنی نەوت لە مانگی ڕەزبەری ١٣٢٩وە بوو بە دروشمی جەبهەی میللی.

موسەددیقو هاوکارانی هاتبوونە سەر ئەو باوەڕە کە تەنیا بە میللی کردنی نەوت، ئێران بە یەکجاری دەتوانێ لە دەست شیرکەتی نەوتی ئینگلیس ڕزگار بێ. دروشمی میللیکردنی نەوت زۆر زوو پشتیوانیی هەموو گەلانی ئێران، هەموو چینو توێژەکانی کۆمەڵی وڵاتی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، بەڕاستی دەرکەوت کە موسەددیقو هاوڕێیانی توانیویانە لە هەلو مەرجی تایبەتیی ئەو کاتەدا باشترین دروشم بۆ بەسیج کردنو هاندانی خەڵك دژی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس هەڵبژێرن کە بەهێزترین بنکەی ئیمپریالیستی لە ئێران بوو.

لەو کاتەدا ئیمپریالیزمی ئینگلیس توانای بەربەرەکانێ بەرامبەر بەو دروشمە زۆر بووو هێزێکی دیکەی وەك حیزبی توودەش کە یەکگرتووترینو ڕێكوپێکترین هێزی سیاسیی ئێران بوو، پێشوازیی لە دروشمی میللی کردنی نەوت کرد. حیزبی توودە لەو بڕوایەدا بوو کە دروشمی میللی کردنی نەوت، دروشمێکە لە لایەن ئیمپریالیزمی ئەمریکاوە هاتۆتەگۆڕێ. دیتمان کە حیزبی توودە موسەددیقو جەبهەی میللیی بە نوێنەری توێژێك دەزانی کە دیفاع لە قازانجی

© www.pdki.org

ئیمپریالیزمی ئەمریکا دەکەن. بۆیە دژایەتی لەگەڵ دروشمی میللیکردنی نەوتی دەست پـێکرد. بەڵام میللی کردنی نەوت دروشمێك نەبوو کە هێزێکی سیاسی بتوانێ راستەوخۆ دژایەتیی لەگەڵ بکا. بۆیە حیزبی توودە تـاکتیکی جۆراوجـۆری بـۆ دژایـەتی لەگـەڵ ئـەو دروشمـە بـەکارهێنا. رۆژنامەی نهێنیی "مردم" لە ۲۳ی رەزبەری ساڵی ۱۳۲۹دا واتە ئەوکاتە کـە دروشمـی میللـی کردنی نەوت تازە هاتبووە گۆرێ، نووسی کە ئوسوولەن چۆن دەکرێ سـەنعەتێك کـە لـە دەسـت ئیمپریالیزم دایە میللی بکرێ! پاشان حیزبی توودە دروشمی میللی کردنـی نـەوتی بـە شـێوەیەك دەهێنایە گۆرێ کە دەبوا مەبەست تەنیا میللیکردنی سـەنعەتی نـەوت لـە جنـووب بـێ، واتـە میللیکردنی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس. بەم جۆرە بە شێوەیەکی ناراسـتەوخۆ نیشـانی دەدا کـە نەوتی شیمال نابێ میللی بکرێ. چونکە پێشتر حیزبـی تـوودە داوای کردبـوو ئیمتیـازی نـەوتی شیمال بدرێ بە یەکەتیی سۆڤیەتی، لە زەینی کۆمەڵانی خەڵکدا، ئەم فکرە بـەهێزتر دەبـوو کـە ئەگەر حیزبی توودە دروشمی میللیکردنی نەوت تەنیا لە چوارچێوەی نـەوتی جنووبـدا بەرتەسـك دەکاتەوە، مەبەستی ئەوەیە کە ئیمتیازی نەوتی شیمال بپارێزێو بیدا بە یەکیـەتیی سـۆڤیەتی. هەروەها حیزبی توودە دەیگوت مەسەلەی میللیکردنی نەوت لە مەسەلەی گـۆڕینی دەسـەڵاتی سیاسی جیا ناکرێتەوەو ئەوکاتە خـەڵکی ئێـران دەتـوانن بـە هـەقی خۆیـان بگـەن کـە بەسـەر چارەنووسی خۆیاندا حاکم بن. بۆ وێنە رۆژنامەی "بسوی ێینده" کە رۆژنامەی ئاشکرای حیزبی توودە بوو، رۆژی ۱۵ی جۆزەردانی ساڵی ۱۳۲۹ نووسی کە: **چارە سەرکردنی گیروگرفتـی نـەوت وەك زۆر دیاردەی دیکەبەستراوەتەوە بە کارێکی ئەساسیو ئەو کارەش بریتییە لەوە کە خـەڵك بەسەر چارەنووسی خۆیاندا حاکم بن."**

ئەمە پێش هێنانەگۆڕی دروشمی میللی کردنی نەوت بوو، پاشان کە میللی کردنی نەوت بـوو بە دروشمی پەسند کراوی کۆمەڵانی خەڵك، حیزبی توودە زیاتر هەر لەسەر میللی کردنـی نـەوتی جنووب پێی دادەگرت. بۆ وێنە بەرێوەبەرانی ئەم حیزبە لـەو بڕوایـەدا بـوون کـە دانـی دروشمـی میللی کردنی نەوت لە سەرانسەری وڵاتدا دەبێتە هۆی سەرلێشواویی خەڵك، چـونکە مەسـەلەی میللی کردنی نەوتی خوزستان لە گۆڕێ دایە، باس کـردن لـەبارەی سەرانسـەری ئێـران سـەرنجی کۆمەڵانی خەڵك لە خوزستان دوور دەخاتەوە. هەرچۆنێك بێ ئەوە راستییەکی مێژووییییە کە لە

© www.pdki.org

گیروگرفتی میللی کردنی نەوتدا، لە رەوتی تەواوی ئەو جوولانەوەیەدا کە بۆ میللی کردنی نەوت پێك هاتو پەرەی گرت هەرچەند حیزبی توودە زۆر جار دروشمی خۆی گۆڕیو بەناچار هەنگاو بە هەنگاو دروشمی میللیکردنی نەوتی پەسندکرد، بەڵام زۆر جاریش بەرامبەر بەو دروشمە راوەستاو دژایەتیی خۆی لەگەڵ نواند. حیزبی توودە هەر لەسەر ئەو ئەسڵە مایەوە کە جەبهەی میللی نوێنەری ئەو باڵەی بۆرژوازیی ئێران یا دەسەڵاتی حاکمی ئێرانە کە سەر بە ئیمپریالیزمی ئەمریکایە، بۆیەش تا ئاخر تەنانەت تا رۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ش بە تەواوی‌و بە کردەوە پشتیوانیی لە موسەددیق نەکرد.[1]

بەم جۆرە لە لایەکەوە لە دەرەوەی ولات ئیمپریالیزمی ئینگلیس‌و لە ژوورەوە نۆکەرەکانی کە نفووزێکی بەرچاویان لە دەزگای دەسەلاتی حاکمدا هەبوو دژی میللیکردنی نەوت راوەستان‌و لە لایەکی دیکەوە حیزبی توودەش بە مەبەستی دیکەو لەسەر لێکدانەوەیەکی چەوت دژایەتیی خۆی لەگەڵ میللیکردنی نەوت درێژە پێدا. هەرچەند دژایەتیی ئەم دوو هێزە هەرکام هۆی جیاوازی هەبوو، بەڵام کە مەیدانی سیاسەتی ئەوکاتەی ئێراندا وەك هێزێکی یەکگرتوو کە ئامانجی هابەشیان هەبێ دەهاتنە بەرچاو.

١ـ حیزبی توودە "جەبهەی میللی"ی بە تاقمی خەڵك فریودەران ناو دەبردو لەسەر ئەوان دەی‌نووسی: "*خەڵك فریودەران دوا تیری کەوانی ئیستعیمارن‌و دوکتور موسەددیق نوێنەری ئەوانە*". "بسوی آینده" ژمارەی ١٢١ تاریخی ١٣٢٩/٧/٣. لە جێگای دیکە هەر ئەو رۆژنامەیە "ملیون" بەم جۆرە دەناسێنێ: **"میللی سەنگەرێکە کە لە پشتی ئەو، دوژمنانی نەزان خەڵەتێنی خەڵك، دزەکان، تالانکەران، بەکرێگیراوانی، سپلەکانی ئیستیعمار، ئەنگەلەکان‌و جانەوەرە پیسەکان، بە پیلانگێڕی، خراپکاری، هان دان، شێواندنی بیروڕاو ئالۆز کردنی میشکی خەڵك، تەون‌و بەست، ساز کردنی ئاژاوەو سووکایەتی بە خەباتگێڕانی رێگای ئازادی درێژە دەدەن ... میللی دژی ئیستیعمارە بەلام ئالای ئیستیعماری لەسەر شانە، دوژمنی بێگانەیە بەلام لە بێگانە ئەمر وەدەگرێ ... عەقلی میللی ناقیسە، فیکری کورتە، مەنتیقی گزە، لالەپەتەیە، فرمێسکی ئاوەڵەیە، ئاشپەزخانەی پڕ دووکەڵە، جێی نوستنی راحەتە، کۆشکی بلیندە، دراوی بێ‌حیسێبە، فێڵی لەبن نایە، ئەوانەن خاسییەتەکانی میللی"**. "بسوی آینده" شماره ١٣٧، ١٣٢٩/٧/٢١. دیسان هەر ئەو رۆژنامە لەژێر سەردێڕی "جەبهەی میللی یا بەکرێگیراوی ریسوای ئیستیعمار"دا دەنووسێ: **"... ئیمپریالیزم لە ئێران دەستی کرد بە پێك هێنانی تەون‌و بەستێکی نزم‌و سپلە لە بەکرێگیراوانی خۆی‌و ناویشی نا "جەبهەی میللی" ... لەنێو ئەندامانی ئەم جەبهەی "میللی"یەدا تەبایی تەواو حوکم ناکاو ناکرێ هەموویان وك یەك دابنێن. بەلام گومانی تێدا نیە کە ئەم بەناو "جەبهەی میللی"یە بەتێکڕایی بەڕێوەبەری روانگەی ئیستیعماری‌یە"** بسوی آینده شماره ١٧٤، ١٣٢٩/٩/٨. (د)

© www.pdki.org

هەر ئەوەبوو کە کۆنەپەرستیی ئێرانو تا رادەیەکیش خودی جەبهەی میللیو لایەنگرانی دروشمی بەناوبانگی "توودەیی ـ نەوتی" یان بڵاو کردەوە، مەبەستیان ئەوەبوو نیشان بدەن کە شیرکەتی نەوتی ئینگلیسو حیزبی توودە پێکەوە یەکگرتوو دژی داخوازەکانی خەڵکی ئێران دەجوولێنەوە کە ئەساسیترینیان میللیکردنی نەوت بوو.

پاش ئەوەی دروشمی میللیکردنی نەوت بەڕاستی بوو بە دروشمی کۆمەڵانی خەڵكو جووڵانەوەی میللیکردنی نەوت رۆژبەرۆژ زیاتر پەرەی گرت، هیوای ئیمپریالیزمی ئینگلیس تەنیا بە سەرۆك وەزیر رەزم ئارا بوو کە بتوانێ هەرچۆنێك بێ چ بە زۆر و چ بە بەکارهێنانی تاکتیك پێشی ئەو جووڵانەوە بەرینە بگرێ.

بەڵام رۆژی ١٦ی رەشەمەی ساڵی ١٣٢٩ رەزم ئارا کوژرا. لە دواییدا دەرکەوت هەر نەبێ دوو دەستەی سیاسی پێیان خۆش بوو رەزم ئارا بکوژرێ یا راستەوخۆ دەستیان لە کوشتنی رەزم ئارادا هەبوو. یەکیان مەزهەبییەکان بەرێبەراتیی ئایەتوڵڵا کاشانی بوون کە دوژمنایەتیی خۆیان لەگەڵ رەزم ئارا نەدەشاردەوە. ئەوەی دیکەیان حەمەڕەزاشا بوو کە پێی ناخۆش نەبوو رەزم ئارا بکوژرێ. چونکە بەرە بەرە ئەو شەخسییەتو نفووزە کە رەزم ئارا لە نێو ئەرتەشی ئێرانداو هەروەها لەنێو وڵاتدا پەیدای کردبوو، مەترسییەك بوو بۆ دەسەڵاتی شاو پاشایەتی.

پاش کوژرانی رەزم ئارا "حوسێنی عەلا" کە دەست پەروەردەی ئینگلیس بوو، رۆژی ٢١ی رەشەمەی ساڵی ١٣٢٩ بوو بە سەرۆك وەزیر. بەڵام عەلا نە ئەو نفووزو شەخسییەتەی هەبووو نە لە هەلو مەرجی ئەو کاتەدا دەرەتانی ئەوەی هەبوو کە بتوانێ پێشگیری لە پەرەئەستاندنی جووڵانەوەی خەڵکی ئێران بۆ میللیکردنی نەوت بکا. پاش نەمانی رەزم ئارا رێگا بۆ میللی کردنی نەوت خۆشتر بووو جەبهەی میللیو بەتایبەتی شەخسی دوکتور موسەددیق لەو هەلو مەرجە باشترین کەڵکیان وەرگرت.

ئەوە بوو کە لە لایەکەوە لەنێو وڵاتدا جووڵانەوە بۆ میللیکردنی نەوت زیاتر پەرەی گرتو لە خودی مەجلیسیشدا هەرچەند زۆربەی ئەندامانی دژیگەلی بوون، وەزعێکی ئەوتۆ پێك هات کە لەژێر تەوژمی کۆمەڵانی خەڵکدا رۆژی ٢٤ی مانگی رەشەمە قانوونی میللیکردنی نەوت پەسند کرا. رۆژی ٢٩ی رەشەمە مەجلیسی سەناش کە زۆربەی زۆری نوێنەرانی لە کۆنەپەرستترین پیاوە

© www.pdki.org

سیاسی‌یەکانی ئەوکاتە بوون ئەو قانوونەیان پەسند کردو بەم جۆرە سەنعەتی نەوت لە سەرانسەری ئێراندا میللی کرا.

بەڕاستی رۆژی ٢٩ی رەشەمە واتە دوایین رۆژی ساڵی ١٣٢٩ یەکێك لە رۆژە مێژوویی‌یەکانی خەباتی گەلانی ئێرانە. ئەگەر ئەو راستی‌یە بخەینە بەرچاو کە ئەوکاتە لە سەرانسەری جیهاندا خەبات دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیس‌و شیرکەتە نەوتی‌یەکان بە گشتی کارێکی زۆر دژوار بوو، ئەوەدەم دەبێ قەدرو رێزێکی تایبەتی بۆ ئەو رۆژە مێژوویی‌یە دابنێین. دەکرێ بڵێین میللی‌کردنی نەوت سەرکەوتنێك بوو نەك هەر بۆ هەموو گەلانی ئێران بەڵکوو بۆ هەموو گەلانی ژێردەست، نموونەیەك بوو بۆ زۆر وڵاتی دیکە کە پاشان دەرسیان لێ‌وەرگرت‌و ئەو رێگایەیان رەچاو کرد کە ساڵی ١٣٢٩ خەڵکی ئێران بە بەڕێوەبەریی دوکتور موسەددیق پێی‌دا چوو.

بەلام پەسندکردنی قانوونی میللی‌کردنی سەنعەتی نەوت شتێك بوو، وەدی هێنان یا تەتبیق کردنی ئەو قانوونە شتێکی دیکە. دیار بووکە سەرۆك وەزیرێکی وەك عەلا کە خۆی بەڕێوەبەری سیاسەتی بریتانیا لە ئێراندا بوو، کەسێك نەبوو بتوانێ ئەو قانوونە جێبەجی بکا. پاش پەسندکردنی ئەو قانوونە جووڵانەوەی میللی‌کردنی نەوت زیاتر لە پێشوو پەرەی گرت‌و لە ئاکامدا وەزعێکی وا پێك هات کە ئەو کەسانەی خۆیان هاندەری میللی‌کردنی نەوت بوون واتە لە پێش هەمووناندا جەبهەی میللی‌و دوکتور موسەددیق دەسەلاتی سیاسی بەدەستەوە بگرن. لەسەر ئەو ئەساسەو لە نەتیجەی پشتیوانیی خەڵکدا رۆژی ٨ی بانەمەڕی ١٣٣٠ دوکتور موسەددیق بە سەرۆك وەزیری ئێران دیاری کرا.

بێگومان هاتنە سەرکاری دەوڵەتی دوکتور موسەددیق نوختە گۆڕانێك بوو لە سیاسەتی ئێراندا. چونکە ئەو حکوومەتە لەگەڵ هەموو حکوومەتەکانی پێشوو جیاوازی‌یەکی ئەساسی هەبوو. حکوومەتێك بوو کە بە پشتیوانیی خەڵك‌و بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەیەکی زۆر گرینگ وەك میللی‌کردنی نەوت هاتبووە سەرکارو سیاسەتێکی میلليی بەڕێوە دەبرد.

دەوڵەتی موسەددیق بەرنامەی ئەوەبوو کە سەربەخۆیی سیاسی‌و هەروەها رەوتی سەربەخۆیی ئابووریی ئێران دابین بکاو ئێران لەژێر باری دەسەلاتی شیرکەتی نەوت‌و ئیمپریالیزمی ئینگلیس رزگار بکا. بۆیە لە لایەکەوە کۆمەڵانی خەڵکی ئێران چاوەڕوانی زۆر ئیسلاحی ئەساسی لە لایەن

© www.pdki.org

دەوڵەتی دوکتور موسەددیقەوە بوونو لە لایەکی دیکەشەوە کۆنەپەرستانو ئیمپریالیزمی ئینگلیسو پیاوەکانی لەنێوخۆی وڵاتدا هەموویان رێك کەوتبوون بۆ ئەوەی نەهێڵین دوکتور موسەددیق لە وەدی هێنانی بەرنامەی خۆی دا سەرکەوێ.

دوکتور موسەددیق لەسەر بەڕێوەبردنی سیاسەتی رزگار کردنی ئێران لە ژێردەستی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس زۆر سوور بوو. هەر لەبەر ئەوەبوو کە وەك یەکەم هەنگاوی گرینگی میللی کردن، رۆژی ۲۹ی جۆزەردانی ۱۳۳۰ دەستی شیرکەتی نەوتی ئینگلیسی لە سەنعەتی نەوت کورت کردەوە (خلع ید). ئەو کارە بوو بەهۆی هاندانی شیرکەتی نەوتو ئیمپریالیزمی ئینگلیس بۆ ئەوەی هەموو هێزی خۆیان وەکار بخەنو نەهێڵن قانوونی میللی بوونی نەوت تەتبیق بکرێ. مەبەستیان ئەوەبوو ئەگەر بکرێ لەگەڵ دوکتور موسەددیق بەشێوەیەك رێك کەون کە قازانجی شیرکەتی نەوتو ئیمپریالیزمی ئینگلیس بپارێزرێ. لەم نێوەدا ئەمریکاش بە هەموو تواناوە بۆ ئەوە تێدەکۆشا کە خۆی بکا بە شەریکی بریتانیاو بەشێکی هەرچی زیاتری داهاتی نەوتی دەست کەوێ.

قانوونی میللیکردنی نەوت بەو هاسانییە تەتبیق نەدەبوو. دژایەتیی دەوڵەتی ئینگلیس کە هەموو مۆرەکانی خۆی لەنێو دەزگای دەوڵەتی ئێرانیشدا بەسیج کردبووو لە دەرەوەش نەیدەهێشت نەوتی ئێران بفرۆشرێو هەروەها دژایەتیی حیزبی توودەو تەنانەت دژایەتیی شاو ئەرتەشیش هەمو پێکەوە هەلو مەرجێکی نالەباریان بۆ حکوومەتی دوکتور موسەددیق پێك هێنابوو. لە رۆژی هاتنەسەرکاری دوکتور موسەددیقەوە خەباتێکی توندوتیژ لەنێوان کۆمەڵانی خەڵكو داخوازەکانیان لە لایەکەوەو دوژمنانی ئەو داخوازانە بە سەرۆکایەتیی ئیمپریالیزمی ئینگلیس لە لایەکی دیکەوە دەستی پێکرد. نوێنەرانی دیپلۆماسیی بریتانیا کە فێر ببوون راستەوخۆ دەست لەهەموو کاروباری نێوخۆی ئێران وەردەن، پاش پەسندکردنی میللی بوونی نەوت، هەوڵو تەقەللای خۆیان زیاتر کرد بۆ ئەوەی مۆرەکانی خۆیان توندتر هان بدەنو هێزەکانی سەربەخۆیان باشتر بەسیج بکەن.

بەرە بەرە دەرکەوت کە کاربەدەستانی شیرکەتی نەوتو دەوڵەتی بریتانیا لە بوونی قونسولخانەکانی ئینگلیس، لە بەشێکی زۆری شارەکانی ئێران کەڵك وەردەگرن بۆ ئەوەی

© www.pdki.org

لایەنگرانو بەکرێگیراوانی خۆیان دژی دەوڵەتی دوکتور موسەددیق هان بدەن. ئەم وەزعە دوکتور موسەددیقی هێنایە سەر ئەو باوەڕە کە ڕۆژی ٢٥ی بەفرانباری ١٣٣٠ قونسولخانەکانی ئینگلیس لە سەرانسەری ئێران دابخاو کۆتایی بە دەستێوەردانیان لە کاروباری نێوخۆیی ئێراندا بێنێ. بێگومان ئەو کارە هەروەك پەسندکردنی قانوونی میللیکردنی نەوتو بێدەسەڵات کردنی شیرکەتی نەوتی ئینگلیس، ئیمپریالیزمی بریتانیای زۆر زیاتر لە جاران دژی دەوڵەتی دوکتور موسەددیق هارووژاند. بەم جۆرە ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ تێکهەڵچوونەکە توندتر دەبوو، هەتا دوکتور موسەددیق تێگەیشت کە نەك هەر بریتانیاو پیاوە ناسراوو نەناسراوەکانی، بەڵکوو گەلێك هێزی گرینگی دیکەش دژی ڕاوەستانو یەکێك لەوانە دەرباری شاو خودی حەمەڕەزاشا بوو کە چونکە ئەرتەشیشی بەدەستەوە بوو بە هێزێکی گەورە دەژمێردرا.

ناکۆکیی سەرەکی لەنێوان دوکتور موسەددیقو شا دا بە ڕواڵەت لەسەر ئەوە بوو کە کێ وەزیری جەنگ دیاری دەکاو وەزیری جەنگ پەیڕەوی فەرمانی کێیە. تا ئەوکاتە وەزیری جەنگو سەرۆکی ستادی ئەرتەش لە لایەن شاوە دیاریدەکرانو دیارە بە ئەمری سەرۆك وەزیریان نەدەکرد. لە ئاکامدا موسەددیق بۆی دەرکەوت کە هەتا ئەرتەش لە دەستی شا دەرنەهێنێ ناتوانێ لە جێبەجێ کردنی بەرنامەکانی خۆیو بەتایبەتی لەتەتبیق کردنی قانوونی میللیکردنی نەوتدا سەرکەوێ. دیارە ناکۆکییەکە لە بنەڕت ڕا لەسەر لێکدانەوەی قانوونی ئەساسیی ئێران بوو. موسەددیق لەو بڕوایەدا بوو کە شا دەبێ پاشایەتی بکا نەك حوکمڕانی. هەر لەبەر ئەوە دەبێ وەزارتی جەنگیش بەدەست سەرۆك وەزیرەوە بێ.

وەختێك لە مانگی پووشپەڕی ١٣٣١دا مەجلیس حەڤدە کرایەوە، موسەددیق بە بیانووی نەخۆشی لە کردنەوەی مەجلیسدا بەشدار نەبووو لە نامەیەکدا بۆ شا نووسی کە هەشتا لە سەدی ئەو نوێنەرانە بە هەق هەڵبژێراون، بەڵام ٢٠ لە سەدیان بە ناهەق هاتوون بۆ نێو مەجلیسو نوێنەری خەڵك نین.

هەر لە سەرەتاوە دەستەیەکی ٤٠ کەسی لە نوێنەران وەك ئۆپۆزیسیون لە مەجلیسدا دژی موسەددیق ڕاوەستان. بەپێی ئوسوولی پارلمان موسەددیق لە ١٥ی پووشپەڕی ١٣٣١ ئیستیعفای داو لاچوو. بەڵام چونکە لەنێو وڵاتدا نفووزێکی زۆری پەیدا کردبووو ئەو پشتیوانییەی کە لێی

© www.pdki.org

دەکرا هەتا دەهات بەهێزتر دەبوو، شا ناچار دیسان موسەددیقی بە سەرۆك وەزیر دیاری کردەوە.

وەختێك لە ٢٥ی پووشپەڕی ١٣٣١دا دوکتور موسەددیق ناوی وەزیرەکانی کابینەی خۆی برد بۆ لای شا، شا لەگەڵ هەموویان بێجگە لە وەزیری جەنگ موافەقەتی کرد. موسەددیق دیسان ئیستیعفای داو رایگەیاند کە بەم شێوەیە ئامادە نیە وەك سەرۆك وەزیر درێژە بەکاری خۆی بدا.

ئیستعیفای دوکتور موسەددیق وەك تۆپ دەنگی دایەوە. کۆمەڵانی خەڵك ئیستیعفای موسەددیقیان بە هیچ جۆر پەسند نەکرد. بەڵام دیارە شاو دەوڵەتی بریتانیاو تەنانەت ئەمریکاش کە ئیدی لە سیاسەتی سازشت هەڵنەگری موسەددیق وەڕەز ببوون، لەسەر ئەوە رێك کەوتبوون کە موسەددیق وەلانێن. ئەوە بوو رۆژی ٢٧ی پووشپەڕ پاش ئەوەی ٤٠ کەس لە نوێنەرانی مەجلیس مەیلی خۆیان سەبارەت بە ئەحمەدی قەوام نیشان دا، شا قەوامی کرد بە سەرۆك وەزیر. بەم کارە خەڵکی ئێرانو بەتایبەتی خەڵکی تاران تێگەیشتن کە پیلانێکی زۆر گەورە لەگۆڕێدایە بۆ ئەوەی هەموو دەسکەوتەکانیانو بەتایبەتی دەسکەوتی میللیکردنی نەوتیان لەنێو بەرن. هەربۆیەش رۆژی ٣٠ی پووشپەڕ کۆمەڵانی خەڵك یەکپارچە لە تاران راپەڕین. راپەڕینی خەڵك هێندە لە نەکاوو توندو تا رادەیەکی زۆر لەخۆوە بوو کە نەك هەر دەسەڵاتی حاکم، بەڵکوو هێزە سیاسییەکانی ئۆپۆزیسیۆن وەك جەبهەی میللیو بەتایبەتی حیزبی توودەشی خافڵگیر کرد. بەڵام راپەڕینی خەڵك هێند تەواوو هێند پانو بەرین بوو کە هیچ هێزێك نەیتوانی بەرامبەری رابوەستێ. نە هەڕەشەی قەوامو نە هەوڵو تەقەللای کۆنپەرستیی نێوخۆی وڵات، هیچیان نەیان توانی پێشگیریی لە راپەڕینی خەڵك بکەن، ٣٠ پووشپەڕ نیشانیدا کە خەڵکی ئێران بۆ هەموو فیداکارییەك لە رێگای پاراستنی ئازادیو دەسکەوتەکانیانو دابین کردنی سەربەخۆیی وڵاتدا ئامادەن.

راپەڕینی ٣٠ی پووشپەڕ سەرکەوتو قەوام هیچ رێگای نەما بێجگە لەوە کە لابچێ. شاش هیچ رێگای نەما بێجگە لەوەی جارێکی دیکە موسەددیق بێنێتەوە سەرکار. بەڕاستی راپەڕینی ٣٠ی پووشپەڕ سەرکەوتنێکی گەورەی تەواوی جوولانەوەی میللی ـ دێموکراتی لە ئێراندا بووو نیشانیدا کە خەڵکی ئێران خاوەنی هێزێکی یەکجار زۆر بە توانانو ئەگەر ئەو هێزە لەوەختی

© www.pdki.org

خۆیداو بە باشی بەکار بهێنرێ هیچ دەسەڵاتێك ناتوانێ لە بەرامبەریدا رابوەستێ. لە تاران راپەڕینەکە ئەوەندە چووە پێش کە تەنانەت هەموو پەیکەرەکانی رەزاشاو حەمەرەزا شایان هێنایە خوارێو شکاندیانن. مەترسیی ئەوە هەبوو کە ئەگەر قەوام زوو لانەچێ راپەڕینەکە هەر لەخۆڕا بگۆڕێو ببێ بە شۆڕشێکی گەورەو خەڵك خۆی راستەوخۆ دەسەڵاتی سیاسی بەدەستەوە بگرێ.

لە ٣٠ی پووشپەڕدا هێزە میللییەکان سەرکەوتن، کۆنەپەرستی تێك شکاو رێگا خۆش کرا بۆ ئەوەی بەرنامەی دەوڵەتی دوکتور موسەددیقو بەتایبەتی قانوونی میللیکردنی نەوت لە وڵاتدا بێتەدی. بەداخەوە موسەددیق لەم سەرکەوتنە کەڵکی پێویستی وەرنەگرتو لە سەرکوت کردنی کۆنەپەرستیو بەکرێگیراوانی ئیمپریالیزمدا دوودڵیی لەخۆی نیشان دا. راپەڕینی ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١ سەرکەوت، بەڵام ئمپریالیزمو ئەم جارە بەتایبەتی ئیمپریالیزمی ئەمریکاو کۆنەپەرستی لە ئێراندا بە سەرۆکایەتیی شا بێدەنگو بێکار دانەنیشتن. لە هەموو لایەکەوە دەستیان کرد بە فشار هێنان بۆسەر حکوومەتی میلیی دوکتور موسەددیقو بەداخەوە فشاری کۆنەپەرستیو ئیمپریالیزم زۆر جار هەماهەنگ بوو لەگەڵ فشارێك کە حیزبی توودەش بۆ سەر دوکتور موسەددیقی دەهێنا. بێجگە لەوە ئەمریکاو ئینگلیس دەستیان کرد بە گەمارۆدانی ئابووریی ئێران. دیارە پاش بێدەسەلات کردنی شیرکەتی نەوت، نەوت بۆ دەرەوە نەدەڕۆییو داهاتی نەوت نەمابوو، وەزعی ئابووریی خراپ بوو. موسەددیق دەبوا ئەو وەزعە ئابوورییە نالەبارە چارەسەر بکا، بەڵام موسەددیق هەر لە سەرەتاوە نەزەرێکی دیکەی لەسەر رۆڵی نەوت لە ئابووریی وڵاتدا هەبوو.

لە مانگی سەرماوەزی ١٣٣٠دا موسەددیق لە مەجلیسدا گوتی: **"ئەو نەوتە لە چل ساڵدا چ داهاتێکی بە ئێمە داوە؟ داهاتی ئێمە نەوت لەم ماوەیەدا تەنیا ١١٠میلیۆن لیرەی ئینگلیسی بووەو ئەو داهاتەش زۆربەی هەر بە ئەمری ئەو کەسانە کە داهاتەکەیان داوە بۆ کڕینی چەك خەرج کراوە. ئێمە دەبێ وا دابنێین وەك ئەفغانستانو دەوڵەتەکانی دیکە نەوتمان نیە. لە خەرجی**

© www.pdki.org

خۆمان کەم کەینەوەو داهاتی خۆمان زیاد کەین. میللەتیش تەحەممول بکا تا بتوانین نیری یەخسیری لە گەردنی خۆمان هەڵگرین."[1]

ئەوە بوو کە بەرە بەرە دروشمی "ئابووریی بێنەوت" هاتەگۆڕێو بەڕاستیش وەك موعجیزە دەچێ کە لە زەمانی حکوومەتی موسەددیقدا وەزعی ئابووریی وڵات خراپتر نەبووە، لە هەمووی گرینگتر ئەوەبوو کە بۆ یەکەم جار تەوازونێك لە نێوان صادرات و وارداتی وڵاتدا پێك هات، هەرچەند ئەوکاتە ئێران ئیمکانی سادرکردنی نەوتی نەبوو. بەم جۆرە دەرکەوت کە دەکرێ وڵاتەکە بێداهاتی نەوت بژیو تەنانەت ئەگەر بەرنامەیەکی باشی نیشتمانی هەبێ، ئابووریی وڵاتەکەش رێكو پێك تر لە جاران هەڵدەسووڕێ.

هەرچی جووڵانەوەی گەلانی ئێران پتر گەشەی دەکرد، دوژمنانیش زیاتر هەوڵیان دەدا بەرگریی لێبکەنو لەپێش هەموواندا ئامانجیان ئەوەبوو حکوومەتی موسەددیق کز بکەنو لای بەرن، بۆ ئەم مەبەستەش لەهەر جێگایەك کە بۆیان هەڵ دەکەوت زەبریان لێدەدا. رفاندنو کوشتنی سەرۆکی پۆلیسی تاران، ئەفشاری تووسی، خزمو هاوکاری وەفاداری موسەددیق کە لە مانگی بانەمەڕی ١٣٣١دا رووی‌دا نیشانەیەکی تازە لە رقو بێزاریی دوژمنانی گەل لە دەسەڵاتی موسەددیق بوو. بەڵام ئەو زەبرانە حکوومەتی موسەددیقیان کزتر نەکرد بەڵکوو بە پێچەوانە بوون بەهۆی بەهێزتر بوونی، بۆیە دوژمنانی بەرە بەرە بیریان لە کودیتای راستەوخۆ کردەوە. بە پشتیوانی ئایەتوڵڵا بێهبەهانیو تا رادەیەکیش ئایەتوڵڵا کاشانی رۆژی ٩ی رەشەمەی ١٣٣١ خۆپیشاندانێك لە تاران ساز بووو راگەیاندرا کە شا بۆ دەربڕینی ناڕەزایی خۆی لە سیاسەتی موسەددیق، دەیهەوێ ئێران بەجێبێڵێ. خۆپیشاندەران داوایان دەکرد کە شا نەڕوا. ئەوان ژمارەیان زۆر کەم بووو هێندێك ئەرتەشیو چەند کەسێکی بەڕاستی بەدناوی کۆمەڵ وەك شەعبان بیمۆخ کە چەقۆکێشێك بوو یا وەك مەلەکە ئیعتیزادی کە رابردوویەکی خاوێنی نەبوو، لەگەڵیان کەوتبوونو شیعاریان دەدا شا نابێ بڕوا، شا دەبێ بمێنێتەوە. لەو کاتەدا لە تاران زۆر کۆبوونەوەو خۆپیشاندانی گەورەتر دژی شاپەرستان پێك هات کە هێندێ دیاردەی تایبەتی‌یان

١ـ باختر امروز ١٩ی سەرماوەزی ١٣٣١. (د)

© www.pdki.org

تێدا بەدی دەکرا. یەکەم ئەوەبوو کە دروشمەکانیان زۆر لێك جیاواز بوون. دروشمی ئەوانەی لایەنگری حیزبی توودە بوونو بەڕاستیش ئەوکاتە وەك هێزێکی سەرەکی دەهاتنە بەرچاو ئەوەبوو: **"ما مردم بیداریم، ما شاه نمی‌خواهیم." "شاه باید برود"**[1] دروشمی گشت لایەنگرانی موسەددیق وەك یەك نەبوو. ئەوانەی کە هەم لایەنگری موسەددیقو هەم لایەنگری حیزبی زەحمەتکێشانی دوکتور موزەففەری بەقایی بوون، دروشمیان: **"هم شاه و هم مصدق"** بوو. دروشمی ئەوانەی لایەنگری جەبهەی میللی بوون و "نیروی سوم"ی خەلیلی مەلیکشیان لەگەڵ بوو: **"از جان خود گذشتیم، با خون خود نوشتیم یا مرگ یا مصدق"**[2] بوو. دیارە ئەوکاتە زۆر دروشمیش دژی دەربار، ئەشرەفی پەهلەویو هەروەها دژی حکوومەتی نیزامی دەدران کە خەڵك ئەو کاتە بە سەگی پاسەوانی ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستی‌یان ناو دەبرن.

دیارەدیەکی تایبەتی دیکەی ئەوکاتە میتینگی مەوزیعی بوو. ئەندامانو لایەنگرانی حیزبی توودە ئەو میتینگانەیان لە جێگایەك ساز دەکرد کە خەڵکی زۆر لێیە، بۆ وێنە لەبەر سینما یا لەو شەقامانە کە هاتوچۆ زۆرە، بە جارێك چەند کەسێك کۆدەبوونەوە یەکێك دەچووە سەرشانی ئەوانی دیکەو دەستی دەکرد بە دروشم دانو هان دانی خەڵك. کە پۆلیس یا مەئموورانی فەرمانداریی نیزامی خەبەردار دەبوونو دەگەیشتنێ، لەو جێگایە بڵاوەیان دەکردو میتینگەکەیان دەبرد بۆ جێگایەکی دیکە. بەم شێوەیە ئەم میتینگە لە ماوەی رۆژێکدا لە چەندین جێگا دووپات دەبۆوە لە سەر یەك ئەم کارە زۆر سەرکەوتوو بوو.[3]

١ـ ئێمە خەڵکی وشیارینو ئێمە شامان ناوێ. شا دەبێ بڕوا. (د)

٢ـ لە گیانی خۆمان بووردووین، بە خوێنی خۆمان نووسی: یا موسەددیق یا نەمان. (د)

٣ـ بۆ وێنە زۆر جار ئەوەی لە میتینگەکەدا قسەی دەکرد بارانیی دووڕەنگی پێبوو یا دووسێ چاکەتی پێبوون. پاش ئەوەی قسەکانی خەلاس دەبوو دەهاتە خۆارێ بارانی یا چاکەتەکەی دەگۆڕیو خۆی دەخستەنێو خەڵکەوە. وەختێك مەئموورانی فەرمانداریی نیزامی یا پۆلیس دەهاتن نەیان دەزانی کێ قسەی بۆ خەڵك کردوە.

جارێك یەکێك لەوانەی کە دروشمی دەدا: " شاه باید برود" ناسراو گیرا. پۆلیسەکان لی‌یان دەداو دەیان گوت دەبێ بڵێی "شاه نباید برود" ئەویش دەستی کرد بە هاوارو بە دەنگێکی بەرز هەر دەی‌گوت: "شاه نباید برود" جارێك ئەو دروشمەی دەگوتو هەنگاوێك دوور دەکەتەوە. پۆلیسەکان کە دیتیان هەر ئەو دروشمە دووپات دەکاتەوە وایان زانی بەهەڵە گرتوویانەو بەریاندا، ئەویش هەر خۆی دوور دەخستەوەو هەر دەی‌گوت: "شاه نباید برود" تا گەیشتە شوێنێك کە زانی

© www.pdki.org

ڕووداوەکانی ٩ی ڕەشەمە بە ڕوونی نیشانیان دا کە هەموو ئەو هەراو هۆریایە پیلانێك بوو کە لە لایەن شاو ئیمپریالیستەکانەوە دانرابوو. موسەددیق لە دەستێوردانی شاو دەربار لە کاروباری دەوڵەتیدا ناڕازی بووو دژایەتیی خۆی لەگەڵ ئەو دەستێوردانە ڕاگەیاندبوو. شا بە موسەددیقی گوتبوو کە دەیەوێ سەفەر بکاو بۆ ماوەیەك بچێتە دەرێو پێشی خۆش نیە هیچ کەس لەو سەفەرە ئاگادار بێ. بەڕاستیش شا بەرامبەر بە تووڕەیی موسەددیق پاشەکشەی کردبوو، بەڵام مەبەست لەو پیلانە ئەوەبوو کە خەبەری سەفەری شا بڵاو بێتەوەو پاشان خەڵك هێرش بکەنەوە سەر موسەددیقو حکوومەتی موسەددیق یان خودی ئەو لەناو بەرن.

کاتێك خۆپیشاندەرەکان خۆیان گەیاندە ماڵی موسەددیق ئەو توانی ڕابکا بۆ ماڵی دراوسێی خۆیو لەوێش را خۆی بگەیەنێتە ستادی ئەرتەشو ڕزگار بێ. بەم جۆرە پیلانی ٩ی ڕەشەمە سەری نەگرتو ئاکامی ئەوە بوو کە موسەددیق سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەست هێناو نفووزی شا یەکجار زۆر هاتە خوارێو ئیمکانی ئەوە پێك هات کە موسەددیق بتوانێ بەیەکجاری وڵات لە دەستی شاو دەربار ڕزگار بکا. بەڵام هەروەك پاشان دەرکەوت هێندێك کەسی دەوروبەری موسەددیقو ئەندامانی زۆر خاوەن دەسەڵاتی جەبهەی میللی بەوە ڕازی نەبوون.

کۆمیسیۆنێکی هەشت کەسی لە نوێنەرانی مەجلیس پێك هات بۆ ئەوە ناکۆکیی نێوان سەرۆکوەزیرو شا چارەسەر بکا. هەرچەند لەو کۆمیسیۆنەدا دوکتور بەقایی دەبینرا کە پێوەندییەکی باشی لەگەڵ دەربارو شا هەبوو بەڵام لەسەر بەندەکانی جێی ناکۆکیی قانوونی ئەساسی گەڵاڵەیەکی پێشنیار کرد کە ئەگەر ئەو گەڵاڵەیە پەسند کرابا، موسەددیق بە ئاواتی خۆی دەگەیشتو دروشمەکەی وەدی دەهات کە دەیگوت شا دەبێ پاشایەتی بکا نە حوکمڕانی.

پاش ٩ی ڕەشەمە هێزە گەلییەکان بەتایبەتی جەبهەی میللیو حیزبی توودە لێك نیزیك بوونەوە، بەڵام سیاسەتی حیزبی توودە بەرامبەر بە موسەددیق جارێ بە تەواوی نەگۆڕابوو. ڕۆژێك پاش تێك شکانی کوودیتای ٩ی ڕەشەمە واتە ١٠ی ڕەشەمەی ١٣٣١ ڕۆژنامەی "مردم"

ئیدی پۆلیسەکان نایگەنێ، ئەو کاتە گوتی: "شاه نباید برود باید بماند و مجازات شود" پۆلیسەکان وەدووی کەوتن بەڵام نەیان توانی بیگرن. (د)

© www.pdki.org

نوسیبووی: **" دەوڵەتی موسەددیق‌و دەرباری کوڕی ڕەزاخان یەك لە یەك خراپترن‌و کێشەی ئەوان لە چوارچێوەی قازانجی ئیمپریالیستەکان دایە."**

پیلانی ٩ی ڕەشەمەی ١٣٣١ شکستی خوارد، بەڵام دەرکەوت کە لەو کارەساتەدا موسەددیق‌و لایەنگرانی بەتاقی تەنیا بوون، چونکە ئەمجارە بە پێچەوانەی ٣٠ی پووشپەڕ ئایەتوڵڵا کاشانییش پشتیوانیی لە شا کردو دژایەتیی خۆی لەگەڵ سەفەری شا بۆ دەرەوە دەبڕی.

پیلانی ٩ی ڕەشەمە سەرەتایەك بوو بۆ ئەو پیلانە کە ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ساڵی ١٣٣٢ بەڕێوە چووو سەرکەوت. لە پیلانی ٩ی ڕەشەمەدا دەرکەوت کە ئیدی ئەمریکاییەکان هیوایان لە موسەددیق بڕیوەو لەمەودوا نەك هەر پشتیوانیی لێناکەن بەڵکوو بەرە بەرە سەرۆکایەتیی پیلانگێڕان وەئەستۆ دەگرن. پاش ٣٠ی پووشپەڕی ١٣٣١ سیاسەتی ئەمریکا هێشتا هەر ئەوە بوو لەگەڵ موسەددیق بەشێوەیەك ڕێك کەوێ. ئەو هەڵوێستەی ئەمریکا دوو هۆی هەبوو. یەکەم ئەوە کە ئەمریکا تێگەیشتبوو زۆربەی خەڵکی ئێران پشتیوانی لە موسەددیق دەکەن. دووهەم ئەوە کە ئەگەر ئەمریکا پشتیوانی لە موسەددیق نەکا کە بە هێزێکی میللی‌و بێلایەن دەهاتە بەرچاو، بە بیرورای کارگێڕانی ئەمریکا مەترسیی ئەوە هەبوو کە لە ئێران کومونیزم سەرکەوێ. موسەددیق بە نەزەری ئەمریکا هێزێك بوو دەیتوانی کە لە چوونەپێشی کۆمونیستەکان لە ئێراندا پێشگیری بکا. پاش پووشپەڕی ١٣٣١ سیاسەتی موسەددیق بەرامبەر بە ئیمپریالیزمی ئینگلیس‌و هەروها سیاسەتی ئەمریکا توندتر بوو. موسەددیق زۆر جار داوای یارمەتییماڵیی لە ئەمریکا کرد، ئەمریکاش هەموو یارمەتیی خۆی بەوەوە بەستبوو کە گیروگرفتی نەوت بە جۆرێك چارەسەر بکرێ کە ئەمریکاو ئینگلیس پێیان خۆشە. ئەمریکا تا ئەو رادەیە پشتیوانی لە موسەددیق دەکرد کە دژی قازانجی دەوڵەتی بریتانیا بوو، کە زانی سیاسەتی موسەددیق قازانجی گشتیی ئیمپریالیزم لە ئێران‌و تەنانەت لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستیشدا وەمەترسی دەخا، دژی موسەددیق ڕاوەستا. هۆی دیکەی دوژمنایەتیی ئەمریکا لەگەڵ موسەددیق ئەوەبوو کە پاش ٣٠ی پووشپەڕ بەشێوەیەکی نهێنی بۆ دابەشکردنی نەوتی ئێران لەگەڵ ئینگلیس ڕێك کەوتبوو. بەم جۆرە موسەددیق ناچار بوو هەڵوێستی خۆی بەرامبەر بە ئیمپریالیزمی ئەمریکا

© www.pdki.org

بگۆڕێ. ئەوە بوو کە ئەمریکا لە ئامادەکردنی پیلانی ٩ی ڕەشەمەدا بەشداریی کرد. پیلانی ٩ی ڕەشەمە تەمرینێکی گشتی بوو بۆ جێبەجێ کردنی سەرکەوتووانەی کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ.

هەرچی جووڵانەوە لە ئێراندا زیاتر دەچووە پێش‌و هەرچی خەڵك یەکگرتووتر دەبوون، بەو ئەندازەیەش ئیمپریالیزم‌و کۆنەپەرستی دژی بزووتنەوە توندتر دەجووڵانەوەو هەرچی هێزی پاشەکەوتیان هەبوو دەیان هێنا بۆ نێو مەیدانی بەرەنگار بوون. لە مانگی جۆزەردانی ١٣٣٢دا لە تاران بەرەیەکی یەکگرتووی دژی گەلی پێك هاتبوو. بەم بەرەیە کە بریتی بوو لە ئایەتوڵڵا کۆنەپەرستەکان کە دژی سیاسەتی موسەددیق‌و لایەنگری شا بوون، ئەرتەشی‌یەکان کە دیارە لە ژێر فەرمانی شا دابوون، زۆر چالاکانە دوژمنایەتیی خۆیان لەگەڵ حکوومەتی موسەددیق‌و پەرەگرتنی جووڵانەوەی گەلانی ئێران نیشان دا. بەری دژی گەلی کەسانی ئەوتۆشی تێدا بوون کە لە کۆمەڵدا بە خراپی ناویان دەرکردبوو. وەك شەعبان بی‌موخ سەرۆکی چەقۆکێشان یا مەلەکە ئیعتیزادی کە لە خۆپیشاندانی ٩ی ڕەشەمەشدا بەشداری‌یان کردبوو. ئەوانە هەرچی لات‌و لووت هەبوو لە دەوروبەری خۆیان کۆکردبوو، بەم جۆرە بەرەیەکی یەکگرتوو لە ئایەتوڵڵاکان‌و ئەرتەشی‌یەکان‌و لات‌و لووتەکان بە سەرۆکایەتیی دەربارو شا پێك هاتبوو.[1] لە دەرەوەش پاش ئەوەی ئیمپریالیزمی ئەمریکا هەڵوێستی خۆی بەرامبەر بە موسەددیق گۆڕی، ئەمریکاو ئینگلیس ناکۆکی‌یەکانی خۆیان بە دەرەجە دوو دانا‌و بۆ ڕووخاندنی حکوومەتی نیشتمانیی موسەددیق ڕێك کەوتن. ئەمجارە ئیدی سەرۆکایەتیی دژایەتی لەگەل موسەددیق بە ئاشکرا کەوتە دەستی ئەمریکا یا وردتر بڵێین دەزگای جاسووسیی سیا. لە دەرەوە ئیمپریالیزمی ئەمریکاو ئینگلیس یەکیان گرت، لە ژوورەوەش ئەوبەرە یەکگرتووە پێك هاتبوو، ئاڵقەی نێو ئەو دوو بەرە یەکگرتووەش باڵیۆزخانەی ئەمریکا بوو. سیا هەر لەو کاتەوە نوێنەری خۆی بە ناوی "کرومیت روزویلت" ناردبوو بۆ تاران‌و خەریکی چالاکی بوو و بەرپرساتیی ڕووخاندنی حکوومەتی موسەددیقی وەئەستۆ گرتبوو. بەم جۆرە ئیمپریالیزم‌و کۆنەپەرستی بۆ لابردنی موسەددیق بە

١ـ کە باسی دەربار دەکەین لە پێش هەمووان دا مەبەست ئەشرەفی پەهلەوی خۆشکی حەمەڕەزاشاو مەلەکەی دایکیەتی. (د)

© www.pdki.org

تەواوی یەکگرو یەکپارچە بوون. بـەڵام بەرامبـەر بـەوان، بـەرەی گـەل پتـەوو یەکپارچـە نـەبوو. هەرچەند پاش ٩ی رەشەمە جەبهەی میللیو حیزبی توودە لێك نزیـك ببوونـەوە، بـەڵام هێشـتا بۆچوونی حیزبی توودە بەرامبەر بە جەبهەی میللی هەر ئەوە بوو کە دیفاع لە قازانجی بەشێك لە ئیمپریالیستەکان دەکا (کە دیارە مەبەسـت ئیمپریـالیزمی ئـەمریکا بـوو)و نـاکۆکیی دوکتـور موسـەددیق لەگـەڵ ئیمپریـالیزمی بریتانیـای بـە حیسـابی نـاکۆکی لـە نێـوان دوو دەوڵـەتی ئیمپریالیستی دادەنا. لە لایەکی دیکەشەوە هێندێك لەوانەی لـە دەوروبـەری موسـەددیق بـوون تەواوی هەوڵیان ئەوە بوو کە نـەهێڵن دوکتـور موسـەددیق لـە حیزبـی تـوودە نیزیـك بێتـەوەو موسەددیقیان بەوە دەترساند کە نیزیك بوونەوە لـە حیزبـی تـوودە دەبێـتە هـۆی سـەرکەوتنی کومونیزم لە ئێراندا. هەروەها ئەوان زۆریان هەوڵ دەدا وەزعێکی ئەوتۆ بخوڵقێنن کە ئەمریکا لە مەترسیی کومونیزم لە ئێران نەترەی بچێ. کـەوابوو نـاکۆکیو نـەبوونی سیاسـەتی یـەکگرتووو تەنانەت نەبوونی یەکیەتیی کردەوەش لە نێوان جەبهەی میللیو حیزبی توودەدا بەتەواوی بەرچاو بوو. لە ئاکامی ئەو ناکۆکییەدا زۆر لە چینو توێژە نێونجییەکان کـە بـە تـەواوی نـە لایـەنگری جەبهەی میللی بوونو نە لایەنگری حیزبی توودە، بـەڵام ئەگـەر ئـەو دوو هێـزە یـەکیان گرتبـا لەگەڵیان دەکەوتن، سەرگەردان مابوونو نەیان دەزانی پشـتیوانی لـە کـام یـەك لـەو دوو هێـزە بکەن.

بە کورتی ئەگەر بەرەی دژی گەلی یەکگرتو بوو، بـەرەی گـەلی بـە هـیچ جۆرێـك یەکپارچـە نەبوو. ئەوە خۆی نوقتەکزیی هەرە گەورەی جووڵانەوەی نیشتمانیی ئەو کاتـە بـوو. لـە بـەهارو هاوینی ساڵی ١٣٣٢دا زۆر روون بوو کە ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستی بە پەلەن لە یەکەم دەرفەتدا دەوڵەتی موسەددیق برووخێننو دەوڵەتێکی دژی گەلیی سەربە خۆیان بێننە سەرکار.

دوکتور موسەددیق بۆ کز کردنی نفووزی شا هێندێك هەنگاوی دیکەشی هەڵێنانەوە. لەپێشدا هەر لە مانگی جۆزەردانی ١٣٣٢دا مڵکەکانی پەهلەویی لە شا وەرگرتەوە کە شا وەختـی خـۆی بە زۆر لە خەڵکی ئەسـتاندبوونو حەمەڕەزاشـاش داهاتـەکانی خـەرجی ئامـادەکردنی کودیتـاو زەبرلێدانی حکوومەتی دوکتور موسەددیق دەکرد. بەم شێوەیە دژی گەلییەکان داهاتێکی زۆریان لـێبڕا.

© www.pdki.org

کۆسپێکی دیکە لەسەر ڕێگای چوونەپێشی سیاسەتی دوکتور موسەددیق، مەجلیس بوو. مەجلیس بەرە بەرە ببوو بە بنکەی پیلانگێڕانو زۆر لەوانە کە پیلانیان دەگێڕاو خۆیان لە مەترسیدا دەدی، لە مەجلیس بەست دادەنیشتن خۆیان لە گیرانو زیندان بوون دەپاراست وەك سەرلەشکر زاهیدیو دوکتور بەقاییو هی دیکە.

ئیمپریالیزمو کۆنەپرستی پێیان خۆش بوو ئەوەندە کە دەگونجێ دەوڵەتی دوکتور موسەددیق بەشێوەیەکی قانوونی بڕوخێنن، واتە هەڵو مەرجێکی ئەوتۆ پێك بێنن کە مەجلیس دەنگی متمانەی بۆ نەدا. ئەوەبوو کە لە سەرەتای مانگی گەلاوێژدا موسەددیق هاتە سەر ئەو بڕوایە کە دەبێ مەجلیس هەڵوەشێو بۆ ئەو مەبەستە بڕیار درا کە ڕێفراندۆم بکرێ.

ڕۆژی ٥ی مانگی گەلاوێژ لە پەیامێکی ڕادیۆییدا موسەددیق گوتی: **" بەو وەزعەی ئێستا مەجلیسی حەڤدە هەیەتی، هیوا بە هیچ چەشنە سەرکەوتنێك لە خەباتی گەلانی ئێراندا نیە. دەوڵەت ناچارە لە ئێوە خەڵکی نیشتمان پەروەر داوا بکا کە بیروڕای خۆتان بەرامبەر بە مانەوە یا هەڵوەشانەوەی مەجلیس بە ڕاشکاوی دەربڕن"**. ڕۆژی ١٢ گەلاوێژ لە تارانو ڕۆژی ١٩ی گەلاوێژ لە شارەکان ڕێفراندۆم پێك هات. لە تاران ١٦١ هەزار کەسو لە شارستانەکان یەك میلیۆنو حەوسەدو چل هەزار کەس دەنگیان بە هەڵوەشانەوەی مەجلیسدا. دەنگی دژی هەڵوەشاندن کەم بوو. بەڵام دەنگی پشتیوانی لە داوای موسەددیقیش لە سەرانسەری ئێراندا بەو شێوەیە نەبوو کە چاوەڕوان دەکرا، چونکە هێندێك لەو کەسانە کە لە جەبهەی میللی جیا ببوونەوە دژی ڕێفراندۆم ڕاوەستان. بێجگە لە بەشێکی دەزگای دەوڵەتیو بەتایبەتی ئەرتەش، زۆر کەسو هێزی کۆنەپەرستی دیکە وەك ئایەتوڵلاکان دژی ئەو ڕێفراندۆمە بوون. بەڵام سەرەڕای هەموو ئەوانە، ڕێفراندۆم بۆ سیاسەتی نیشتمانیی دوکتور موسەددیق سەرکەوتنێکی گەورە بوو.

٣ـ گەشەکردنی تێکۆشانی حیزب

لە سەرەتا هاوینی ١٣٣١دا هەڵبژاردنی مەجلیسی حەڤدە تەواو بوو. زۆر لە نوێنەرانی ئەو مەجلیسە لە لایەن خەڵکەوە هەڵنەبژێرابوونو بەڵکوو بەهۆی دەستێوەردانی ڕاستەوخۆی ئەرتەشو لەبەر دەخالەتی پیاوانی خاوەن دەسەڵاتو مالیکی گەورەو دەرەبەگ، و ئەو کەسانە کە لەنێو دەزگای دەوڵەتیدا نفووزیان هەبوو، توانیان بچنە نێو مەجلیسی حەڤدە.

© www.pdki.org

نموونەی هەرە بەرچاوی دەستێوردانی ناڕەوای دەربارو ئەرتەش، هەڵبژاردنی مەهاباد بوو. کە هەڵبژاردن لە مەهاباد دەستی پێکرد چەند کەس خۆیان کاندید کرد، کە گرینگ ترینیان محەممەدی کەیوانپوور بوو کە خۆی بە کاندیدی جەبهەی میللی دادەنا.[1] دووهەمینیان حەسەنی ئیمامی، ئیمام جومعەی تاران بوو کە دەربار پشتیوانیی لێدەکردو سێهەمینیان صارمی صادق وەزیری بوو کە هەر چەند نە بەڕەسمی بەڵام بەکردەوە کاندیدی حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو.[2]

لەگەڵ هەموو ئەو فشارەی ستادی ئەرتەش دژی صادق وەزیری و ئەو کەسانە کە پشتیوانی بوون بەکاری هێنا، لەو هەڵبژاردنەدا لە خودی شاری مەهاباد لە ١٨٥٠ دەنگی دروست ١٥٣٥ کەسیان واتە ٨٧٪ی خەڵك دەنگی خۆیان بە صادق وەزیری دا. هەرچەند صادق وەزیری خەڵکی مەهاباد نەبووو هەرچەند حیزبی دێموکراتیش نهێنی بوو، بەڵام خەڵك ئاگایان لە رابردووی سیاسی، پێشکەوتنخوازیو نیشتمانپەروەریی صادق وەزیری هەبووو دەشیان زانی کە کاندیدی حیزبی دێموکراتی کوردستانە، بۆیەش خەڵکی مەهاباد بەتێکڕایی پشتیوانییان لێکرد. لە کاتێکدا حەسەنی ئیمامی لەنێو شاری مەهابادا بە هەموویەوە ٢٠ تا ٣٠ دەنگی زیاتر نەهێنابوو.[3] هەڵبژاردنی مەهاباد ئەو راستییەی دەرخست کە خەڵك هەروەك سەردەمی کۆماری کوردستان لایەنگری حیزب دێموکراتەو لایەنگری لەم حیزبە نەك لەنێو نەچووە بەڵکوو بەهێزتریش بووە. هەروەها ئەو هەڵبژاردنە راستییەکی دیکەشی سەلماند کە ئەگەر خەڵك یەکگرتوو رابوەستنو خەبات بکەن، دەتوانن بەسەر فروفێڵو فشاری ئەرتەشو دەزگای دەوڵەتیدا

١ـ محەممەدی کەیوان پوور لە پاشان ناوی خۆی گۆڕیو پاش کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ لە پاریس دوکتورای وەرگرتو بە دوکتور محەممەدی موکری ناوبانگی دەرکرد. بە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێراندا گەڕایەوە بۆ ئێرانو بوو بە باڵیۆزی کۆماری ئیسلامی لە مۆسکۆ. هەرچەند پێشتر خۆی بە لایەنگری جووڵانەوەی گەلی کورد نیشان دەدا بەڵام لەماوەی شەڕی سێمانگەدا (گەلاوێژ ـ رەزبەری ساڵی ١٣٥٨) زۆر ناپیاوانە دژایەتیی خۆی لەگەڵ گەلی کوردو داخوازەکانی دەبڕی. پاش ماوەیەك لە مۆسکۆ بانگ کرایەوە بۆ تارانو تاوانبار کرا بە جاسووسیو خرایە بەندیخانەوە.

٢ـ ئەو کاتە حیزبی دێموکرات تێکۆشانی ئاشکرای نەبووو نەیدەتوانی کاندیدی رەسمیی هەبێ. (د)

٣ـ صارم صادق وزیری: گوشەای از خاطرات گذشته، نسخەء خطی ١٣٦٤ ص ٢٧ ئەم یادداشتانەی لەسەر داوای بەڕێوەبەریی حیزبی دێموکرات نووسراوە. (د)

© www.pdki.org

زاڵ بن. ئەم سەرکەوتنە لەم کاتەدا ئەزموونێکی زۆر گەورە بوو بۆ گەلی کوردو نیشانیشیدا کە هێزێکی شۆڕشگێڕی بەتوانا لەنێو جەرگی کۆمەڵی کوردەواری بەگشتیو مەهاباد بەتایبەتی شاردراوەتەوە. بەڵام هەروەك دوکتور موسەددیقیش لە دیفاعیاتی خۆیدا ئیشارەی پێکردوە، شاو ئەرەتەش بە هیچ جۆرێك ئامادە نەبوو رێگا بدەن صارمی صادق وەزیری بچێتە مەجلیس. لە ئاکامدا لە ناوچە عەشیرەتییەکانی دەوروبەری مەهاباد ئەرتەش بە زۆرو فروفێل ناوی حەسەنی ئیمامی لە سندووقەکان دەرهێناو کردی بە نوێنەری مەهاباد کە نە لە مەهاباد ژیابووو نە مەهابادی دیبووو نە خەڵکی مەهاباد دەیان ناسی. لە مەجلیسیشدا هەرچەند سەرۆکی کۆمیسیۆنی سکالاو دوکتور کەریمی سەنجابی لە بەڕێوەبەرانی جەبهەی میللی بوو، گوێ نەدرایە شکایەتی خەڵکی مەهابادو کاندیدەکەیان صارمی صادق وەزیری، و ئیعتبارنامەی حەسەنی ئیمامی بە موافەقەتی نوێنەرانی جەبهەی میللی پەسند کرا.[1]

لە مانگی رەزبەری ١٣٣١دا دەوڵەتی موسەددیق قانوونێکی پەسند کرد بەناوی قانوونی سەدی بیست. ئەم قانوونە لەسەر دابەش کردنی بەرهەم لە نێوان وەرزێرو خاوەن مڵك دا بوو. بەپێی ئەو قانوونە پاش ئەوەی حاسڵەکە لەنێوان وەرزێرو خاوەن ملکدا دابەش کرا، سەدی بیستی بەشی خاوەن ملك دەبوا لێی وەربگیرێ، سەدی دەی بدرێ بە وەرزێرەکانو سەدی دەشی بەهۆی شوورای ئاوەدانییەوە خەرجی ئاوەدان کردنەوەی گوندەکە بکرێ. ئەو قانوونە، قانوونێکی شۆڕشگێڕانە نەبوو. بەڵام ئەگەر وەزعی پێوەندیی نێو وەرزێرو خاوەن ملکی ئەو کاتە بخەینە بەرچاو، هەنگاوێك بەرەوپێش بوو، چونك دەوڵەتێك کە لەسەرکار بوو ئەو قانوونەی پەسند کردبوو. ئەو قانوونە لە زۆر جێگا وەرزێرانی بۆ وەرگرتنی هەقی خۆیان هان دا.

ئەوەبوو کە لە زستانی ١٣٣١دا لە کوردستان بەڕێوەبردنی ئەوقانوونە بوو بە هۆی راپەڕینێکی پانو بەرینو توندی جووتیارانی دەوروبەری بۆکانو مەهاباد واتە ناوچەی موکریان. لە دەوروبەری بۆکان، هەروەها لە شامات، چۆمی مەجیدخانو شاروێرانو سندووسیش جووتیاران کۆمیتەی خۆیان پێك هێناو داوایان کرد کە قانوونی سەدی بیست تەتبیق بکرێ. تەنانەت بۆ

١ـ هەر لەوێ ص ٣٢

© www.pdki.org

ئەوەی بتوانن بەرامبەر بە ئیدارەکانی دەوڵەتی رابوەستن یا نەهێڵن قسەی خاون ملکەکان لە ئیدارەکانی دەوڵەتیدا بچێتە سەر لەنێوخۆیاندا دراویان کۆکردەوەو کۆمیتەکانی خۆیان وەکارخستو نوێنەرانی خۆیان نارد بۆ شارەکان.

ئەو کاتە لە لایەن دەسەڵاتی حوکمدارەوە لە سەرانسەری ئێرانو بەتایبەتی لە کوردستاندا دوو سیاسەت بەرێوە دەچوو، یەکێکیان سیاسەتی دەوڵەتی موسەددیق بوو، ئەوی دیکەیان سیاسەتی ئەرتەش بوو کە راستەوخۆ ئەمری لە شا وەردەگرت. هەرچەند دەوڵەتی دوکتور موسەددیق قانوونی سەدی بیستی پەسند کردبوو، بەڵام ئامرازی تەتبیقی ئەو قانوونە لە راستیدا بەدەست دەوڵەتەوە نەبوو، ئامرازی وەدی هێنانی ئەو قانوونە هەر پێك نەهاتبوو. چونکە ئەرتەش خۆی لە هەموو ئێراندا خاوەن دەسەڵات بووو بەتایبەتی لە کوردستان کە ناوچەیەکی میلیتاریزە کراو بووو راستەوخۆ لە هەموو کاروبارێکدا خاوەن قسە بووو زۆربەی زۆری دەسەڵاتی دەوڵەتیش بەدەستی ئەرتەشەوە بوو. جووتیاران زۆر ئازایانە دژی خاوەن ملکە گەورەکانی بۆکانو دەوروبەری مەهاباد راپەرینو لەم رێگایەدا ئەندامانی حیزبی دێموکرات هەم رێنوێنییان کردنو هەم یارمەتییان دان. بزووتنەوەی جووتیاران زۆر پەرەی گرتو تەنانەت تەئسیریشی کردە سەر شاری بۆکان، بۆکان هەرچەند لەو کاتەشدا هەر بە شار لەقەڵەم دەدرا بەڵام لە راستیدا زۆربەی زۆری خانووبەرەو دوکانەکانی بۆکان ملکی بنەماڵەی حاجی ئیلخانیو بەتایبەتی قاسم ئاغای ئیلخانیزادە بوونو ئەم بنەماڵەیە لەگەڵ خەڵکی ئاسایی بۆکان وەك رەعیەتی خۆیان دەجووڵانەوەو زۆر زوڵمیان لێدەکردن. جووڵانەوە لەگەڵ بەرهەڵستیی یەکگرتووی ئەرتەشو بەشێك لە دەزگای دەوڵەتیو هەروەها خاوەن ملکەکانو سەرۆك عەشیرەتەکان بەرەروو بوو. لەو کاتەدا هەرچەند پاش تێك چوونی کۆماری کوردستان، رێکخراوەکانی حیزبی بە تەواوی نەبووژانەوە، ئەندامانی حیزبی دێموکرات لە دوو بارەوە یارمەتییان بە جووتیاران دەدا. لە لایەکەوە راستەوخۆ رێنوێنییان دەکردن کە چۆن هەقی خۆیان بەپێی قانوونی پەسند کراو وەربگرن. هەروەها تێیان دەگەیاندن کە جێبەجێ کردنی ئەو قانوونە پاشەکشەیەکی گەورە بۆ خاوەن ملکە گەورەکانو رێگا بۆ خەباتی دوارۆژ خۆش دەکا. لە لایەکی دیکەشەوە تێدەکۆشان راپەرینو تێکۆشانی جووتیاران لە چاپەمەنییەکانی پێتەختدا کە ئازادییەکی نیوەچڵی تێدا بوو

© www.pdki.org

دەنگ بداتەوەو تەئسیری سیاسی دابنێ‌و بەڕاستیش لەو بارەوە کارێکی یەکجار زۆر بەنرخ کـرا. بەڵام دەرەبەگەکان بە یارمەتیی ئەرتەش‌و ژاندارمری توانیان ئەو ڕاپەڕینە کە هەتا بەهاری ساڵی ١٣٣٢ درێژەی هەبوو سەرکوت بکەن. دەرەبەگەکان لە لایەن ئەرتەشـەوە چـەکیان درایـەو ئـەو چەکانەیان بەدژی جووتیاران بەکار هێناو زۆر کەسیان لـێ‌کوشتن‌و زۆریشیان مـاڵ وێـران کـردن‌و ناچاریان کردن وڵاتی خۆیان بەجێ بێڵێن‌و دەربەدەر بن.

هەرچەند ئەو ڕاپەڕینە سەرکوت کرا، بەڵام لە ئاکامی دەنگ دانـەوەی لـە تـاران‌و هـەروەها یارمەتیی حیزبی دێموکرات بە جووتیاراندا، دەوڵـەت پـاش ماوەیـەك پێشـی بـە هێنـدێك لـە دەرەبەگەکان گرت‌و نەی‌هێشت درێژە بە کوشتارو ئازاری جووتیاران بدەن. تەنانەت چەند کەسێك لە دەرەبەگەکان گیراون‌و تاوانبار کران کە خەڵکی ئاسایی‌یان کوشتوە یا دەرەبـەدەریان کـردوون. بەڵام ئەرتەش نفووزی زۆر بووو بەتایبەتی سەرتیپ موزەففەری کـە ئەوکاتـە فەرمانـدەی تیپـی مەهاباد بوو، وەك ئەفسەرێکی بـەرتیل خـۆر ناسـرابوو. دەرەبەگـەکان بـە دانـی بـەرتیل‌و بـە پشتیوانیی ئەو توانیان خۆیان لە دادگاکانی دەزگای دادپەروەری ئێران رزگار بکەن‌و ئازاد بن.

ڕەوتـی هەڵبـژاردن لـە مـەهاباد‌و ڕاپـەڕینی جووتیـاران زۆر بـەجوانی بـە هـەموو هێـزە دێموکراتی‌یەکانی ئێرانیان نیشاندا کـە توانایـەکی شۆڕشـگێڕانەی یـەکجار زۆرگـەورە لـە نێـو کۆمـەڵی کـوردەواری‌دا شـاردراوەتەوەو لـە دوارۆژدا کوردسـتان دەتوانـێ ببـێ بـە بنکەیـەکی شۆڕشگێڕی بۆ سەرانسەری ئێران. بەڵام لە پێش هـەمووان دا هەڵبـژاردنی مـەهاباد‌و ڕاپـەڕینی جووتیاران حیزبی دێموکراتی کوردستانی وشیار کردەوە. ئێستا ئیدی زۆر پێویست بوو کە حیزبی دێموکرات هەرچی زووتر لـەم هـەل‌و مەرجـە کـەڵك وەربگـرێ‌و ڕێکخراوەکـانی خـۆی زینـدوو بکاتەوە.

پاش ٩ی ڕەشەمە جووڵانەوەی نیشتمانی لە سەرانسەری ئێـران، هـەروەها لـە کوردسـتانیش پەرەی گرت. تێکۆشانی حیزبی دێموکرات لە بەهاری ساڵی ١٣٣٢ەوە بوو بە تێکۆشانێکی نیوە ئاشکراو لە شارەکانی مەهاباد‌و سنە ڕێکخراوەکانی حیزب دامەرزان. پاش حەوت ساڵ بۆ یەکەم جار لە بەهاری ساڵی ١٣٣٢دا بەیاننامەی ڕەسمی بە زمانی کوردی لە لایەن حیزبی دێموکراتەوە بـڵاو بـۆوە. نفـووزی حیزبـی دێمـوکرات لـە شـارەکان تێ‌پـەڕی‌و بـەرە بـەرە لـە گونـدەکانی

© www.pdki.org

کوردستانیشدا ڕێکخراوەکانی بووژانەوە. لەو کاتەدا حیزبی توودە یارمەتیی حیزبی دێموکراتی کوردستانی دەدا، هەم بە ناردنی کادرو هەم بەوە کە ئیمکانی چاپ کردنی هێندێ بەیاننامەو نووسراوی لە شاری تەورێز بۆ پێك دەهێنا.[1]

بەڵام هەرچەند ئیمکانی ماڵیی حیزبی توودە یەکجار زۆر بوو لە باری ماڵی‌یەوە تا ٢٨ی گەلاوێژ هیچ یارمەتی‌یەکی بە حیزبی دێموکرات نەدا.

لە مانگی جۆزەردانی ١٣٣٢دا بزووتنەوەی دێموکراتی لە کوردستان زۆر خێرا دەچووە پێش. بۆ ئامادە کردنی فیستیواڵی جیهانیی لاوان کە بڕیار بوو لە هاوینی ئەو ساڵەدا لە شاری بوخارست بگیرێ، لە ١٥ی جۆزەردان کۆبوونەوەیەکی بەرینی لاوان لە دەرەوەی شاری مەهاباد لە باخی میکائیل پێك هات. بە دەستووری سەرتیپ موزەففەری فەرماندەی تیپی مەهاباد، ئەرتەش هێرشی کردە سەر کۆبوونەوەو یەکێك لە لاوان بە ناوی حەسەنی ڕەمەزانی کوژراو چەند کەسێکیش بریندار بوون. لاوان تەرمی حەسەنی ڕەمەزانی‌یان هەڵگرتو بە خۆپێشاندان هاتنەوە نێو شاری مەهاباد. ئەوە یەکەم خۆپیشاندانی سیاسی لە پاش ساڵی ١٣٢٥ بوو کە لە مەهاباد پێك هات. بەڕاستیش خەڵك پشتیوانی‌یەکی زۆر گەرمی لەو خۆپێشاندانە کرد. بەشێوەیەك کە هەم ئەرتەش‌و هەم دەزگای دەوڵەتی ترسیان لێ‌پەیدا بوو. مەئموورانی دژبانی ئەرتەش‌و پۆلیس‌و ژاندارمری دەستیان کرد بە گرتنی ئەوانەی کە بە لایەنگرو ئەندامی حیزب ناسرابوون.

لە ئاکامدا نزیکەی ٧٠ کەس گیراو زیندانی کران. بەڵام لەو کاتەدا کە حیزبی دێموکرات نفووزی خۆی زیاتر کردبوو، ڕێکخراوەکانیشی زیندوو کردبوونەوە، توانی دانیشتوانی مەهابادو دەوروبەری بە دژی ڕاونان‌و زیندانی‌کردنی خەڵك هان بداو بەسیج بکا. لە تارانیش توانی هەرایەکی سیاسیی زۆر بەرین دژی کاروکردەوەی ئەرتەش لە کوردستاندا ساز بکا.

١ـ لە زستانی ساڵی ١٣٣١و بەهاری ساڵی ١٣٣٢دا بەڕێوەبەریی حیزبی توودە چوار کادری دەرەجە دووی خۆی بۆ سەرپەرستی‌و یارمەتی دانی ڕێکخراوی حیزبی نارد بۆ مەهاباد کە دوو کەسیان کورد بوون. هەرچەند ئەو کادرانە چەند مانگێك زیاتر لە کوردستان نەمانەوە بەڵام هێندێ ئوسوولی تەشکیلاتی‌یان دامەزراند کە لەپێشخستنی کاروباری حیزبی‌دا بەسوود بوون. (د)

© www.pdki.org

ڕۆژنامەکانی چەپ کە ئەو وەختە ژمارەیان یەکجار زۆر بووو هەروەها ڕۆژنامەکانی میللی لە سەر ڕۆڵی خۆپیشاندانو گیرانی ئەو تێکۆشەرانە، مان گرتنی خەڵك لە تێلێگرافخانەو بەست دانیشتنیان دەنگو باسو وتارێکی زۆریان بڵاو کردەوەو داوای ئازادیی زیندانی‌یەکانی مەهابادیان کرد. ئەو خەباتەو ئەو بەست نشینی‌یە نزیکەی ٥ ڕۆژ درێژەی هەبوو، سەرەنجام دەوڵەتو بەتایبەتی ئەرتەش کە دەسەڵاتی بەدەستەوە بوو ناچار بوون هەموو زیندانی‌یەکان بە بێ دادگایی‌کردنی بەر بدەن کە ئەوە سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بوو بۆ خەباتی یەکگرتووی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان.

ئەگەر لە سەرتای پەرەگرتنی بزووتنەوە بۆ میللی کردنی نەوتدا، کوردستان سەبرو لە سەرەخۆ دەجووڵایەوە، لە مانگی پووشپەڕی ساڵی ١٣٣٢ەوە کوردستان هەنگاوەکانی خێراتر بوونو لە مانگی گەلاوێژدا ببوو بە یەکێك لە شۆڕشگێڕترینو پێشڕەوترین بەشەکانی ئێران. لە شارەکانی کوردستان بەگشتی پشتیوانی‌یەکی زیاتر لە ڕێفراندۆمی موسەددیق کرا. بۆ نموونە لە مەهاباد کە زیاتر لە ٥٠٠٠ دەنگی موافیق بە ڕێفراندۆم درا. تەنیا دوو کەس دژ بوون.[1] لە بانەش هەر دوو کەس دەنگی دژیان دابوو.

ڕێفراندۆم نموونەیەکی دیکە بوو لە یەکگرتوویی خەڵکی کوردستانو نیشانی‌دا کە ئاکامی هەڵبژاردنی مەجلیسی شانزدەو ڕاپەڕینی جووتیارنو خۆپیشاندانەکانی مانگی جۆزەردانو یەکگرتووی خەڵك بۆ بەردانی زیندانی‌یان بە ڕێکەوت نەبووە، بەڵکوو هەموو ئەوانە وەك ڕەوتێکی مێژوویی نیشان دەدەن کە جووڵانەوە ڕۆژە بە ڕۆژ لە کوردستان بەهێزتر دەبێو حیزبی دێموکرات ڕۆژبەڕۆژ نفووزی لەنێو خەڵکی کوردستاندا دەچێتە سەر.

لە ماوەی چەند مانگدا، واتە لە سەرەتای ساڵی ١٣٣٢ەوە تا ٢٨ گەلاوێژ ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان نەك هەر لە ناوچەی موکریان بەڵکوو لە شیمالی کوردستانو ناوچەی شنۆو نەغەدەو بۆکانو بانەو سەردەشتو سنەش بووژانەوە، بە سەدانو هەزاران کەس لە

١ـ یەکیان گرووهبانێکی ئەرتەشی بوو کە بەرگی نیزامیی خۆی گۆڕیبووو ئەوەی دیکەش لاوێکی مەهابادی بوو کە هاوڕێکەی پێی گوتبوو کەس هەقی نیە دەنگی دژی "ڕێفراندۆم" بدا. ئەویش تووڕە ببووو بۆ نیشاندانی "سەربەخۆیی"ی خۆی دەنگی موخالیفی دابوو! (د)

© www.pdki.org

هەلو مەرجی نیوەنهێنیو نیوە ئاشکرای ئەو کاتەدا هاتبوونــە نێــو ریــزی حیزبــی دێمــوکرات. **"گۆڕانێکی بنەڕەتیو بەرچاو کە لەم ماوەیەدا لە وەزعی حیزبدا پێك هات بێجگە لە ڕێكو پێك تر بوونی پێوەندیی بە نووسینو تەلەفون لەگەڵ تاران، ئەوەبوو کە کوردستانی جنوبییش چــووە ژێر سەرپۆشی تەشکیلاتی حیزبی دێموکرات".** [1]

لە مەهاباد کۆمیتەیەکی شەش کەسی پێك هاتبوو کە هەرچــەند نــاوی کۆمیتــەی مــەهاباد بوو، بەڵام بە کردەوە هەموو حیزبــی دێمــوکراتی کوردســتانی هەڵدەســووڕاند. ئەنــدامانی ئــەم کۆمیتەیە بریتی بوون لە عەزیزی یووسـفی، ڕەحیمـی سـولتانیان، کـەریمی ئووەیسـی، غـەنیی بلووریانو عەبدوڵڵای ئیسحاقی. بەرپرسی کۆمیتە لــە بانەمــەڕی ســاڵی ١٣٣٢ەوە عبــدالرحمن قاسملو بوو. [2] هەرچەند ئەم کۆمیتەیە چەند مانگ زیـاتر دەرەتـانی تێکۆشـانی نیـوە ئاشـکرای نەبووو هەرچەند ئەندامەکانی بەگشتی تاقیکردنەوەی کاری حیزبی واتە سیاسیو تەشکیلاتییان زۆر کەم بوو، بەڵام توانی بناخەی ڕێکخراوێکی پتەو لە کوردستان دابمەزرێنێو بە کردەوە ببێ بە کۆمیتەی کوردستانو لە دۆاڕۆژیشدا هەر بەم ناوە تێکۆشانی خۆی درێژە پێدا.

کۆمیتەی کوردستان بۆ بڵاو کردنەوەی بیروباوەڕی حیزبی دێموکرات لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا زۆری هەوڵ داو چەندین بەیاننامەی بە کــوردیو فارســی بــەناوی ئــەو حیزبــەوە بــڵاو کــردەوەو زەمینەی بۆ بڵاو کردنەوەی ڕۆژنامەی "کوردستان"، ئۆرگانی ناوەندیی حیزب، خــۆش کــرد کــە یەکەم ژمارەی پاش ٢٨ی گەلاوێژ دەرچوو.

لە شارەکانو تەنانەت لە گوندەکانیش شانەکانی حیزبی دروست بوون. کۆمیتــەی جووتیــاران دامەزرا کە لە ماوەی چەند مانگدا زۆر خێرا پەرەی گرتو جووتیارانی کوردستانی بۆ لای حیزب ڕاکێشا. هەروەها بۆ یەکەم جار چەندین کلاسی کادری سیاسی بــۆ پــەروەردە کردنــی کادرەکــان پێك هات کە ئاکامی کارەکەیان زۆر بەسوود بوو.

١ـ صارم صادق وزیری. گوشەای از خاطرات گذشتە. ص ٣٨.

٢ـ کومیتەیەکی مەشوەرەتییش لە "کۆنە دێموکراتان" پێك هاتبوو کە ئەرکی، کۆکردنەوەی ئەندامانی کۆنی حیزبو ڕاکێشانی شەخسییەتەکان بۆ لای حیزب بوو. لەنێو ئەوانەدا حوسێنی فرووهەر لە هەموان چالاك ترو فیداکارتر بوو. (د)

© www.pdki.org

ئەوكاتە ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکرات لە کوردستان پێوەندیی تەشکیلاتی‌یان لەگەل حیزبی توودە هەبوو.[1] لە تەنیشت هەیئەتی ئیجرایی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی توودە کە ڕۆڵی دەفتەری سیاسیی هەبوو، لە تاران کۆمیسیۆنێکی تایبەتی بەناوی "کاك" واتە کۆمیسیۆنی ئازەربایجانو کوردستان پێك هاتبوو کە ئەرکی، هەڵسووڕاندنی کاروباریحیزبیی ئەم دوو ناوچەیە بوو. پیك هێنانی "کاك" وەك کۆمیسیونێکی تایبەتی چەند هۆی هەبوو. بەڕێوەبەریی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە ئێران نەمابوو هەروەها کە ئیشارەی پێکرا ئەم بەڕێوەبەرییە لە ئازەربایجانی سۆڤیەتی تەشکیلاتی خۆی دامەزراندبووو لە دەرەوە تێکۆشانی خۆی درێژە پێدەدا. حیزبی دێموکراتی کوردستان نە لە دەرەوە ڕێبەرایەتیی هەبوو نە لە ژوورەوە.

لەو هەلو مەرجەدا بەڕێوەبەریی حیزبی توودە نە دەیتوانی تەشکیلاتی خۆی راستەوخۆ لە ئازەربایجانو کوردستان دابمەزرێنێتەوەو بەناوی حیزبی توودە تێبکۆشێو نە بە دروستیشی دەزانی کە ئەم دوو ناوچە گرینگە لە تێکۆشانی حیزبی بێبەش بن. بۆیە بڕیاریدا وەك بەشەکانی دیکەی ئێران ڕێکخراوەکانی حیزبی لە ئازەربایجانو کوردستانیش زیندوو بکرێنەوە، پێرەوی لە سیاسەتی حیزبی توودە بکەن، ڕێنوێنیی تەشکیلاتی لە بەڕێوەبەریی حیزبی توودە وەربگرن، بەڵام ناوی فیرقەو حیزبی دێموکراتیان لەسەر بێ. لەو کاتەدا فیرقەی دێموکرات رادیۆی هەبووو دەنگی خۆی بلاو دەکردەوە. "ئازەربایجان" ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەش لە باکۆ دەردەچوو. سەرەڕای ئەوە کە ژمارەی ئەندامانی حیزبی دێموکرات لە باکۆ لە چەند کەس تێنەدەپەڕی، ئەوانیش لە رادیۆ فیرقەڕا بە زمانی کوردی بەرنامەیان بلاو دەکردەوەو لاپەڕێك لە چوار لاپەڕی ڕۆژنامەی "ئازەربایجان" بۆ ئەوان تەرخان کرابوو کە ناوی "کوردستان"و ئۆرگانی حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو.[2]

١ـ پێوەندیی تەشیکلاتی ئەو مانایەشی هەبوو کە ئەگەر ئەندامێك لە مەهابادەوە چووبا بۆ تاران لەوێ بە ئەندامی حیزبی توودە قبووڵ دەکراو ئەگەر لە تارانیش را ئەندامێکی حیزبی توودە هاتبا بۆ مەهاباد، تەنانەت کوردیش نەبا، دەبوو بە ئەندامی حیزبی دێموکرات. (د)

٢ـ ئەم "کوردستان"ە لە سەرماوەزی ١٣٢٦ەوە تا بانەمەڕی ١٣٤٠، ١٣٣٧ ژمارەی لێدەچوو. "کوردستان" بەشێك بوو لە ڕۆژنامەی "ئازەربایجان"و ئەم کارە پەیماننامەی فیروز ـ پیشەوەریی وەبیر دەهێنایەوە کە لەوێش کۆماری کوردستان

© www.pdki.org

لەبەر ئەم هۆیانە بوو کە "کاك" پێك هاتبوو. بەڕێوەبەریی حیزبی توودە بەم شێوەیە ناوی فیرقەو حیزبی دێموکراتی دەپاراستو چونکە بە بوونی رادیۆو رۆژنامە لە یەکیەتیی سۆڤیەتی لەم بڕوایەدابوو کە بیرورای سۆڤیەتییەکان ئەوەیە کە ئەم دوو رێکخراوە دەبێ بمێننەوە، بەکردەوەش هەموو کاروباری حیزبیی لە ئازەربایجانو کوردستان خستبووە ژێر چاوەدێریی خۆی.

لە سیاسەتی بەڕێوبەریی حیزبی توودەدا سەبارەت بە کوردستان سەرلێشێواوی بەدی دەکرا، هەیئەتی ئیجرایی زۆر جار رێنوێنییان بۆ رێکخراوی کوردستان ئەوەبوو کە بۆ باشتر بەڕێوەبردنی سیاسەتی حیزبی دێموکرات گوێ لە رادیۆ فیرقە ڕابگرن. بەڵام رادیۆ فیرقە نەك هەر ئاگای لە هەلو مەرجی نێوخۆی کوردستان زۆر کەم بوو بەڵکوو هێندێك جار دەنگو باسو لێکدانەوەی ئەوتۆی بڵاودەکردەوە کە بە هیچ جۆر لەگەڵ وەزعی راستەقینەی وڵات رێك نەدەکەوت.[1]

"کاك" لە سێ کەس پێك هاتبوو، لە بەرپرس کە ئەندامی هەیئەتی ئیجرایی حیزبی توودە بووو دوو ئەندام کە یەکیان بەرپرسی کوردستانو ئەوی دیکەیان بەرپرسی ئازەربایجان بوو.[2] بەڕێوەبەریی حیزبی توودە ئەوکاتەش بەباشی تێنەگەیشتبوو کە چ هێزێکی شۆڕشگێڕ لە کوردستاندا هەیە. هەربۆیەش بایەخێکی زۆر کەمی بە رێکخراوی کوردستان دەدا. هەرچەند کۆمیتەی مەهاباد زۆری پێداگرتو بەڕاستی هەموو ئیمکاناتێکیش هەبوو بەڵام رۆژنامەی "کوردستان" تا پاش کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ دەرنەچوو. یان لە پتر لە سەد کەس لە

شەخسییەتی سەربەخۆی سیاسیی لەدەست دابووو بە بەشێك لە حکوومەتی میللیی ئازەربایجان لە قەڵەم درابوو. ئەگەر چەند هەزار ئەندامی فیرقە لە دەرەوە "ئازەربایجان" یان دەخوێندەوە، "کوردستان" خوێنەری زیاتر هەر خودی نووسەرانی بوون. ئەم "کوردستان"ە بە نموونەش نەگەیشتە دەستی ئەندامانی حیزب لەنێوخۆی کوردستانی ئێران. (د)

١ـ بۆ نموونە کاتێك پاش کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ عەلیی قازی کوڕی پێشەوا قازی محەممەد چوو بۆ لای شاو پەشیمانیی خۆی لە کردەوەکانی بابی دەبڕیو بەم جۆرە رقو بێزاریی کۆمەڵاتی خەڵکی کوردستانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، رادیۆی فیرقە لە بەرنامەی کوردیی خۆیدا بە عەلیی قازی هەڵدەگوتو بە نیشتمانپەڕوەرو تێکۆشەری ناودەنا! (د)

٢ـ تا کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ بەرپرسی کوردستان صارمی صادق وزیری بووو بەرپرسی "کاك"یش دوکتور حوسێنی جەودەت. پاش کوودیتاکە صارمی صاق وزیری گیراو زیندانیکرا، عبدالرحمان قاسملوو بوو بە نوێنەری کوردستانو موهەندیس عەلەوی کرا بە بەرپرسی "کاك". (د)

© www.pdki.org

سەرانسەری ئێرانەوە بۆ فستیوالّی لاوان لە بوخارست ناردران، کوردستان تەنیا یەك نوێنەری بەرکەوت.

لە کوردستانیش وەزعێکی شۆرشگێڕانە هاتەپێش. رۆژی ٢٦ی گەلاوێژ پاش تێك شكانی کوودیتا، یەکێك لە گەورەترین خۆپێشاندانەکانی شاری مەهاباد پێك هات. زۆر کەس کە تا ئەو وەختە بە نهێنی کاریان دەکردو خۆیان دەشاردەوە لەو خۆپێشاندانەدا خۆیان ئاشکرا کردو خەڵك یەکدەنگ هاواریان دەکرد: "برۆ ئەی شاهی خائین بەغدا نیوەی رێیەت بێ". بە پێشنیاری نوێنەری حیزبی دێموکرات خەڵکی مەهاباد بە شووروو هەیەجانەوە پەسندیان کرد کە ناوی پەهلەوی لەسەر شەقامی هەرە گرینگی شاری مەهاباد هەلبگیرێو ناوی ٢٥ی گەلاوێژی لەسەر دابنرێ. ٢٥ی گەلاوێژ هەم رۆژی هەڵاتنی شاو رۆژی سەرکەوتنی خەڵك بە سەر کۆنەپەرستیو ئیمپریالیزمدا بووو هەم رۆژی دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان. بۆیە زۆر رەوا بوو کە گەورەترین شەقامی مەهاباد ناوی بنرێ ٢٥ی گەلاوێژ.

٤ـ کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ

ئاکامی رێفراندۆم رۆژی ٢٠ی مانگی گەلاوێژ راگەیەندراو دەرکەوت کە زۆربەی زۆری خەڵك دەنگیان بە هەلّوەشانی مەجلیس داوە. ئەوە ئاخر زەنگی مەترسی بوو بۆ ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستی کە زووتر دەست بەکار بن. لە راستیدا ئاکامی رێفراندۆم تەنیا هەلّوەشانی مەجلیس نەبوو، بەلّکوو پشتیوانی لە سیاسەتی گشتیی موسەددیقو هەروەها دەربڕینی رقو بێزاریی کۆمەلّانی خەلّکی ئێران لە سیاسەتی سەر بە ئیمپریالیزمی شاو لە رێژیمی پاشایەتی بوو.

لەنێوەشەوی ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٣٢دا سەرهەنگ نەسیری کە فەرماندەری گاردی شاهەنشاهی بوو بە تانكو هێزی نیزامییەوە چوو بۆ مالّی دوکتور موسەددیق، بەناوی ئەوەی پێی رابگەیەنێ کە ئیدی وەك سەرۆك وەزیر نەماوەو فەرمانی شای پێنیشان بدا. هێرش بۆ مالّی موسەددیق سەرەتای کودیتا بوو، بەلّام ئەو هێرشە سەرنەکەوتو بەیانیی رۆژی ٢٥ی گەلاوێژ خەبەری پووچەلّ بوونەوەی کودیتا بلّاو بۆوە. شا کە لەپێشدا پێش بینیی پێویستی کردبوو، لە رامسەرەوە سواری فرۆکە بووو هەلّات بۆ بەغدا. لەوێش را چوو بۆ رۆم. بەم جۆرە سێ رۆژی

© www.pdki.org

مێژوویی لە تاریخی خەباتی گەلانی ئێراندا دەستی پـێ‌کرد. کۆمـەنی خـەڵك لـە سـەرنەکەوتنی کوودیتاو هەڵاتنی شا زۆر شادمان بوونو لە زۆر جێگا بە کردەوە هاتنە مەیدانو دەستیان کـرد بە خۆپێشاندانو دروشمی کۆمار، کۆماری دێموکراتیو کۆماری تـوودەیی، لـە زۆرجێگـا لەسـەر دیوارکان نووسرا.[1]

بەداخـەوە شـادمانیو کـەیف خۆشـیی خـەڵك لەبـەر سـەرکەوتن هـەر سـێ رۆژی خایانـد. ئیمپریالیزم هەموو هێزەکانی خۆی نەهێنابووە نێو مەیدانو هەروا لە هـەوڵدا بـوو. رۆژی ٢٨ی گەلاوێژ بە ناردنی هێندێك ئەرتەشیو لاتو لووت بۆ نێو شەقامەکانی تـاران کوودیتـا دەسـتی پێ‌کردو بەگرتنی رادیۆی تاران، نیزیك بە نیوەڕۆ کودیتاچی‌یەکان یەکەم سـەرکەوتنیان وەدەسـت هێنا. لە پاشان بەیارمەتیی جاسووسانی ئەمریکایی، زاهیدی کە لە ماڵـێکی ئەمریکایی خـۆی شاردبۆوە، چوو بۆ مەرکەزی رادیۆو رایگەیاند کە لە لایەن شاوە بە سەرۆك وەزیر دیاری کـراوە. ئەمجا ئەرتەشی‌یە کوودیتاچی‌یەکان هێرشێکی تونـدیان بـردە سـەر مـاڵی دوکتـور موسـەددیقو سەرەڕای ئەو بەربەرەکانی‌یە ئازایانەیە کە لەو ماڵەدا کرا سەرەنجام دوکتور موسەددیق ناچار بوو ماڵەکەی بەجی بێڵێو رابکا. چونکە لە شارستانەکان ئەرتەش لە پێشدا ئامادە کرابوو، بە بـڵاو بوونەوەی خەبەری کوودیتا لە رادیۆ، لە تەواوی ئێران دەسەڵاتی بە دەسـتەوە گـرت. کوودیتـای دژی‌گەلیی ٢٨ی گەلاوێژ سەرکەوت.

حکوومەتی نیشتمانیی موسەددیق زۆر بە هاسانی رووخا. زۆر هاسـانتر لـەوەش رووخـا کـە دەست پێشخەرانی کوودیتاو لایەنگرانی مووسەدیق چاوەڕوان بوون. شا لە رۆم گەڕایەوەو دووبارە دەسەڵاتی بە دەستەوە گرتو سەردەمی رەشی ئیستبدادی شاهەنشاهی بۆ ٢٥ سـاڵی دیکـە لـە ئێران دا دەستی پێ‌کرد. شوێنەوارێك لە ئازادی نەماو رێکخراوە دێموکراتیو نیشتمانی‌یەکان لە سەرانسەری ئێران دا کەوتنە بەر هێرش.

هۆیەکانی سەرکەوتنی کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ بە کورتی ئەمانەن:

١ـ نووسینی دروشمی "جمهوری دمکراتیك" "جمهوری تودەای دمکراتیك" لە لایەن ئەندامانو لایەنگرانی حیزبی توودەوە، زۆر کەس لە بەرپێوەبەرانی جەبهەی میللیی تۆقاندو لە هاوکاری لەگەڵ حیزبی توودەدا زیاتر دوودڵی کردن. (د)

© www.pdki.org

هەروەك گوتمان هێزی دژیگەل یەکپارچە بووو ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستی لەسەر لابردنی حکوومەتی دوکتور موسەددیق ڕێککەوتبوون. بەڵام هێزی گەل هەر لە ناکۆکیدا دەژیا. ئەو ناکۆکییە لە ڕۆژەکانی ٢٥و ٢٨ی گەلاوێژیش دا دەرکەوت لەو کاتە ناسکەدا موسەددیق نەیتوانی دەزگای دەوڵەتیو بە تایبەتی ئەرتەش بخاتە ژێر چاوەدێریی خۆی. ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژ ئەرتەشییەکان دژی ئەمرو ویستی موسەددیق ڕاوەستان. کۆمەڵانی خەڵکیش بۆ پشتیوانی لە حکوومەتی نیشتمانی نە هان درانو نە ڕێك خران.

نووسەرانی لایەنگری حیزبی توودە ویستوویسانەو دەیانەوێ بەرپرسایەتیی شکستی جووڵانەوەو سەرکەوتنی کوودیتاچییەکان بخەنە سەر شانی موسەددیقو تەنیا موسەددیق بە تاوانبار دانێن. هێندێکی دیکەش هەوڵ دەدەن تەنیا بەڕێوەبەریی حیزبی توودە بە بەرپرسی تێك شکانی جووڵانەوەو سەرکەوتنی کوودیتا لە قەڵەم بدەن. هیچ کام لەوانە بۆچوونێکی بە تەواوی ڕاستو دروست نین.

دوکتور موسەددیقو لایەنگرانی هەتا ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژ ئامادە نەبوون لەگەڵ حیزبی توودە لە بەرەیەکی یەکگرتوودا بن، چونکە تا دوارۆژیش ڕەنگە ئیمانیان بەوە بووبێ کە بتوانن لەگەڵ ئامریکا دژی ئیمپریالیزمی ئینگلیس ڕێك کەونو بە خەیاڵی خۆیان لە ناکۆکیی نێوان دوو ئیمپریالیزم کەڵك وەربگرن. ئەو کەڵك وەرگرتنە ڕەنگە تا ٣٠ پووشپەڕی ١٣٣١ ئیمکانی هەبووبێ. بەڵام لە پاشان ئیمپریالیزمی ئەمریکا بەرەبەرە کە هەستی بە مەترسی کرد، بوو بە پشتیوانی دەربارو سیاسەتی بریتانیا لە ئێران دا. ئەو کاتە دەبوا موسەددیق زۆر لێبڕاوانەتر بەرامبەر بە ئیمپریالیزمی ئەمریکاش ڕاوەستابا. ڕاست ڕۆژێك پێش کوودیتا واتە ئێوارەی ٢٧ی گەلاوێژ دەوڵەتی موسەددیق وادیارە لەسەر داخوازی هەندرسین، باڵیۆزی ئەمریکا حکوومەتی نیزامیی دامەزراند کە نەتیجەکەی پێشگیری لە هاتنی هێزی ڕێکخراوە گەلییەکان بۆ مەیدانی خەبات بوو. کوودیتاچییەکان لەوە باشترین کەڵکیان وەرگرت. مەبەست ئەوەیە کە دوکتور موسەددیق بەرامبەر بە ئیمپریالیزمی ئەمریکاو تا ڕادەیەکیش بەرامبەر بە شا تا دوارۆژ قاتعییەتی پێویستی لە خۆی نیشان نەداو ڕۆژی کوودیتاش هەتا سەرکەوتنی کوودیتاچییەکان هەر بە دەزگای دەوڵەتیو ئەرتەش خۆش بین بوو. بۆیە بەشێکی زۆری مەسئوولییەتی

© www.pdki.org

سەرکەوتنی کوودیتاچی‌یەکان دەکەوێتە سەر شانی موسەددیق. تەنانەت ئەگەر قسەکانی کیانووری لە پێوەندی لەگەڵ ٢٨ی گەلاوێژدا راستیش نەبن، راستی‌یەکیان تێدایە کە موسەددیق پێی خۆش نەبوو حیزبی توودە راستەوخۆ بێتە مەیدانو پشتیوانیی لێبکا. ئەو کاتەش کە ئیدی ئیمکانی ئەو پشتیوانی‌یە نەمابووو کوودیتا سەرکەوتبوو، داوای لە حیزبی توودە کرد کە بێتە مەیدان بەڵام ئیدی درەنگ ببو ئەمجارەش حیزبی توودە پێی خۆش نەبوو یا پێی نەدەکرا حکوومەتی موسەددیق بپارێزێ[1]. بەڵام ئەگەر بەشێك لە مەسئوولییەتی سەرکەوتنی کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ دەکەوێتە سەر شانی موسەددیق، ئەوە بە هیچ جۆرێك لە مەسئوولییەتی بەرێوەبەرانی حیزبی توودە کەم ناکاتەوە. ئەوان لە لایەکەوە موسەددیقیان بە نوێنەری بورژوازی دادەناو لە لایەکی دیکەشەوە کیانووری ئیددیعا دەکا کە رۆژی ٢٨ی گەلاوێژ لە موسەددیقیان پرسیوە کە بێنە مەیدان یان نا؟ سەیر ئەوەیە کە حیزبێك کە خۆی بە حیزبی چینی کرێکار دادەنێ، لە نوێنەری بورژوازی کەسبی ئیجازە دەکا بۆ ئەوەی بەرامبەر بە کۆنەپەرستیو ئیمپریالیزم رابوەستێ؟ راستی ئەوەیە کە حیزبی توودە ئەرکی خۆی لەو رۆژە ناسکەدا بەجێ نەهێنا. حیزبی توودە ئەو کاتە ئیمکاناتێکی زۆری هەبووو دەیتوانی رێکخراوە بەهێزەکانی خۆی لە تارانو بە تایبەتی رێکخراوی چەند سەد کەسیی ئەفسەرانی توودەیی وەکار بخا. زۆر خۆپیشاندانی گرنگ پێشتر نیشانی دابوو کە حیزبی توودە،ئەگەر بیهەوێ دەتوانێ لە ماوەیەکی کەم دا دەیان هەزارو بگرە سەدان هەزار کەس بێنێتە نێو شەقامەکانی تاران. بەڵام رۆژی ٢٨ی گەلاوێژ هیچی نەکرد. بێجگە لەوە دەرکەوت حیزبی توودە تا رادەیەکی زۆر هەر ئەو سیاسەتەی مابوو کە جیاوازی‌یەکی زۆری لە نێوان مووسەددیقو دەسەڵاتی حوکمداری دیکەدا دانەدەناو سەرکەوتنی کوودیتای پێ رووداوێکی زۆر گرنگ نەبوو. تەنانەت زۆر کەس لەنێو حیزبی توودەو بەرێوەبەرایەتیی ئەو حیزبەدا هەبوون کە پێیان خۆش بوو دەوڵەتی موسەددیق برووخێ.

---

[1] کیانووری دەڵێ بەیانیی رۆژی ٢٨ی گەلاوێژ تەلەفوونی بۆ موسەددیق کردووەو مەترسیی کودیتای پێراگەیاندوە، بەڵام موسەددیق گووتویەتی جێی نیگەرانی نیەو بەسەر وەزع دا زاڵە. کە نیوەرۆ تەلەفونی بۆ کردۆتەوە موسەددیق وەڵامی داوەتەوە تازە هیچی لەدەست نایە با حیزبی توودە هەرچی دەتوانێ بیکا. (د)

© www.pdki.org

پاش سەرکەوتنی کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ لە لایەن کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی توودەوە نامیلکەیەك دەرچوو بەناوی "نامیلکەی ٢٨ی گەلاوێژ". نێوەرۆکی ئەو نامیلکەیە بە تەواوی دەریخست کە بەڕێوەبەریی حیزبی توودە ئەو بایەخەی بە کودیتا نەداوەوە تەنانەت کەوتنی حکوومەتی موسەددیقیشی پێ کارەساتێکی گەورە نەبووە. سەیر ئەوەیە کە چەند رۆژ پاش سەرکەوتنی کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ لەلایەن بەڕێوەبەریی حیزبی توودەوە رێنوێنییەك دەرچوو کە رێکخراوەکان لە سەرانسەری ئێران دا خۆیان بۆ راپەڕینی چەکدارانە ئامادە بکەن. ئەو رێنوێنییە لە کوردستانیش بە رێکخراوی حیزبی دێموکراتی کوردستان گەیشت. ماوەی مانگێك زیاتر هەوڵ درا هەرچی چەك بوو کە بە نیسبەتی ئەو کاتیش کەمیش نەبوو لە کوردستان کۆ بکرێتەوە. تەنانەت بەرەبەرە هێندێك دەستەش پێك دەهاتن بۆ ئەوەی کە ببن بە پولی چەکدار.

بەڵام پاشان هیچ باسێك لە راپەڕین نەما. کاتێك چەند مانگ پاش سەرکەوتنی کوودیتای ٢٨ی گەلاوێژ نوێنەری حیزبی دێموکرات لە تاران ئەو مەسەلەیەی لەگەڵ بەڕێوەبەریی حیزبی توودە هێنایە گۆڕێ وەڵامەکەیان ئەوە بوو کە بڕیار وابوو رۆژی ٣٠ی گەلاوێژ کردەوەیەکی چەکدارانە بەڕێوەبچێ، بەڵام دەرکەوت کە ئەو کارە هەڵەو نادرووستەو سەر ناکەوێ‌و بۆیە حیزب وازی لێ‌هێنا. سەیر ئەوە بوو کە بڕیاری وازلێ‌هێنان لە راپەڕینی چەکدارانەیان بە رێکخراوەکانی شارستانەکان رانەگەیاندبوو.

دیاردەیەکی سەیری دیکە ئەوەیە کە لەو کاتەوە هەتا ئێستا لە نووسراوەکانی حیزبی توودەدا بە تایبەتی ئەوانەی کە لەلایەن بەڕێوەبەرییەوە پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران لەسەر کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ نووسران، تەنانەت لە کتێبێکیش دا کە لەلایەن جەوانشیرەوە نووسراوە کە ناوی "تجربەی ٢٨ مرداد"ە ئیشارەیەکیش بە نامیلکەی "٢٨ی گەلاوێژ" نەکراوە کە پاش سەرکەوتنی کوودیتا وەك پلاتفۆرمی کۆمیتەی ناوەندی بڵاوکرایەوە. زۆر لێکدانەوەو نەتیجەگیری لەو نامیلکەیەدا هەبوون کە ئەگەر ئێستا بخرێنە بەر چاوی خوێنەران، دەردەکەوێ کە بەڕێوەبەرانی حیزبی توودە تا چ رادەیەك لە شکستی جووڵانەوەی ساڵەکانی ٣٢ ـ ١٣٣٠دا مەسئوولییەتیان هەیەو تا چ رادەیەك بەرامبەر بە مێژووو گەلانی ئێران تاوانبارن. بەڕێوەبەریی حیزبی توودە بۆ سەرپۆش دانان لەسەر مەسئوولییەتی خۆی‌و پاکانەکردن بۆ سیاسەتە چەوتەکەی

© www.pdki.org

خۆی لە ڕەوتی میللی کردنی نەوت دا لە نامیلکەی "٢٨ی گەلاوێژ"دا بەم جۆرە تیئۆری بافیی دەکرد "... لەم قۆناخەدا بەهۆی کزیی نیسبیی پرۆلتاریاو بەشداری نەکردنی چالاکانەی جووتیاران لە بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی دژی ئیمپریالیستیدا بەڕێوەبەریی جوولانەوە لەدەست بورژوازیدایە کە مەیلی سازشکارانەی هەیەو لە خەبات دژی ئیمپریالیزم دا دوودڵو دردۆنگە"[(١)].

بەم جۆرە بەڕێوەبەریی حیزبی توودە مەسئوولییەتی شکستی بزووتنەوەی نیشتمانی دەخستە سەر ئەستۆی جەبهەی میللی. لە نامیلکەی "٢٨ی گەلاوێژ"دا هاتبوو کە خەڵك ئامادەیی ئەوەیان نەبوو بەرەنگاری کوودیتا بنو حیزبی توودەش بە تەنیا هیچی پێنەدەکرا! هەروا بزانە خەڵك لەبیریان چوبوو کە حیزبی توودە پێش کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ هاواری دەکرد "کودتا را بە جنگ چد کودتا مبدل میکنیم".

نامیلکە ٢٨ی گەلاوێژ دەڵێ: "ئەگەر کارێکی گشتیی چەکدارانەمان کردبا شکستو سەرکوت کردن توندتر دەبووو ئێمە پێشەنگی پێشەنگەکانمان لە تێکهەڵچوونی نابەرابەریی بێئامادەیی گشتیدا لە دەست دەدا."[(٢)] دیارە ئەو کاتە کەم کەس دەیزانی کە حیزبی توودە سازمانێکی ئەفسەریی چەند سەد نەفەریی هەیە کە زۆر لە ئەندامانیان خاوەنی پۆستی زۆر گرنگو ناسك بوون. بەڵام لە پاش ئاشکرابوونی سازمانی ئەفسەری دەرکەوت ئەم قسەیە چەند پووچو بێمانایە. سەیر ئەوەیە کە هەر وەك ئیشارەمان پێکرد، پاش کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ پیش بینی کرابوو کە بە پێچەوانەی بیروڕای هێندێ کەس ئێران وەك یونانی لێنایەو دیکتاتۆری ناتوانێ بۆ ماوەیەکی زۆر لە وڵات دا سەقامگیر بێ. مێژوو نیشانی دا کە ئەم پیش بینییە چەند نادروست بوو[3]. چوارەمین پلینۆمی بەرینی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی توودە لە مانگی

١ـ "دربارەی ٢٨ مرداد" نشریەی مرکزی حزب تودەی ایران بهمن ماه ١٣٣٢ صفحەی ١٢. (د)

"دربارەی ٢٨ مرداد" ص ٦٩. (د)

٣ـ پاش بلاوبوونەوەی "دەربارەی ٢٨ مرداد" دەرکەوت کە لە بەڕێوەبەریی حیزبی توودەدا لە سەر ئەم نامیلکەیە ناکۆکی هەیەو تەنیا بەشێك لە بەڕێوەبەرانی لە بلاوکردنەوەی ئەم نامیلکەیەدا دەستیان هەبوو. بە کورتی نامیلکەی ٢٨ی گەلاوێژ نیشانەی کزیو سەرلێشێواوی تەواوی بەڕێوەبەری حیزبی توودە بووە.(د)

© www.pdki.org

پووشــپەڕی ١٣٣٦دا لــە یەکیــەتیی ســۆڤیەتی گــیرا کــە ڕەنگــە یــەکێك لــە دێمــوکراتیترین کۆبوونەوەکانی ئۆرگانی بەڕێوەبەریی حیزبــی تــوودە بووبــێ. ئــەم پلینۆمــە "نامیلکــەی ٢٨ی گەلاوێژ"ی ڕەد کردەوەو هێندێ بڕیاری زۆر بەجێیدا کە نەهاتنە دی، بۆ نموونە ئیشارە بە هێندێ لە لێکدانەوەکانی ئەم پلینۆمە بکەین.

"بەڕێوەبەریی حیــزب لــە بــاتی ئــەوەی لــە دروشمــی "میللــی کردنــی ســەنعەتی نــەوت لــە سەرانسەری ئێران دا"لایەنگری بکا کە کۆمەڵانی بەرینی خەڵك پشتیوانییان لێدەکــردو دەکــرا ببێ بە ئەساسێك بۆ یەکیــەتیی گشــت هێزەکــانی دژی ئیمپریالیســتی، دروشمــی هەڵوەشــاندنی بڕیارنامەی نــەوتی جنــووبو میللــی کردنــی ئــەوەی بەرامبــەر بــە دروشمــی جەبهــەی میللــی هێنایەگۆڕێ".

"ئەم بۆچوونە چەوتە بۆ تۆمەتە ناڕەواکانی دوژمنــانی ئێمــە زەمینــەی خــۆش کــرد کــە بــە مەبەستی زەبر وەشــاندن لــە ئیعتبــاری حیــزب، حیزبــی ئێمــەیان تاوانبــار دەکــرد کــە لەگــەڵ ئیمپریالیزم سازشتی کردوە."

"ئامادەنەبوون، خافڵ بوون، نەبزووتنو بوون بەکلك، لە کودیتای ٢٨ی گەلاوێژدا خەتایــەکی زۆر ڕاشکاوی بەڕێوەبەرییە."

جێگای سەرنجە کە پاش شۆڕشی ئێران بەڕێوەبەرانی حیزبی توودە نــەك پێیــان خــۆش نــەبوو کەسێك بڕیارەکانی پلینۆمی چوارەمی ســاڵی ١٣٣٦یــان وەبیرخاتــەوە، بــەڵکوو کیــانووری لــە نووسراوەکانی خۆیدا ڕەخنەکانی پلینۆمی چــوارەمی لــە بەڕێوەبــەریی حیــزب بــە ئاشــکرا ڕەد کردەوە.

ئەگەر لەم بەشەدا باسی سیاسەتی حیزبی توودە زۆر بە درێــژی کــراو باســی مەســئوولییەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە سەرکەوتنی کوودیتادا نەهاتە گۆڕێ هۆیەکەی ڕوونە. ئەو کاتــە حیزبی دێموکرات وەك ڕێکخراوێکی حیزبی توودە تێدەکۆشــاو ســەربەخۆیی بڕیــاردانی نــەبووو چاوی لە ڕێنوێنییەکانی بەڕێوەبەریی حیزبی تــوودە لــە تــاران بڕیبــوو! بۆیــە مێــژووی حیزبــی دێموکرات لەو ساڵانەدا لەگەڵ مێژووی حیزبی توودە گرێدراوە.

© www.pdki.org

به سەرکەوتنی کودیتای ٢٨ی گەلاوێژ سەردەمێکی نوێ لە مێژووی گەلانی ئێرانو هەروەها لە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستان دا دەست پێدەکا، سەردەمی خەباتی توندوتیژ دژی ئیستیبدادی رەشی شاهەنشاهی کە تا رۆژی ٢٢ی رێبەندانی ١٣٥٧ واتە ٢٥ ساڵی تەواو درێژەی هەبوو.

سەرچاوەکان

١ـ حسن ارفع کوردەکان ١٩٦٦ لەندەن ـ ئینگلیسی

٢ـ سعید بدل تاریخچەی جنبشهای ملی کرد ١٣٦٣

٣ـ نجفقلی پسیان از مهاباد خونین تا کرانەهای ارس ١٣٢٨ ـ تهران

٤ـ محمد رئوف توکلی جغرافیا و تاریخ بانه ١٣٥٤

٥ـ انور خامەای فرصت بزرگ از دست رفته ١٣٦٢

٦ـ عبدالقادر دباغی راپەڕینی کۆمەڵەی ژ ـ ك ١٣٦١

٧ـ عبدالرحمن قاسملو کوردستانو کورد ١٣٥٢

٨ـ عبدالرحمن قاسملو کوردستانی ئێران ١٩٧٨ پاریس ـ فەڕانسەیی

٩ـ مەحموود مەلا عیززەت کۆماری میللی مەهاباد ١٩٨٤

١٠ـ م.س.ایوانف تاریخ نوین ایران فارسی

١١ـ کۆنگرەی سێهەمی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران ١٣٥٢

١٢ـ رۆژنامەی کوردستان ١٣٢٤و١٣٢٥

١٣ـ گۆڤاری کوردستان، هەڵاڵەو هاواری نیشتمان ١٣٢٤و١٣٢٥

1 -Lucien Rambout, Les Kurdes et le Droit

2 -A. Roosevelt Jr The Kurdish Republic Of Mahabad, Middle East Journal, 1946, New-York.

© www.pdki.org

3 -Chris kutchera, Le Mouvent National Kurd, 1979, London.

4 -W. Eagleton Jr. The Kurdish Republic Of 1946, London.